

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА:

ПРАВО ТА ЕКОНОМІКА

Науковий електронний журнал
Заснований у 2024 році

№ 1 (1) 2024

NATIONAL ACADEMY OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

NATIONAL SECURITY:

LAW AND ECONOMICS

Scientific Electronic Journal
Founded in 2024

№ 1 (1) 2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Дмитро КАМЕНСЬКИЙ — доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора

Ігор ФЕДУН — доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар редакційної колегії

Олександр ТИХОМИРОВ — кандидат юридичних наук, доцент

Члени редакційної колегії

Юридичні науки

Володимир БОНДАР — кандидат юридичних наук, професор

Тарас ГУРЖІЙ — доктор юридичних наук, професор

Оксана КНИЖЕНКО — доктор технічних наук, професор

Андрій ЛИСЕЮК — кандидат юридичних наук, доцент

Віктор МУШЕНОК — доктор юридичних наук, професор

Андрій ПРОЗОРОВ — кандидат юридичних наук

Юрій РЕГА — кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Олексій ШМОТКІН — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Інга КАВКА — доктор юридичних наук, професор (Польща)

Економічні науки

Олег БОНДАРУК — кандидат економічних наук

Людмила КУДИРКО — кандидат економічних наук, професор

Володимир МАМЧУР — доктор економічних наук, старший дослідник

Іннола НОВИКОВА — доктор економічних наук, професор

Наталя НОВИКОВА — доктор економічних наук, професор

Микола ПУГАЧОВ — доктор економічних наук, професор

Марія ЧЕХОВСЬКА — доктор економічних наук, професор

Людмила ШЕМАЄВА — доктор економічних наук, професор

Констанція ДАРВІДУ — PhD економічних наук, ад'юнкт-помічник професора (Греція)

Сіскос ЄВАНГЕЛОС — доктор економічних наук (Греція)

Засновник і видавець Національна академія Служби безпеки України	Founder and Publisher National Academy of the Security Service of Ukraine
Адреса редакції Національна академія Служби безпеки України вул. М. Максимовича, 22, Київ, 03066 телефон: (044) 527-76-94 academy@ssu.gov.ua	Editorial address National Academy of the Security Service of Ukraine 22, M. Maksymovych St., Kyiv, 03066 Telephone number: (044) 527-76-94 academy@ssu.gov.ua
Офіційний сайт журналу https://security-journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe	Official website of the journal https://security-journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe
Журнал внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа та присвоєно ідентифікатор медіа R40-05469 (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 07.11.2024 № 3052)	The journal included in the Register of Media Entities and assigned media identifier R40-05469 (decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 09.11.2024 No 3052)
Журнал видається українською та англійською мовами	The journal is published in Ukrainian and English
Журнал виходить 2 рази на рік	The journal is issued 2 times a year
Матеріали публікуються за спеціальностями: 081 «Право», 051 «Економіка»	Materials are published by specialties: 081 «Law», 051 «Economics»
<i>Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії Служби безпеки України (протокол № 19 від 26 грудня 2024 р.)</i>	<i>Recommended to printing by the Academic Council of the National Academy of the Security Service of Ukraine (Record № 19, December 26, 2024)</i>
При використанні матеріалів посилання на журнал «Національна безпека: право та економіка» обов'язкове	References to the information published in the journal «National Security: Law and Economics» are mandatory
Редакція може не поділяти думок авторів. Відповідальність за зміст наданих матеріалів несуть автори	The editorial board may not share the opinions of the authors. The authors are responsible for the content of the materials provided.

ЗМІСТ:

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Благодарний А. Запобігання адміністративним порушенням законодавства про державну таємницю	6
Каменський Д., Вознюк А. Національна та економічна безпека: співвідношення концепцій на сучасному етапі розвитку української державності.....	14
Книженко О. Відмежування державної зради від колабораційної діяльності.....	22
Мирошниченко В. Правовий аспект професійної підготовки майбутніх викладачів навчальної дисципліни «Захист України».....	31
Мовчан Р. Кримінально-правова протидія співпраці з ворогом за кримінальним законодавством України та європейських держав: компаративістський аналіз	40
Мушенок В. Громадський нагляд за діяльністю державних органів у сфері забезпечення національної безпеки	52

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Дугінець Г., Ніжейко К. Особливості розвитку міжнародного ринку озброєння в ХХІ столітті	61
Новікова Н., Бойко Л. Цифровізація та національна безпека: тенденції та виклики	72
Бондарук О., Удалова В. Фінансова безпека як фактор економічного розвитку держави в умовах війни	78
Федун І. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки України: еволюція та сучасний стан.....	85

CONTENTS:

LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Blagodarniy A. Prevention of Administrative Violations of the Legislation on State Secrets	6
Kamensky D., Voznyuk A. National and Economic Security of Ukraine: Relationship of Concepts at the Current Stage of Ukrainian State Development	14
Knyzhenko O. Distinguishing Treason from Collaborative Activities.....	22
Myroshnychenko V. The Legal Aspect of Professional Training of Future Teachers of the Discipline “Defense of Ukraine”	31
Movchan R. Criminal Law Countermeasure of Collaboration with the Enemy According to the Criminal Legislation of Ukraine and European States: a Comparative Analysis	40
Mushenok V. Civil Oversight of the Activities of State Bodies in the Sphere of Ensuring National Security	52

ECONOMIC ASPECTS OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Duginets H., Nizheiko K. Features of the Development of the International Arms Market in the 21st Century.....	61
Novikova N., Boyko L. Digitalization and National Security: Trends and Challenges	72
Bondaruk O., Udalova V. Financial Security as a Factor of Economic Development of the State in Times of War	78
Fedun I. Conceptual Basis of Ensuring Economic Security of Ukraine: Evolution and Current State	85

Андрій БЛАГОДАРНИЙ

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: blagek2015@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5326-3646

ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ

У статті аналізуються основні причини та умови порушень законодавства про державну таємницю в Україні, а також пропонуються шляхи вдосконалення превентивної діяльності у цій сфері. Автор розглядає специфіку адміністративної деліктності, включаючи вплив соціальних, політичних і правових змін, та пропонує заходи для підвищення ефективності профілактичної роботи. Основна увага приділяється концепції офіційного застереження як засобу попередження протиправної поведінки. Стаття підкреслює необхідність удосконалення правової регламентації та організаційних заходів, спрямованих на захист державної таємниці, зокрема в умовах воєнного стану.

Дослідження має за мету визначити особливості урахування різних компонентів детермінації адміністративних проступків із метою підвищення ефективності профілактичної діяльності. У статті передбачено розв'язання таких задач, як виявлення умов та причин порушень законодавства про державну таємницю та формування шляхів покращення практичної діяльності щодо попередження проступків у вказаній сфері. Доведено, що удосконалення форм правозастосовної діяльності, спрямованої на превенцію адміністративних порушень законодавства про державну таємницю, повинно здійснюватися із урахуванням змін, що відбуваються в соціальній, політичній і правовій системах сучасної України. Оскільки ефективною формою профілактичного впливу є оголошення особі офіційного застереження про неприпустимість протиправної поведінки, у роботі обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення порядку застосування зазначеного заходу.

У висновках до статті наголошено на тому, що ефективна протидія адміністративним правопорушенням, особливо їх попередження, є одним із ключових напрямів державної політики та подальших наукових досліджень у різних сферах. У статті представлено авторську класифікацію суб'єктів, які здійснюють попередження правопорушень, передбачених ст. 212-2 КУпАП, з урахуванням їх компетенції. Окрему увагу приділено офіційному застереженню як засобу профілактичного впливу на свідомість осіб, із пропозиціями щодо вдосконалення механізму його застосування.

Ключові слова: державна таємниця; адміністративна деліктність; профілактика; запобігання; попередження; офіційне застереження; Служба безпеки України.

Постановка проблеми. Удосконалення інституту адміністративної відповідальності, зокрема відповідальності у сфері обігу інформації з об-

меженим доступом, є одним із актуальних напрямів реформування сучасного адміністративного права. Результати аналізу законодавства про дер-

жавну таємницю, адміністративно-деліктних норм та матеріалів юридичної практики за цим видом проступків свідчать про наявність як певних колізій у відповідних нормативно-правових актах, так і недоліків у практиці їх застосування.

Відсутність належної наукової розробки питань попередження порушень вказаного законодавства, а також прагнення обґрунтувати практичні рекомендації посадовим особам підприємств, організацій та установ, що мають дозвіл на провадження діяльності, пов'язаної із державною таємницею, зумовили актуальність підготовки цієї статті.

Аналіз останніх публікацій засвідчує, що дослідженню змісту, характеру та особливостей протидії адміністративним правопорушенням присвячували свої праці такі автори як В. Авер'янов, І. Голосніченко, Є. Додін, О. Заярний, Т. Коломоець, В. Колпаков, Д. Лук'янець, А. Мота, а також інші фахівці різних галузей знань. У працях зазначених науковців значна увага приділялась розгляду законодавства про адміністративні проступки, розкриттю властивостей окремих категорій реальних або потенційних правопорушників (в єдності соціальних, професійних, вікових, психологічних, гендерних та інших характеристик). Однак проблематика саме попередження адміністративної деліктності в інформаційній сфері, зокрема, охорони державної таємниці, потребує подальшого дослідження. Також необхідним є вдосконалення практичної діяльності, спрямованої на попередження вказаних адміністративних проступків, із урахуванням змін, що відбуваються в соціальній, політичній і правовій системах сучасної України.

Враховуючи невирішені раніше частини загальної проблеми попередження адміністративних проступків, зазначимо, що *метою* статті є

урахування різних компонентів детермінації адміністративної деліктності задля підвищення якості превентивної діяльності, що передбачає розв'язання таких задач, як виявлення особливостей причин і умов порушень законодавства про державну таємницю та формування шляхів удосконалення практичної діяльності щодо попередження проступків у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. Серед засобів боротьби з порушеннями в інформаційній сфері значну увагу слід приділяти попередженню проступків, нейтралізації та усуненню причин і умов, що їх детермінують. Попередження адміністративних правопорушень вивчає наука адміністративна деліктологія.

При проведенні адміністративно-деліктологічної характеристики правопорушень, передбачених ст. 212-2 КУпАП (Порушення законодавства про державну таємницю), слід звернути увагу на причини і умови, що призводять до вчинення адміністративних проступків цього виду. У філософській літературі причину визначають як явище, що безпосередньо зумовлює, породжує інше явище (наслідок). Умови – як сукупність тих, незалежних від причини явищ, що перетворюють у дійсність вміщені у причині можливості породження наслідку. Отже, керуючись цими філософськими позиціями, представники юридичних наук розглядають причини та умови правопорушень окремо. Проте, іноді в юридичній літературі висловлюється інша думка, яка також має певне філософське підґрунтя, що виходить з поняття «повної причини», тобто сукупності всіх обставин, за наявності яких обов'язково настає наслідок [1, с. 144].

Усі чинники (детермінанти) правопорушень прийнято поділяти на суб'єктивні та об'єктивні. При цьому до «суб'єктивного» відносять усе те, що залежить від людини, і навпаки,

«об’єктивний» означає, що предмети, властивості та відносини існують поза суб’єктом і незалежно від нього. Виходячи з вказаного підходу, деякі науковці припускають, що суб’єктивні чинники і є переважно причинами правопорушень, тобто тим, що породжує їх, об’єктивні ж чинники здебільшого лише сприяють, допомагають вчиненню правопорушень, а не викликають їх або, іншими словами, є умовами їх вчинення [2, с. 146].

До загальних причин адміністративних проступків у юридичній літературі як правило відносять: недостатнє врахування законів управління у змісті рішень, що приймаються; неповноту або нечіткість правової регламентації суспільних відносин; слабкість соціального контролю; недостатній рівень правосвідомості учасників відносин; відхилену від правових і моральних норм поведінку окремих громадян, що може бути зумовлена недостатністю належного виховного впливу на людину, та інші причини.

Вважаємо, що для адміністративних правопорушень навіть такої специфічної групи суб’єктів, якими є особи, що мають допуск і доступ до державної таємниці, властиві загальні детермінанти адміністративної деліктності.

Причини конкретних порушень інформаційного законодавства у деяких випадках можуть зумовлюватися психологічними антисуспільними особливостями конкретного правопорушника – особи, яка добре знає або, принаймні, достатньо ознайомена із законодавством про державну таємницю, але не має внутрішнього переконання у необхідності суворого дотримання його вимог. Для деяких співробітників детермінація їх адміністративно-караних порушень законодавства про державну таємницю пов’язана з тим, що вони як-правило виступають щодо інших осіб як підлеглі. Люди фактично позбавлені змоги тримати себе на

рівні своїх можливостей і обирати соціальну роль відповідно до своїх «природних нахилів», іншими словами, ці особи в наказовому порядку можуть бути зобов’язані вчинювати дії, що порушують певні норми законодавства про державну таємницю [1, с. 147].

Результати аналізу судових рішень по справах про адміністративні порушення за ознаками ст. 212-2 КУпАП засвідчують, що основними причинами вчинення адміністративних порушень законодавства про державну таємницю є:

- недостатнє знання деякими особами, які мають допуск і доступ до державної таємниці, норм чинного законодавства про державну таємницю;
- нехтування секретноносцями нормами чинного законодавства. Так, деякі керівники підприємств, установ та організацій, що провадять діяльність, пов’язану з державною таємницею, вважають, що вони не володіють інформацією, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України [1, с. 147-148].

Останнім часом великого значення у зумовленні адміністративної деліктності набуває такий чинник, як введення воєнного стану в Україні. З початком введення вказаного правового режиму більш поширеними, наприклад, стали такі форми порушення законодавства про державну таємницю, як неповідомлення секретноносцем посадових осіб, які надали йому доступ до державної таємниці, та відповідних режимно-секретних органів про свій виїзд з України, зокрема, щодо осіб, які виїхали з України у лютому-березні 2022 року [3]; недодержання вимог законодавства щодо забезпечення охорони державної таємниці під час прийому іноземних делегацій, груп, окремих іноземців та осіб без громадянства та проведення роботи з ними, здійснення міжнародного співробітництва [4; 5]. Зауважимо, що на даний

час важко об'єктивно відслідкувати масштабність і динаміку практики провадження в справах про адміністративні порушення законодавства про державну таємницю, адже в умовах воєнного стану через загрозу інтересам національної безпеки багато державних сервісів призупинили роботу або працюють з обмеженнями [6]. Зокрема, доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень наразі здійснюється в тестовому (обмеженому) режимі. Для запобігання загрозам життю і здоров'ю суддів та учасників судового процесу, а також у разі виявлення ознак кіберзагрози, доступ до Реєстру або окремих рішень у ньому може бути обмежено. Останнім часом у Реєстрі частіше зустрічаються судові рішення по справах про адміністративні правопорушення, зокрема, передбачені ст. 212-2 КУпАП, у яких фактула проступку майже не розкривається [7; 8].

При розгляді об'єктивних умов, що призводять до вчинення адміністративних порушень за ознаками ст. 212-2 КУпАП, слід зауважити про залежність ситуації у відповідних юридичних особах від рівня фінансування витрат на забезпечення режиму секретності. Порушення законодавства про державну таємницю може бути зумовлене недостатнім фінансуванням заходів, спрямованих на охорону державної таємниці. Так, практика провадження в справах про правопорушення за ознаками ст. 212-2 КУпАП засвідчує, що іноді на підприємствах, в установах та організаціях, що здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею, режимно-секретний орган не має належного приміщення; не працюють інженерно-технічні засоби охорони режимно-секретного органу; таємна інформація обробляється на ПЕОМ, на якій не створено комплексну систему захисту інформації (слід зазначити, що подібні право-

порушення властиві як для юридичних осіб публічного права, так і для інших установ і організацій, а також підприємств) [1, с. 148].

Після розгляду детермінант вчинення адміністративних порушень, передбачених ст. 212-2 КУпАП, особи порушника законодавства про державну таємницю, вважаємо за доцільне розглянути заходи попередження цього виду адміністративних проступків.

В юридичній науці немає однозначності поглядів щодо співвідношення понять «профілактика» та «попередження» [9, с. 136]. У науковій літературі та законодавстві використовуються такі терміни, як «профілактика», «попередження», «запобігання», «превенція». Чимало вчених вкладають у ці поняття різний зміст, виходячи з певних рівнів, напрямів та видів попереджувальної діяльності. Вважаємо, що розрізнення цих понять є надуманим, таким, що суперечить буквальному змісту зазначених слів. Адже кожне з них означає одне й те саме: щось попередити, не допустити, запобігти чомусь. Отже, всі ці слова є взаємозамінними синонімами. Тому заходи рівнозначно можуть бути або попереджувальними, або профілактичними, або запобіжними, або превентивними [9, с. 139].

Переважає більшість вчених як у галузі кримінології, так і адміністративної деліктології вказують при конструюванні поняття профілактики на певну діяльність, що передбачає проведення заходів, які мають своїм завданням недопущення, нейтралізацію чи ліквідацію причин та умов, що породжують або сприяють правопорушенням [10, с. 575].

Вважаємо, що на сьогодні нормативне регулювання профілактики адміністративних правопорушень в цілому є недосконалим. Так, відповідно до ч. 1 ст. 6 КУпАП органи виконавчої влади та органи місцевого самовря-

дування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого дотримання законів України [11]. Розділ IV Закону України «Про державну таємницю», присвячений охороні державної таємниці, передбачає заходи, спрямовані на попередження порушень законодавства про державну таємницю [12].

На нашу думку, під час профілактики адміністративних порушень, передбачених ст. 212-2 КУпАП, слід використовувати методи попередження, що є властивими для адміністративної деліктності взагалі, але при цьому слід враховувати специфічні особливості діяльності, пов'язаної з державною таємницею. Попередження порушень законодавства про державну таємницю спрямоване на особливу групу осіб, які мають допуск і доступ до державної таємниці. Цей факт обумовлює певні особливості суб'єктів профілактики, конкретних заходів попередження, правового регулювання запобігання деліктності, усунення причин та умов, що її породжують [1, с. 150].

До попереджувальних заходів можна віднести значну кількість прийомів, способів і дій різноманітних органів та окремих суб'єктів. Так, до заходів, спрямованих на превенцію адміністративних проступків, у юридичній літературі відносять господарські, економічні, соціально-політичні, культурні, виховні, організаційно-управлінські, технічні, юридичні та інші заходи.

Варто зазначити, що на сьогодні особливої актуальності набуло правове виховання. Становлення демократичної держави передбачає кардинальну зміну ставлення до закону, пра-

ва, суттєве підвищення рівня правової культури суспільства. Адже важливе значення набуває не лише знання норм про кримінальну і дисциплінарну відповідальність, а також і про адміністративну відповідальність [2, с. 160]. Адміністративна відповідальність як різновид юридичної відповідальності є тим юридичним засобом, який локалізує, блокує протиправну поведінку.

Профілактика правопорушень як певна діяльність передбачає здійснення її з боку певних суб'єктів. Із змісту ч. 1 ст. 6 КУпАП можна зробити висновки, що адміністративно-деліктне законодавство до суб'єктів профілактики відносить практично будь-які органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації та трудові колективи. У науковій літературі наводяться різні класифікації суб'єктів профілактики, найчастіше їх поділяють на спеціалізовані та неспеціалізовані [1, с. 154].

Систему суб'єктів попередження адміністративних порушень законодавства про державну таємницю можна охарактеризувати так: її становлять органи і посадові особи так званої загальної компетенції, які здійснюють профілактичну діяльність щодо усіх категорій осіб, які мають допуск і доступ до державної таємниці, а також органи і посадові особи умовно спеціальної компетенції, до обов'язків яких належить профілактика порушень законодавства про державну таємницю лише у конкретному органі державної влади, органі місцевого самоврядування, на підприємстві, в установі, організації, діяльність яких пов'язана з державною таємницею. До першої групи можна віднести такі спеціалізовані суб'єкти, як органи СБ України [1, с. 155]. Відповідні повноваження щодо забезпечення охорони державної таємниці закріплено у п. 7 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» [13].

Друга група суб'єктів профілактики порушень законодавства про державну таємницю включає керівників юридичних осіб, діяльність яких пов'язана з державною таємницею, а також співробітників режимно-секретних органів. Відповідно до ч. 6 ст. 5 Закону України «Про державну таємницю» забезпечення охорони державної таємниці відповідно до вимог режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, діяльність яких пов'язана з державною таємницею, покладається на керівників зазначених органів, підприємств, установ і організацій [12]. Для відповідних юридичних осіб вжиття профілактичних заходів загально-соціального спрямування має особливе значення. Загально-соціальна профілактика як всеохоплююча, багатогранна, всебічна діяльність здатна суттєво впливати на стан державного законодавства про державну таємницю. Загально-профілактична спрямованість характерна для організації роботи будь-якого керівного складу [2, с. 159].

Однією з ефективних форм профілактичного впливу на свідомість людини є оголошення особі офіційного застереження про неприпустимість протиправної поведінки. Вказаний захід застосовується до осіб, які систематично порушують законодавство, якщо ці порушення незначні за своїм характером і за їх вчинення не передбачено юридичної відповідальності. Офіційне застереження застосовується, якщо немає достатніх підстав для притягнення особи до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Метою його застосування є не тільки реакція на протиправну поведінку, але й недопущення її продовження в майбутньому. Правові підстави застосування цього заходу встановлені законами України «Про Націона-

льну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідальну діяльність» тощо, порядок застосування визначається відомчими нормативними актами [14, с. 121].

Зауважимо, що в силу різних обставин офіційне застереження наразі широко не застосовується, адже в законах України не міститься конкретних приписів як щодо порядку застосування цього заходу, так і щодо оформлення документу про оголошення особі офіційного застереження. Для підвищення ефективності застосування зазначеного заходу варто передбачити наслідки продовження протиправної поведінки особою, щодо якої було винесено офіційне застереження. На нашу думку, таку протиправну поведінку слід вважати обставиною, що обтяжує адміністративну відповідальність. Ураховуючи, що ст. 35 КУпАП містить вичерпний перелік таких обставин, слід доповнити п. 2 ч. 1 ст. 35 КУпАП такою обставиною, як оголошення особі офіційного застереження [15, с. 125].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що результативна протидія, передусім попередження, адміністративних правопорушень є важливим напрямом як державної політики, так і подальших досліджень різних галузей знань. Останнім часом на детермінацію адміністративної деліктності у вказаній сфері суттєво впливає такий чинник, як введення правового режиму воєнного стану в Україні. У статті запропоновано авторську класифікацію суб'єктів попередження проступків, передбачених ст. 212-2 КУпАП, за обсягом їх компетенції. Оскільки однією з форм профілактичного впливу на свідомість людини є оголошення особі офіційного застереження про неприпустимість протиправної поведінки, у статті обґрунтовано пропозиції

щодо удосконалення порядку його застосування.

В подальшому основним напрямом наукових розвідок у вказаній царині є удосконалення правової регла-

ментації запобігання правопорушенням в інформаційній сфері, що вчиняються юридичними особами, зокрема, порушенням законодавства про державну таємницю.

Список використаних джерел:

1. Благодарний А. М. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю : монографія. Київ : Вид-во НА СБ України, 2008. 180 с.
2. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Хмельницький, 2001. 192 с.
3. Постанова судді Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 20 березня 2023 року по справі № 183/1738/23 про адміністративне правопорушення, передбачене п. 6 ч. 1 ст. 212-2 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.11.2024).
4. Постанова судді Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 08 лютого 2024 року по справі № 452/366/24 про адміністративне правопорушення, передбачене п. 8 ч. 1 ст. 212-2 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.11.2024).
5. Постанова судді Вишгородського районного суду Київської області від 15 лютого 2024 року по справі № 363/453/24 про адміністративне правопорушення, передбачене п. 6 ч. 1 ст. 212-2 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.11.2024).
6. Доступ до публічної інформації під час дії воєнного стану // Юридична Газета : сайт. 20.12.2022. URL: [https://yur-gazeta.com/golovna/dostup-do-publichnoyi-informaciyi-pid-chas-diyi-voennogo-stanu.html#:~:text=\(дата звернення: 13.11.2024\).](https://yur-gazeta.com/golovna/dostup-do-publichnoyi-informaciyi-pid-chas-diyi-voennogo-stanu.html#:~:text=(дата звернення: 13.11.2024).)
7. Постанова судді Сарненського районного суду Рівненської області від 24 березня 2023 року по справі № 572/658/23 про адміністративне правопорушення, передбачене п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 212-2 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.11.2024).
8. Постанова судді Ізмайльського міськрайонного суду Одеської області від 08 квітня 2024 року по справі № 946/1341/24 про адміністративне правопорушення, передбачене п. 9 ч. 1 ст. 212-2 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.11.2024).
9. Курс кримінології. Загальна частина : підручник. Кн. 1 / О. М. Джу́жа та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
10. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України : статті, доповіді, рецензії. Київ : Генеза, 1999. 944 с.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Постанова Верховної Ради Української РСР № 8074-10 від 07.12.84. Редакція від 14.10.2023. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 13.11.2024).
12. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-ХІІ. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
13. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ. Редакція від 02.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 13.11.2024).
14. Адміністративне право України : підручник : у 3 т. : Т. 1 : Загальна частина / А. М. Благодарний та ін. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. 260 с.
15. Благодарний А. М. Концептуальні засади правової регламентації адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Служби безпеки України : монографія. Київ : Освіта України, 2020. 304 с.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2024

A. Blagodarniy

PREVENTION OF ADMINISTRATIVE VIOLATIONS OF THE LEGISLATION ON STATE SECRETS

The article analyzes the main causes and conditions of violations of the legislation on state secrets in Ukraine, and also suggests ways to improve preventive activities in this area. The author considers the specifics of administrative torts, including the impact of social, political and legal changes, and suggests measures to increase the effectiveness of preventive work. The main attention is paid to the concept of an official warning as a means of preventing illegal behavior. The article emphasizes the need to improve legal regulation and organizational measures aimed at protecting state secrets, in particular under martial law.

The study aims to determine the features of taking into account various components of the determination of administrative offenses in order to increase the effectiveness of preventive activities. The article provides for solving such problems as identifying the conditions and causes of violations of the legislation on state secrets and developing ways to improve practical activities to prevent offenses in this area. It is proved that the improvement of forms of law enforcement activities aimed at preventing administrative violations of the legislation on state secrets should be carried out, taking into account the changes taking place in the social, political, and legal systems of modern Ukraine. Since an effective form of preventive influence is the announcement of an official warning to a person about the inadmissibility of illegal behavior, the paper substantiates proposals for improving the procedure for applying the specified measure.

The conclusions to the article emphasize that effective counteraction to administrative offenses, especially their prevention, is one of the key directions of state policy and further scientific research in various areas. The article presents the author's classification of subjects that carry out the prevention of offenses provided for in Art. 212-2 of the Code of Administrative Offenses, taking into account their competence. Special attention is paid to the official warning as a means of preventive influence on the consciousness of individuals, with proposals for improving the mechanism of its application.

Keywords: *state secret; administrative delinquency; prevention; avoidance; official warning; Security Service of Ukraine.*

DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2024-1-2>

УДК 351.746.1(477)

Дмитро КАМЕНСЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: dm.kamensky@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3610-2514

Андрій ВОЗНЮК

доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності,
Національна академія внутрішніх справ
E-mail: aav_100@naiau.kiev.ua
ORCID: 0000-0002-3352-5626

НАЦІОНАЛЬНА ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: СПІВВІДНОШЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню формальних та прикладних зв'язків між концепціями національної та економічної безпеки України. Встановлено, що економічна безпека є здебільшого складовою частиною національної безпеки, яка, своєю чергою, являє собою складний, багатоелементний феномен. За результатами фахового опрацювання численних наукових джерел наголошено на тому, що лише спільні фахові зусилля українських правників та економістів дозволять запропонувати більш універсальне й водночас глибоке розуміння національної безпеки, стратегічних пріоритетів нашої держави у сфері національної та економічної безпеки, а також порівняти стратегічну політику нашої держави в цих напрямках із аналогічними документами в державах-партнерах України. Зазначено, що для подальшого розвитку в цьому напрямі важливо ретельно проаналізувати в порівняльному контексті зміст вітчизняних та зарубіжних стратегій національної та економічної безпеки. Аргументовано позицію про те, що такий пропонуваній підхід відповідатиме глобальним трендам сучасного світу і водночас дозволить ефективно реагувати на регіональні та глобальні загрози й конфлікти.

Аргументовано позицію про те, що об'єднання зусиль українських науковців, як правників, так і економістів, дозволить удосконалити доктринальні підходи до тлумачення національної безпеки України та її стратегічних пріоритетів. Такий підхід також дозволить порівняти стратегію національної безпеки нашої держави з аналогічними програмними документами держав-партнерів.

Наголошено на тому, що майбутні наукові дослідження в окресленому напрямі доцільно зосередити на детальному порівняльному аналізі національних і зарубіжних стратегій у сфері національної та економічної безпеки. Такий підхід не лише відповідатиме глобальним тенденціям ХХІ століття, але й сприятиме адекватному реагуванню на регіональні й глобальні виклики, зокрема ті, які наразі постають перед Україною у складній геополітичній ситуації.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, загрози, наукова концепція, сталий розвиток, глобалізація, військова агресія, суспільство.

© Каменський Д., Вознюк А., 2024

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відзначити, що окремим питанням розбудови стратегій національної та економічної безпеки в нашій державі присвятили увагу такі автори, як Т. Подковенко [1], В. Третяк [2], Ю. Хатнюк [3], В. Антонов [4] та чимало інших. Дослідження згаданих та інших науковців були присвячені аналізу концепцій національної та економічної безпеки й окремих їхніх складових (компонентів). Один із співавторів цієї статті також частково уже присвячував свою увагу окресленій науковій проблематиці [8]. Водночас поза увагою наукової спільноти сьогодні залишаються важливі теоретико-прикладні питання співвідношення положень Стратегії національної безпеки та Стратегії економічної безпеки, а також дуже обмежено (фрагментарно) розглянуті схожі програмні документи в країнах-партнерах України, передусім у державах-членах ЄС та НАТО.

Таким чином, простір для майбутніх наукових розвідок у цьому напрямі залишається надзвичайно широким.

Виділення невирішених частин проблеми. У вітчизняній економічній та юридичній науці досі не було представлено ґрунтовних досліджень щодо спільних цілей та характеру співвідношення концепцій національної та економічної безпеки України. Бракує також фахових досліджень подібних до Стратегій національної та економічної безпеки програмних документів в інших державах, передусім європейських, а також у США.

Метою цієї наукової праці є з'ясування сутності та основних елементів національної безпеки та економічної безпеки України, визначення характеру їх співвідношення. На підставі такого комплексного аналізу з елементами наукового порівняння, що утворюють концептуальну основу механізму забезпечення безпеки держави, пла-

нується визначити основні параметри безпекової моделі України на сучасному етапі розвитку її державності.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у фаховій літературі, формування та реалізація державної політики національної безпеки в Україні є однією з найважливіших проблем ефективного управління суспільством, яке трансформується. Українська практика показує, що реалізація доктрин, стратегій, концепцій та програм у сфері національної безпеки має інтегрувати всі аспекти політичної активності держави та спирається на ґрунтовні теоретичні засади, а також на історичний досвід [1, с. 13]. Сьогодні теорія національної безпеки проходить етап активного формування та динамічного розвитку з огляду на безпрецедентні умови, в яких опинилась наша держава через непровоковану військову агресію.

Із самого початку варто наголосити, що ключовим нормативним «дороговказом» щодо поняття та змісту національної безпеки в нашій державі виступає Закон України «Про національну безпеку України» 2018 р. (зі змінами). Цей закон визначає, зокрема, що національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Своєю чергою, державна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз не воєнного характеру. Отже, критичне зіставлення обох нормативних дефініцій демонструє, що національна безпека спрямована на захист України від загроз воєнного характеру; натомість безпека державна уособлює стан захище-

ності України від різноманітних загроз іншого, невоєнного характеру. Ця відмінність має ключове значення в контексті розвитку безпекових стратегій в Україні, а також у частині діяльності уповноважених органів державної влади та, меншою мірою, органів місцевого самоврядування.

Далі, у ч. 1 ст. 3 згаданого Закону зазначено про основні вектори державної політики в частині національної безпеки і оборони. Вона спрямована на захист: людини і громадянина – їхнього життя, гідності, конституційних прав і свобод, а також забезпечення безпечних умов життєдіяльності; окремо, суспільства – його демократичних цінностей, добробуту й умов для сталого розвитку; також держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності; території та навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. Отже, йдеться про основні параметри захисту інтересів ключових для будь-якої сучасної держави «стейкхолдерів» – людина (громадянин), суспільство, держава, території (навколишнє природне середовище). Показово, що ці ключові суб'єкти та об'єкти розташовані в порядку їхньої значущості для держави – людина і громадянин перебувають на першому місці, що підкреслює саме людиноцентристський підхід у правовій та демократичній державі.

Водночас фундаментальними національними інтересами України проголошено:

захист державного суверенітету і територіальної цілісності, підтримка демократичного конституційного ладу, запобігання втручанню у внутрішні справи України;

сприяння сталому розвитку національної економіки, громадянського суспільства та держави для підвищення рівня і якості життя населення;

інтеграція України до європейського політичного, економічного, безпекового і правового простору, досягнення членства в Європейському Союзі та НАТО, розвиток рівноправних і взаємовигідних відносин з іншими державами.

Як можна побачити, в другому пункті розкрито велике значення соціально-економічних зв'язків для забезпечення національних інтересів України.

До слова, ключові завдання (настанови) національної та економічної безпеки перетинаються, принаймні частково, у двох програмних документах – Стратегії національної безпеки від 14 вересня 2020 р. та Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року від 11 серпня 2021 р. Зокрема, в п. 53 Стратегії національної безпеки наголошено на необхідності забезпечення сталого та динамічного зростання. Для цього пропонується здійснювати передусім такі заходи: 1) розвивати ринкову конкуренцію, забезпечити демонополізацію економіки та виведення господарських відносин з тіні; 2) захищати права власності; 3) забезпечити дерегуляцію та не допускати тиску на бізнес; 4) створити конкурентні умови для залучення інвестицій, зокрема іноземних; 5) забезпечити стабільне функціонування фінансової системи, послідовність грошово-кредитної політики та підвищення довіри до національних фінансових інститутів; 6) удосконалити законодавство щодо організації судової влади та забезпечити справедливе правосуддя; 7) розвивати науково-дослідницьку інфраструктуру, забезпечити ефективну взаємодію вчених з державним і приватним сектором, стимулювати інновації та впроваджувати новітні технології; 8) модернізувати транспортну інфраструктуру, включаючи дороги, залізниці, трубопроводи, аеропорти, морські та річкові порти.

Ці та деякі інші положення, зафіксовані в безпековій стратегії, спонукають говорити про те, що важелі ринкової економіки є по суті впливовими драйверами, які не лише гарантують сталий розвиток і високий рівень добробуту населення, а й істотним чином забезпечують незалежність, обороноздатність, загалом ефективний безпековий простір у нашій державі.

У документі також зазначено, що безпековий напрям у сфері економічної безпеки спрямований на запобігання розбалансуванню економіки та підвищення її стійкості до зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз. Для цього запроваджується постійний моніторинг економічної стійкості. Напрямок розвитку в цій сфері – підвищення конкурентного потенціалу національної економіки й досягнення цільових орієнтирів за основними складовими економічної безпеки, що конкретизуються завданнями для кожної з них.

Отже, можемо зробити такий проміжний висновок: стратегії національної та економічної безпеки є пов'язаними, принаймні частково, за своїм змістом документами. Уважний аналіз їхніх положень демонструє, що національну безпеку та обороноздатність країни не можна забезпечити без економічного підґрунтя, без економічної стійкості держави. І навпаки, неможливо розвивати власну національну модель ринкової економіки без забезпечення режиму її захисту від загроз зовнішнього (наприклад, військова агресія, тероризм кібератаки та різноманітні гібридні загрози) й внутрішнього (економічна злочинність, незахищеність права власності, поширена корупція, превалювання шахрайських практик у ділових відносинах тощо) характеру.

Тут не буде зайвим нагадати, що Стратегія національної безпеки є основою для розроблення низки інших

програмних документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації: Стратегія людського розвитку; Стратегія воєнної безпеки; Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України; Стратегія економічної безпеки; Стратегія енергетичної безпеки; Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату; Стратегія біобезпеки та біологічного захисту; Стратегія інформаційної безпеки; Стратегія кібербезпеки; Стратегія зовнішньополітичної діяльності; Стратегія забезпечення державної безпеки; Стратегія інтегрованого управління кордонами; Стратегія продовольчої безпеки; Національна розвідувальна програма.

Таким чином, є всі підстави вважати, що стратегії національної та економічної безпеки за своєю формою та змістом співвідносяться як ціле та частка – безпекова стратегія виступає одним із логічних «продовжень» стратегії національної. Аналогічного висновку доходять українські економісти В. Третяк та Т. Гордієнко. Вони зауважують, що економічна безпека є однією з важливих складових національної безпеки, яка відображає причиново-наслідковий зв'язок між економічною міццю країни, її військово-економічним потенціалом та загальною національною безпекою. Цей зв'язок передбачає свідому підтримку в державі відповідних пропорцій між накопиченням валового внутрішнього продукту та розвитком військових потенціалів. Отже, економічна безпека виступає як засіб захисту національних інтересів держави [2, с. 8].

Аналіз безперечно актуальних і водночас складних питань співвідношення концепцій національної та економічної безпеки на сучасному етапі розвитку української державності спо-

нукає звернутись до наукових праць вітчизняних науковців. На сьогодні уже напрацьовано чимало аналітичних та доктринальних матеріалів, присвячених теоретичним засадам і практичним проявам обох концепцій, особливо в умовах триваючої військової агресії проти України. Звернімось до деяких із цих праць.

Систематизувавши висловлені в науці погляди на поняття і сутність національної безпеки та її концептуальне сприйняття, Ю. Хатнюк пропонує її розглядати як: 1) захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства та держави; 2) найважливішу умову, за якої забезпечується життєдіяльність особи, суспільства й держави; 3) стан захищеності особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз; 4) своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам [3, с. 231]. Тобто, по суті тут наголошено на збалансованому підході до комплексного, різновекторного забезпечення національної безпеки на рівні «особа – суспільство – держава».

О. Пархоменко-Куцевіл у своїй науковій статті, присвяченій аналізу проблем забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу, слушно зауважує, що система національної безпеки має чимало інтегрованих компонентів. Вони уособлюють різні сфери, зокрема: військову, економічну, інформаційну, екологічну, продовольчу, соціальну, політичну, духовно-моральну тощо. Кожній із них притаманні власні особливі механізми, форми та методи забезпечення безпеки. Згадана дослідниця виокремлює низку актуальних проблем забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. Зокрема, позначено такі проблеми: формування дієвих механізмів запобігання та протидії коруп-

ції – необхідність у підтримці і розвитку механізмів, що мінімізують вплив корупції на оборонні закупівлі та інші аспекти, важливі для забезпечення безпеки країни; формування ефективної системи освіти – розвиток освітніх програм, спрямованих на формування якісного людського капіталу, необхідного для національної безпеки й обороноздатності; створення ефективних засобів обороноспроможності країни – перерозподіл фінансування з метою розвитку оборонно-промислового комплексу, створення науководослідних лабораторій для розроблення нових методів захисту та інноваційної зброї; забезпечення інформаційної безпеки – захист суспільства від викривлень інформації, які можуть спричиняти панічні настрої, негативне сприйняття державних рішень і втрату довіри до державних владних структур.

Ці аспекти є важливими як для підтримки національної безпеки, так і для ефективного управління країною в умовах загрози й конфлікту [6, с. 14]. Індикатори (маркери) національної безпеки розкривають усю складність її забезпечення й водночас її пріоритет для нашої держави, особливо на фоні безпосередньої військової загрози її суверенітету, територіальній цілісності, конституційному демократичному устрою.

Рухаючись далі, зазначимо про таке. Т. Подковенко пише, що національна безпека України охоплює широкий спектр аспектів, що включають оборону держави та різні види безпеки, закріплені в Конституції та законодавстві країни. Це включає державну, суспільну, інформаційну, екологічну, економічну, транспортну, енергетичну безпеку, а також безпеку особи. Національна безпека визначається як особливий стан захищеності особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Основ-

ними цілями тут виступають забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян, підвищення якості життя населення, збереження суверенітету, незалежності, державної і територіальної цілісності, а також сталого соціально-економічного розвитку.

Комплексність і системність державної політики у сфері національної безпеки мають бути спрямовані на захист загальнолюдських цінностей, які є основою сучасної цивілізації. Це не лише забезпечує захист країни від потенційних загроз, а й створює умови для подальшого стабільного та прогресивного розвитку суспільства [1, с. 15–16]. Ця теза також, з одного боку, розкриває комплексний і складний характер концепції національної безпеки, а з іншого, демонструє, наскільки важко, особливо в теперішніх умовах, забезпечити безпеку держави, суспільства й окремих його членів на макро- й мікрорівнях. Справді, завдання не з простих для будь-якої держави, а особливо для нашої в нинішній ситуації.

У комплексній монографічній праці, присвяченій дослідженню конституційно-правових засад національної безпеки України, В. О. Антонов висловлює думку, що успішне існування, самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави зумовлені реалізацією цілеспрямованої політики щодо захисту національних інтересів. Національна безпека України, котра визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, є критичним фактором для збереження та збільшення матеріальних і духовних цінностей держави. Сучасні загрози – поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація

міждержавних і громадських конфліктів – набувають дедалі більшого значення й охоплюють нові регіони та держави світу. Не менш важливими є внутрішні виклики, що впливають на національну безпеку в таких сферах, як сировинна, енергетична, фінансова, інформаційна, екологічна, продовольча та інші. Нагадується також про небезпечну тенденцію порушення національних кордонів за межами міжнародного права, де використання сили й загрози силою стають недопустимою практикою в міжнародних відносинах, зокрема в Європі [4, с. 536]. Таким чином, згаданий дослідник влучно окреслив широке коло загроз національній безпеці нашої держави (і це ще без урахування обставин повномасштабного вторгнення), водночас наголосивши на пріоритетній важливості цього стану безпеки для кожного українця та України загалом.

Не менш прискіпливою є наукова увага українських дослідників до змісту концепції *економічної* безпеки та ідентифікації проблемних питань і пріоритетів щодо забезпечення такого виду безпеки в довгостроковій перспективі.

Так, О. Скорук, опрацювавши значну кількість іноземних та вітчизняних джерел, звертає увагу на плюралізм підходів до інтерпретації концепції економічної безпеки держави.

На думку науковця, економічна безпека держави охоплює кілька ключових аспектів:

стійкість та стабільність – забезпечення міцності та надійності зв'язків між усіма елементами економічної системи, стабільність економічного розвитку та здатність до стримування й нейтралізації дестабілізаційних загроз і факторів;

економічна незалежність – можливість для кожного суб'єкта економічної безпеки самостійно приймати й реалізовувати стратегічні економічні

та політичні рішення для розвитку, використання національних конкурентних переваг для забезпечення стабільності та зростання;

самовідтворення та саморозвиток – створення умов для ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на міжнародному рівні;

національні інтереси – здатність національної економіки захищати свої економічні інтереси.

О. Скорук вважає, що до складових елементів економічної безпеки слід віднести такі аспекти, як інвестиційно-інноваційна політика, фінансова стійкість, зовнішньоекономічна безпека, продовольча та енергетична безпека [5, с. 40, 41].

Свою чергою, Н. Попадинець пропонує схожу класифікацію чинників, що потенційно або реально загрожують економічній безпеці України. Цей дослідник вважає, що до складових елементів економічної безпеки слід віднести такі аспекти, як інвестиційно-інноваційна політика, фінансова стійкість, зовнішньоекономічна безпека, продовольча та енергетична безпека [7, с. 23].

Очевидно, що до цього переліку, який навряд чи можна визнати закритим, є підстави додати також макрозагрози економіко-правового характеру, зокрема слабкий інститут права власності в Україні, інституційна корупція, низька якість роботи правоохоронних органів та судів, особливо в частині захисту прав і законних інтересів бізнесу. Тут не варто забувати також про інші види загроз та відповідні стратегії реагування на них, що нині запроваджені в Україні, наприклад, стратегія громадської безпеки [7].

Загалом ознайомлення з численними працями українських науковців

– юристів та економістів спонукає погодитись із тезою про те, що серед учених досі немає єдиної думки щодо визначення сутності економічної безпеки та її складових елементів. Водночас стає очевидним те, що подальший розвиток ринкових відносин неможливий без вивчення теоретико-методичних аспектів цієї проблеми та створення ефективного механізму забезпечення економічної безпеки регіону та держави в цілому [9, с. 106].

Висновки та перспективи подальших розробок. Результати проведеного у цій науковій статті дослідження демонструють важливість фахового розуміння безпосередніх змістовних зв'язків між концепціями національної безпеки й економічної безпеки України. Було з'ясовано, що економічна безпека є однією з інтегрованих складових безпеки національної, що є більш універсальним, багатоелементним феноменом. Потрібно наголосити на тому, що лише поєднання фахових зусиль українських науковців, як правників, так і економістів, дозволить виробити вдосконалене доктринальне тлумачення національної безпеки нашої держави, її стратегічних пріоритетів, зіставити стратегію національної безпеки нашої держави із аналогічними програмними документами в державах-партнерах.

Подальші наукові розробки в окресленому напрямі варто, як убачається, присвятити більш докладному порівняльному аналізу вітчизняної та зарубіжних стратегій національної та економічної безпеки. Такий підхід вочевидь відповідатиме глобальним трендам ХХІ століття, а також дозволить реагувати на регіональні та глобальні загрози й конфлікти, в епіцентрі одного з яких сьогодні, на жаль, опинилась Україна.

Список використаних джерел:

1. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 С. 11–18. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.011>.
2. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка і держава*. 2010. № 1. С. 6–8.
3. Хатнюк Ю. А. Поняття та правове забезпечення національної безпеки України. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 228–234. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.32>.
4. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
5. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6 (ч. 3). С. 39–42.
6. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». 2023. Вип. 3. С. 143–150. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19>.
7. Попадинець Н. М. Основні чинники забезпечення економічної безпеки України. *Економіка та управління національним господарством*. 2016. Вип. 2. С. 20–23.
8. Каменський Д. В. Здоров'я населення як складова громадської безпеки: досвід Європейського Союзу та України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 335–340. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.60>.
9. Стеценко С. П. Економічна безпека: сутність і структура. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 24. С. 104–106.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2024

D. Kamensky, A. Voznyuk

NATIONAL AND ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE: RELATIONSHIP OF CONCEPTS AT THE CURRENT STAGE OF UKRAINIAN STATE DEVELOPMENT

The research paper is devoted to the study of formal and substantive-applied connections between the concepts of national security and the economic security of Ukraine. It has been established that economic security is an integral part of national security, which, in turn, is a complex, multi-element phenomenon. Based on the results of the professional study of numerous scientific sources, it is emphasized that only the joint expert efforts of Ukrainian lawyers and economists will enable offering a more universal and at the same time deep understanding of national security, the strategic priorities of our state in the field of national and economic security, as well as to compare the strategic policy of our state in these directions with similar documents in the partner states of Ukraine. It is noted that for further development in this direction, it will be important to carefully analyze the content of domestic and foreign national and economic security strategies in a comparative context. The position is argued that such proposed approach will correspond to the global trends of the modern world and at the same time will allow an effective response to regional and global threats and conflicts.

The position is argued that joint efforts of Ukrainian scientists, both lawyers and economists, will allow for the improvement of doctrinal approaches to the interpretation of Ukraine's national security and its strategic priorities. Such an approach will also allow for the comparison of our state's national security strategy with similar program documents of partner states.

It is emphasized that future scientific research in the outlined direction should be focused on a detailed comparative analysis of national and foreign strategies in the field of national and economic security. Such an approach will not only correspond to the global trends of the 21st century, but will also contribute to an adequate response to regional and global challenges, in particular those that Ukraine is currently facing in a difficult geopolitical situation.

Keywords: *national security, economic security, threats, scientific concept, sustainable development, globalization, military aggression, society.*

DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2024-1-3>

УДК 343.3

Оксана КНИЖЕНКО

доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник наукової
лабораторії № 2 навчально-організаційного центру,
Національна академія Служби безпеки України

E-mail: 2015knio@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9252-7464

ВІДМЕЖУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ВІД КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У науковій статті проводиться відмежування таких складів кримінальних правопорушень як колабораційна діяльність та державна зрада. Обґрунтовано, що в колабораційній діяльності присутній додатковий факультативний об'єкт (життя та право власності), а окремі її форми прояву потребують установлення спеціального предмета – матеріальних ресурсів. Різняться вказані діяння між собою й суб'єктом, оскільки колабораційна діяльність може бути вчинена не тільки громадянином України, а й іноземцем та особою без громадянства. Обстоюється позиція, що основним критерієм розмежування є наявність або відсутність виконання завдання іноземної держави, організації чи їх представників. Допоміжними критеріями є час та обстановка, оскільки колабораційна діяльність, як правило, вчиняється на вже окупованих територіях або принаймні за вже розпочатого збройного конфлікту чи в умовах воєнного стану. Звертається увага на те, що умисел у державній зраді нерозривно пов'язаний з констатацією факту наявності зв'язку громадянина України з іноземною державою, її організаціями чи їх представниками, спрямованого на шкоду інтересам України. Вчиняючи державну зраду, особа може діяти на користь будь-якої держави, а в разі колабораційної діяльності особа здійснює діяння тільки на користь держави-агресора.

Зазначено, що перехід на бік ворога у формі добровільної участі громадянина України у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території та/або у збройних формуваннях держави-агресора, або надання допомоги таким формуванням у веденні бойових дій проти Збройних Сил України від спільної діяльності, на практиці неможливо відмежувати.

Це зумовлює наявність різної судової практики, яка перешкоджає реалізації права на справедливий суд. Вирішити зазначену проблему запропоновано декількома шляхами: 1) внести зміни до чинного кримінального законодавства, трактуючи вислів «перехід на бік ворога» таким чином, щоб його зміст відрізнявся від зазначеного прояву спільної діяльності; 2) виключити з колабораційної діяльності як прояву колабораціонізму добро-

вільну участь громадянина України у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території та/або у збройних формуваннях держави-агресора, чи надання таким формуванням допомоги в ведення бойових дій проти Збройних Сил України, оскільки ці дії є переходом на бік противника; 3) давати висновки на рівні Верховного Суду, керуючись положеннями ст. 434-1 Кримінального процесуального кодексу України, що забезпечить однакове застосування положень кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, державна зрада, колабораційна діяльність, допомога державі-агресору, злочини проти основ національної безпеки.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави Кримінальний кодекс України (КК України) було доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Ця норма викликала чимало складнощів щодо її застосування, оскільки частина діянь, описаних ст. 111-1 КК України, схожа із діями, що передбачені суміжними нормами. Одним із важливих питань правозастосування є відмежування складу злочину «державна зрада», відповідальність за яку є «традиційною», від нововведеної норми щодо колабораційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях цьому питанню вже приділена увага під час аналізу новел кримінального законодавства та практики його застосування. Досліджено елементи складу обох кримінальних правопорушень. Розглянуто питання караності та звільнення від кримінальної відповідальності як за державну зраду, так і за колабораційну діяльність. Одним з найбільш дискусійних питань є питання відмежування одного діяння від іншого. Запропоновані науковцями позиції є часто суперечливими, немає єдності поглядів щодо розв'язання позначеної проблематики. Судова практика характеризується також різними підходами щодо кваліфікації цих діянь.

Мета статті. Метою цієї публікації є висвітлення відмежування державної зради від колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи, що в кримінально-правових нормах описано ознаки відповідного складу кримінального правопорушення, то, розкривати відмінність державної зради від колабораційної діяльності, варто, виходячи з елементів складів кримінальних правопорушень, описаних зазначеними нормами.

Передусім колабораційна діяльність від державної зради відрізняється за об'єктом. Колабораційна діяльність в якості кваліфікуючої ознаки містить спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 8 ст. 111-1 КК України). Отже, додатковим факультативним об'єктом під час вчинення колабораційної діяльності може бути життя людей. У науковій літературі до додаткового об'єкта цього кримінального правопорушення відносять ще й право власності [1, с. 6]. Зважаючи на законодавче визначення «тяжких наслідків», яке надано у ч. 4 примітки ст. 111-1 КК України, додатковим факультативним об'єктом справді може бути право власності, оскільки у вказаній нормі йдеться про майнову шкоду, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тобто додатковим факультативним об'єктом колабораційної діяльності може як бути життя людей, так і право власності.

Відрізняються аналізовані правопорушення й за предметом складу кримінального правопорушення. У державній зраді предметом є відомості,

що містять державну таємницю. Предмет же колабораційної діяльності інший – матеріальні ресурси (ч. 4 ст. 111-1 КК України). На жаль, законодавець не розкриває ані поняття матеріальних ресурсів, ані їхній розмір. Матеріальні ресурси трактуються як компонент економічних ресурсів (у матеріальній формі), що використовуються для досягнення конкретних економічних цілей. У широкому розумінні поняття «ресурси» (одна з основ економічної науки) позначає певний запас або сукупність засобів, що дають змогу досягти бажаного результату (задоволення потреб людини і суспільства) за допомогою певних перетворень (економічних процесів). Усі ресурси, які використовуються для виробництва різних товарів і послуг, поділяються на матеріальні (капітал, земля, сировина) й людські (праця, підприємницькі можливості) [2]. За обсягом матеріальні ресурси мають бути такими, щоб у разі їх передачі об'єктові складу кримінального правопорушення могла бути завдана шкода. Вочевидь, законодавець не зміг вказати на розмір цих матеріальних ресурсів, бо шкода національній безпеці може бути завдана й при відносно невеликих обсягах передач ресурсів. Приміром, майстерня разом з обладнанням передається для ремонту ворожої техніки. Важливим є те, що сам такий факт уже несе у собі суспільну небезпеку, шкодить обороноздатності нашої держави.

Відмежування колабораційної діяльності від державної зради здійснюється й за об'єктивною стороною.

Форм державної зради – три (вони описані в диспозиції ст. 11 КК України), а колабораційної діяльності – значно більше. На перший погляд здається, що колабораційна діяльність проявляється в семи формах, оскільки в семи частинах ст. 111-1 КК України описано самостійні склади криміналь-

них правопорушень. Однак ознайомлення зі змістом зазначених норм засвідчує, що кожною частиною (з першої до сьомої) ст. 111-1 КК України охоплюється по кілька протиправних діянь. При цьому законодавець, описуючи самостійні форми протиправного прояву, подекуди вказує, що окремі з них вчиняються виключно громадянином України. Такі положення КК України зазнали критики з боку вчених та правозастосовувачів. З цього приводу варто зазначити, що проектом Кримінального кодексу України ст. 9.1.7 вводиться відповідальність за окупаційну діяльність, яка вчиняється іноземцем або особою без громадянства, яка перебуває на тимчасово окупованій території України. Порівняння цієї норми з положенням чинного КК України засвідчує, що частина діянь, яка наразі називається колабораційною діяльністю, визначено як окупаційна діяльність [3].

Таким чином, сім указаних форм правопорушення можуть бути вчинені тільки громадянином України, а п'ять – будь-якою особою незалежно від наявності чи відсутності громадянства. При цьому звертаємо увагу, що законодавець у двох формах колабораційної діяльності, які передбачені ч. 6 ст. 111-1 КК України, окремо зазначає, що мають бути відсутні ознаки державної зради.

Передусім колабораційна діяльність є подібною до державної зради у випадках, коли йдеться про державну зраду у формі сприяння іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України. Це може включати організацію та проведення заходів політичного характеру на підтримку держави-агресора, а також здійснення у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією інформаційної діяльності, спрямованої на підтримку держави-

агресора (про ці дії йдеться в ч. 6 ст. 111-1 КК України). Розмежовувати вказані діяння між собою допоможе констатація наявності або відсутності виконання завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників з проведення підривної діяльності проти України.

Приміром, коли відомо, що громадянин України виконував завдання держави-агресора, яке полягало в організації та проведенні заходів політичного характеру на підтримку держави-агресора, а також проведенні інформаційної діяльності, то вказані дії мають кваліфікуватися як державна зрада, а не колабораційна діяльність. Саме констатація наявності попереднього зв'язку громадянина України з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками, одержання й виконання завдання з проведення підривної діяльності проти України є підставою відмежування колабораційної діяльності від державної зради. У державній зраді громадянин України вказані дії вчиняє тому, що виконує одержане від іноземної держави, іноземної організації або їх представників завдання. У разі колабораційної діяльності такі дії вчиняються через власні переконання й уже під час окупації.

Потребує також відмежування від колабораційної діяльності така форма державної зради, як перехід на бік ворога в період збройного конфлікту. На жаль, законодавець, як і в попередньому розглянутому випадку, не конкретизує, в чому саме виражається перехід на бік ворога. В науковій літературі визначають, що перехід на бік ворога може бути як фізичним, так й інтелектуальним, хоча не всі вчені підтримують доцільність такого поділу.

У такому контексті добровільна участь громадянина України у збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги

у веденні бойових дій проти Збройних сил України, яка ч. 7 ст. 111-1 КК України визначається як колабораційна діяльність, подібна до державної зради у формі переходу на бік ворога в період збройного конфлікту.

У науковій літературі висловлено позицію, що в умовах воєнного стану саме як державну зраду необхідно розглядати створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участь у складі таких формувань. Проте варто зауважити, що ці діяння описано ч. 7 ст. 111-1 КК України. Аналіз матеріалів судової практики засвідчує, що суди вказані діяння кваліфікують по-різному, виносячи діаметрально протилежні висновки.

Порівняльний аналіз ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України дозволяє дійти висновку, що у разі створення вказаних формувань на виконання спеціального завдання іноземної держави чи іноземної організації або їх представників розглядатиметься як державна зрада. У решті випадків (без виконання такого завдання) ці діяння мають кваліфікуватися за ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Текст ч. 7 ст. 111-1 КК України прямо вказує на таку форму колабораційної діяльності як добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора. Карається вказані дії позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Державна зрада у формі переходу на бік ворога без кваліфікуючої ознаки також карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або

без такої. Вказане дозволяє констатувати однакову оцінку законодавцем суспільної небезпечності вказаних діянь.

У науковій літературі перехід на бік ворога тлумачать як:

- вступ громадянина України в контакт із її противником, тобто державою, що перебуває у стані війни з Україною; її організаціями чи їхніми представниками з метою надання допомоги у проведенні ворожої діяльності проти України. Із моменту вступу в такий контакт злочин є закінченим;

- проведення такої діяльності після встановлення контакту;

- вступ у контакт із військовими підрозділами, організаціями та представниками іноземної держави, що вступила у війну або збройний конфлікт з Україною, з метою надання допомоги цій державі в її бойових діях проти України (її військових підрозділів, населених пунктів, мирного населення та ін.) після оголошення воєнного стану чи в разі збройного конфлікту [4, с. 91].

Також широко тлумачать державну зраду у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту й у сучасних дисертаційних дослідженнях. Зокрема Н. Кончук вважає, що ознакою такого переходу є надання громадянином України безпосередньої допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам [5, с. 82].

Наведені визначення засвідчують, що вступ до збройних формувань держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України є державною зрадою у формі переходу на бік ворога.

Варто відзначити, що всі цитовані праці були написані до впровадження до КК України ст. 111-1.

Аналіз матеріалів судової практики з цього питання засвідчує, що суди добровільну участь громадянина України в незаконних збройних формуваннях, вступ до збройних формувань держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України оцінюють як державну зраду або кваліфікують у сукупності злочинів, одночасно застосовуючи ч. 1, ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Для прикладу, ОСОБА_7, будучи громадянином України, перебуваючи у м. Харцизьк Донецької області, була мобілізована у серпні 2022 року до незаконного збройного формування «ДНР» відділення розвідувального взводу 1 мотострілкового батальйону 1 механізованої бригади (в/ч НОМЕР_1), яке цілковито підконтрольне та кероване зс рф. Як зазначено у вироці, ОСОБА_7 не вчинила жодних дій, спрямованих на ухилення від проходження служби у збройних формуваннях держави-агресора – рф або на добровільну здачу в полон ЗС України. цю особу згодом було призначено на посаду старшого розвідника, перебуваючи на якій він виконував бойові завдання. ОСОБА_7 була засуджена за ч. 2 ст. 111 КК України, їй призначено покарання у виді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років з конфіскацією всього майна, належного йому на праві власності [6].

Іншим судом за вчинення подібного діяння особа була засуджена за сукупністю злочинів. Зокрема, ОСОБА_6, перебуваючи на тимчасово окупованій території Донецької області, була мобілізована до не передбаченого законом збройного формування 1 мотострілецької бригади окремої гвардійської стрілецької дивізії 1 армійського корпусу так званої «ДНР». Згодом цю особу було призначено на посаду стрільця 3 стрілецького відділення 3 стрілецького взводу 3 стрі-

лецької роти 1 мотострілецького батальйону 1 мотострілецької бригади окремої гвардійської стрілецької дивізії 1 армійського корпусу так званої «ДНР». У складі цієї бригади ОСОБА_6 здійснювала бойові дії на боці країни-агресора поки не потрапила в полон і її злочинна діяльність була припинена. Дії ОСОБИ_6 кваліфіковано за ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України [7].

За станом на 22 лютого 2024 року в Єдиному реєстрі судових рішень немає обвинувальних вироків, у яких би вступ до незаконних збройних чи воєнізованих формувань, що були створені на окупованих територіях, а також надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України було би кваліфіковано тільки за ч. 7 ст. 111-1 КК України. Проте можна знайти вирoki, де вказані дії кваліфіковано як держана зрада (ст. 111 КК України), допомога терористичній організації (ст. 258-3 КК України), участь у незаконному збройному чи воєнізованому формуванні (ст. 260 КК України).

Нині судова практика дії, які полягають у добровільній участі громадянина України в незаконних збройних або воєнізованих формуваннях, що створені на окупованих територіях, а також надання цим формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України розглядає як державну зраду у формі переходу на бік ворога.

Така судова практика може свідчити про помилку дій законодавця, коли фактично одна з форм державної зради визнається одночасно й однією з форм колабораційної діяльності. Така законодавча колізія призводить до того, що окремі суди фактично за одне діяння притягають особу двічі до кримінальної відповідальності, кваліфікуючи дії винного за ч. 2 ст. 111 КК України та ч. 7 ст. 111-1 КК України. Про відсутність у таких випад-

ках сукупності злочинів свідчить однаковість не тільки об'єкта складу кримінального правопорушення – основи національної безпеки, а і збіг інших елементів складу кримінального правопорушення. Про схожість об'єктивної сторони вже відзначалося. Суб'єктом вказаних діянь може бути тільки громадянин України, оскільки про це прямо зазначено як у ст. 111 КК України, так і у ст. 111-1 КК України. Із суб'єктивної сторони обидва злочини характеризуються наявністю прямого умислу.

Текст ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України законодавець сформулював таким чином, що фактично добровільна участь громадянина України у збройних формуваннях, які створені на окупованих територіях, охоплюється обома нормами. Така ситуація унеможливорює розмежування переходу на бік ворога як однієї з форм державної зради й діяння, описаного у ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Зазначене спричиняє наявність різної судової практики, що заважає реалізації права особи на справедливий суд. Розв'язати цю колізію можна кількома шляхами: 1) внести зміни до чинного кримінального законодавства шляхом тлумачення словосполучення «перехід на бік ворога» так, щоб його зміст відрізнявся від вказаного прояву колабораційної діяльності; 2) виключити зі ст. 111-1 КК України таку форму колабораціонізму, як добровільну участь громадянина України в незаконних збройних (воєнізованих) формуваннях, які створено на окупованих територіях; 3) дати висновки на рівні Верховного Суду, керуючись положеннями ст. 434-1 Кримінального процесуального кодексу України, що забезпечить однакове застосування положень кримінального законодавства.

Саме недосконалість закону про кримінальну відповідальність зумовила складність порушеного питання.

Законодавець із прийняттям ст. 111-1 КК України допустив криміналізацію діяння, яке підпадає під ознаки двох норм. Не випадково з цього приводу було висловлено позицію, що всі склади злочину, зазначені у ст. 111-1 КК, вчинені громадянами України, можуть кваліфікуватися як окремі випадки державної зради [1, с. 5].

Вирішити подібну ситуацію наразі можливо, спираючись на принцип правової визначеності та висновки Європейського суду з прав людини. Зокрема, йдеться саме про додержання чіткості та зрозумілості закону. Тобто закон має бути за змістом таким, щоб особа мала змогу визначитися, чи буде її поведінка суперечити закону і які негативні наслідки, які може потягти за собою правопорушення.

Зазначене підводить до висновку, що вказані діяння мають одержати кримінально-правову оцінку за ч. 7 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», а не за ст. 111 України «Державна зрада», саме через те, що ч. 7 ст. 111-1 КК України прямо вказано на участь громадянина України в незаконних збройних (воєнізованих формуваннях), які створено на окупованій території, а також в збройних формуваннях держави-агресора. Ця норма є більш конкретною стосовно ст. 111 КК України.

Відмежовуючи прояви колабораційної діяльності, які за своїми ознаками подібні до державної зради, передусім варто виходити із констатації відсутності виконання завдання іноземної держави, організації чи їх представників. Наявність останніх свідчить про державну зраду. Це на сьогоднішній основний критерій, який дозволяє розмежовувати вказані кримінальні правопорушення. Другорядною ознакою є час та обстановка. Колабораційна діяльність, як правило, вчиняється вже під час окупації або при-

наймні вже розпочатому збройному конфлікті чи в умовах воєнного стану.

З огляду на вказане відрізняється колабораційна діяльність від державної зради й за суб'єктивною стороною. Попри те, що обидва діяння вчиняються з прямим умислом [8], при колабораційній діяльності відсутнє виконання завдання іноземної держави, організації чи їх представників. Тобто суб'єктивна сторона свідчить про свідому підтримку держави-агресора або незаконно утворених органів влади, що діють на окупованій території. Умисел на вчинення діяння виник уже після окупації, початку збройного конфлікту чи оголошення воєнного стану. Також варто відзначити, що державна зрада можлива у разі вчинення діяння на користь будь-якої іноземної держави, а колабораційна діяльність – лише на користь держави-агресора, на що вже зверталася увага у спеціальній літературі [1, с. 6].

Як уже зазначалося, різняться вказані діяння й за суб'єктами їх вчинення. Так, законодавець указує лише на громадянина України як на суб'єкта державної зради. Колабораційна діяльність, а саме ті її форми, які визначені ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, може бути вчинена будь-ким незалежно від наявності громадянства України.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, колабораційна діяльність від державної зради відрізняється за всіма елементами складу кримінального правопорушення. Так, у колабораційній діяльності присутній додатковий факультативний об'єкт (життя та право власності). Ці діяння відрізняються між собою й за предметом: інформація, що містить державну таємницю, в державній зраді та матеріальні ресурси – в колабораційній діяльності. Різняться вказані діяння й суб'єктом, оскільки ко-

лабораційна діяльність може бути вчинена не тільки громадянином України, а й іноземцем та особою без громадянства.

Найважче провести відмежування за об'єктивною та суб'єктивною сторонами, оскільки дві з трьох законодавчо визначених форм державної зради в окремих випадках збігаються із ознаками колабораційної діяльності. Колабораційна діяльність має сім законодавчо визначених форм, що вчиняються виключно громадянином України, та п'ять, – які можуть бути вчинені будь-якою особою, незалежно від громадянства.

Основним критерієм, який дозволяє розмежовувати кримінальні правопорушення є наявність або відсутність виконання завдання іноземної держави, організації чи їх представників.

Другорядною ознакою є час та обстановка. Колабораційна діяльність, як правило вчиняється вже під час окупації або принаймні вже розпочатого збройного конфлікту чи в умовах воєнного стану. Умисел на вчинення діяння виник вже після окупації, початку збройного конфлікту чи оголошення воєнного стану. За державної

зради особа виконує завдання іноземної держави, організації чи їх представників, а це можливе й без збройного конфлікту чи оголошення воєнного стану і свідчить про завчасність виникнення умислу порівняно з колабораційною діяльністю. Умисел у державній зраді обов'язково залежить від констатації наявності зв'язку громадянина України з іноземною державою, її організаціями чи представниками, спрямованого на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Державна зрада можлива у разі вчинення діяння на користь будь-якої держави, а про колабораційну діяльність йдеться тоді, коли діяння вчиняється на користь держави-агресора.

Безумовно, в межах однієї статті неможливо досягнути всі проблеми, які виникають у процесі застосування вказаних норм. Більш того, всі форми колабораційної діяльності, описані ст. 111-1 КК України, вартують самостійних досліджень. Тому перспективами подальших наукових розробок може бути висвітлення об'єктивних та суб'єктивних ознак кожної форми колабораційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко К. Ю. Державна зрада чи колабораційна діяльність? Проблеми кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «ПРАВО»*. 2022. Вип. 36. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7943> (дата звернення: 25.11.2024).

2. Олійник Є. В. Матеріальні ресурси: підходи до розуміння та визначення. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2017. Вип. 3(2). С. 59–64.

3. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf> (дата звернення: 25.11.2024).

4. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія / [О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара]. 3-тє вид., переробл. та допов. Луганськ; Київ: Віртуальна реальність, 2014. 197 с.

5. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 218 с.

6. Вирок по справі № 229/7141/23 від 7 лютого 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116844571> (дата звернення: 25.11.2024).

7. Вирок по справі № 243/727/24 6 лютого 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116789888> (дата звернення: 25.11.2024).

8. Яковюк І., Рубашенко М., Шульженко Н. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК): загальний огляд та деякі законодавчі недоліки. *Деокупація. Юридичний фронт* : матеріали Міжнародного експертного круглого

стола (Київ, 18 берез. 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму ; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. 224 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxNw==/27cc38a6612c0cbea72be02ece330fa5.pdf> (дата звернення: 25.11.2024).

Стаття надійшла до редакції 24.10.2024

О. Knyzhenko

DISTINGUISHING TREASON FROM COLLABORATIVE ACTIVITIES

In this work, a distinction is made between collaborative activity and treason. It is substantiated that there is an additional optional object (life and property rights) in the collaborative activity, and its individual forms of manifestation require the establishment of a special subject – material resources. The indicated actions differ between the individual and the subject, since collaborative activity can be performed not only by a citizen of Ukraine, but also by a foreigner and a stateless person. The position is argued that the main criterion for demarcation is the ascertainment of the presence or absence of the task of a foreign state, organization or their representatives. Auxiliary criteria are time and setting, since collaborative activities usually take place in already occupied territories, or at least already started armed conflict or under martial law. Attention is drawn to the fact that the intent to commit treason is inextricably linked to the establishment of a connection between a citizen of Ukraine and a foreign state, its organizations or their representatives, aimed at harming sovereignty, territorial integrity and inviolability, defense capability, state, economic or informational security of Ukraine. Treason can be committed for the benefit of any state, and collaborative activity – only for the benefit of the aggressor state.

The transition to the side of the enemy in the form of voluntary participation of a citizen of Ukraine in illegal armed or paramilitary formations created in the temporarily occupied territory and/or in the armed formations of the aggressor state or assisting with such formations in the conduct of hostilities against the Armed Forces of Ukraine from collaborative activities turns out to be impossible to distinguish.

The abovementioned determines the presence of different judicial practice, which stands in the way of the realization of the right to a fair trial. The indicated problem can be solved in several ways: 1) make changes to the current criminal legislation by interpreting the phrase "turning over to the side of the enemy" so that its meaning differs from the specified manifestation of collaborative activity; 2) to exclude from collaborative activity as a manifestation of collaborationism the voluntary participation of a citizen of Ukraine in illegal armed or paramilitary formations created on the temporarily occupied territory and/or in the armed formations of the aggressor state or providing assistance to such formations in conducting hostilities against the Armed Forces of Ukraine, since these actions are a transition to the side of the enemy; 3) give conclusions at the level of the Supreme Court, guided by the provisions of Art. 434-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which will ensure the equal application of the provisions of criminal legislation.

Keywords: criminal liability, treason, collaborative activity, assistance to the aggressor state, crimes against the foundations of national security.

Володимир МИРОШНИЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри правознавства,

Бердянський державний педагогічний університет

E-mail: vo_myroshnychenko@bdpu.org.ua

ORCID: 0000-0002-2281-1299

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»

Стаття вивчає правовий аспект професійної підготовки майбутніх викладачів предмету «Захист України», що потрібен для ефективного правового виховання молодого покоління. Ключовими аспектами у цьому процесі є формування практичних навичок, правової культури, соціально-психологічної та методичної готовності педагогів. Наголос зроблено на використанні у педагогічних університетах сучасних технологій та інтерактивних методів для розвитку правового мислення та патріотичних цінностей. Визначено, що сучасні виклики в галузі національної безпеки України вимагають активної участі вчителів у формуванні правосвідомості учнів. Підкреслено, що успішна підготовка викладачів потребує не лише знань у галузі права, але й урахування індивідуальних особливостей та застосування інноваційних педагогічних підходів.

Окреслено структурну модель готовності педагога до здійснення правовиховної діяльності. Моделювання процесу підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти до правового виховання спрямоване на визначення ключових напрямів цієї підготовки, забезпечення її системності та цілісності в умовах модернізації та розвитку вищої педагогічної освіти. Застосування визначеної структурної моделі у процесі підготовки студентів до виховної роботи передбачає впровадження інноваційних дидактичних технологій і оновлення змісту педагогічної освіти.

За результатами дослідження зроблено висновок про те, що ефективна підготовка викладачів дисципліни «Захист України» вимагає комплексного підходу, врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти та використання сучасних методів навчання. Формування у майбутніх педагогів необхідних знань і навичок у сферах конституційного права, правового виховання та національної безпеки є важливим чинником розвитку громадянської свідомості та утвердження патріотичних цінностей серед молоді.

Здійснене наукове дослідження підкреслює важливість забезпечення викладачів необхідними компетентностями для виховання громадян України, які свідомо дотримуються своїх обов'язків та знають свої права.

Ключові слова: професійна підготовка, викладачі, захист України, правове виховання, правова культура, педагогічні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень показав, що робота викладача предмету «Захист України» зі складовою правового виховання мало висвітлена у сучасній педагогічній та правовій літературі. В. Махновець,

С. Позняк, З. Сіверс, В. Духневич, О. Осадько, Г. Кашкар'ов, Н. Череповська та М. Сидоркіна розробляли лише окремі аспекти цієї теми. Дослідження згаданих та інших науковців були присвячені окремим складовим підготовки майбутніх викладачів. Вод-

© Мирошніченко В., 2024

ночас поза увагою наукової спільноти нині залишаються важливі теоретико-прикладні питання професійної підготовки майбутніх викладачів предмету «Захист України».

Таким чином, простір для майбутніх наукових розвідок у цьому напрямі залишається надзвичайно широким.

Виділення невирішених частин проблеми. У вітчизняній педагогічній та юридичній науці не достатньо багато ґрунтовних досліджень щодо компонентів професійної підготовки майбутніх учителів шкільного предмету «Захист України». Зокрема бракує фахових досліджень стосовно професійної правовиховної готовності педагогів саме цієї навчальної дисципліни.

Метою цієї статті є розгляд правового аспекту професійної підготовки викладачів предмету «Захист України», зокрема формування правової культури та вдосконалення методів викладання для досягнення високих педагогічних результатів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у світі є тенденція, коли від соціальних інститутів, державних структур, закладів освіти, правозахисних організацій дедалі більше вимагаються активні дії у плані теорії і практики правового виховання, що, своєю чергою, є стимулом до впровадження законності й дотримання прав людини. Однак без сформованої готовності до правового виховання у вчителів цей запит не буде реалізовано. Усі педагоги загальноосвітніх закладів мають успішно здійснювати правове виховання, однак, як показує практика, здебільшого цим займаються на уроках історії, правознавства та предмету з основ національної безпеки і громадянського захисту (в Україні ця остання шкільна програма має назву «Захист України», у США – «Корпус підготовки молодших офіцерів запасу» («The Junior Reserve Officer Training Corps (JROTC)»), у Польщі – «Підрозділи

військової підготовки» («Oddziały Przygotowania Wojskowego»), в Ізраїлі – ГАДНА (аббревіатура «Гдудей Ноар» – «Молодіжні батальйони»).

Навчальний предмет «Захист України» викладається на підставі діючого законодавства України та є обов'язковим для вивчення в закладах системи загальної середньої освіти у 10 і 11 класах та під час навчально-польових занять і навчально-тренувальних занять. У 2024 році Міністерством освіти і науки України розроблено єдину програму для хлопців та дівчат з предмету «Захист України». Зокрема, у програмі для 10 класу передбачено 6 модулів: «Основи національної безпеки й оборони»; «Основи планування та управління»; «Озброєння та військова техніка. Стрілецька підготовка»; «Основи дій, комунікації та взаємодій у бою»; «Орієнтування на місцевості та інженерна фортифікація»; «Домедична допомога в умовах бою». В 11 класі здобувачі освіти також вивчатимуть 6 модулів: «Військові технології та їх розвиток»; «Стрілецька підготовка, основи для дій та взаємодії в бою»; «Інформаційна війна»; «Домедична допомога в умовах бою»; «Цивільне населення в кризових умовах»; «Планую майбутнє: моя роль в обороні України».

Метою курсу «Захист України» є формування у молодих громадян свідомого розуміння важливості оборони держави, усвідомлення особистих переваг від цього, а також значення держави як ключового інструменту для досягнення особистого успіху та безпеки. Крім того, курс спрямований на розвиток практичних навичок захисту країни. Мета досягається через комплекс навчально-виховних завдань, які включають ознайомлення учнів з основами нормативно-правової бази захисту України, цивільного захисту населення та особистої безпеки; формування у молоді усвідомлення обо-

в'язку захищати Україну у разі загрози її незалежності та територіальній цілісності.

На посади викладачів предмету «Захист України» призначаються офіцери запасу або у відставці, які мають вищу освіту, спроможні за віком і станом здоров'я якісно проводити заняття, а також випускники педагогічних університетів за спеціальністю «викладач захисту України». Нині військові дії в Україні суттєво обмежують можливості функціонування науково-освітніх осередків [1]. Однак підготовка вчителів не повинна зупинятися, і багато педагогічних університетів на півдні і сході України продовжують працювати в онлайн-форматі.

Виходячи з мети предмету «Захист України», головною особливістю професійної підготовки майбутніх вчителів є формування у них готовності до специфічного виду діяльності – правового виховання учнів. На нашу думку, структурна модель цієї професійної якості містить у собі три основні компоненти: мотиваційно-практичний, пізнавально-когнітивний та особистісно-рефлексивний.

Мотиваційно-практичний компонент – це внутрішні позитивні настанови майбутнього педагога до навчання та набуття теоретичних та технологічних умінь (до володіння загальними способами виконання дій, оптимізації послідовності вибраних дій). Ми до нього відносимо: правову та моральну свідомість, правову та педагогічну культуру й безпосередню мотивацію до проведення власне правового виховання у закладі освіти.

У цьому компоненті головними елементами є правова свідомість та правова культура. Без наявності високого рівня цих двох якостей у майбутнього вчителя захисту України неможливо говорити про ефективне їх формування в учнів. Педагогам потрібно зосередитись на формуванні в кожно-

го учня позитивно-правових знань і психологічних механізмів поваги до права у структурі їх правосвідомості (для цього їм буде потрібна висока моральна свідомість і педагогічна культура). В Україні необхідно постійно посилювати мотивацію до активного формування правової свідомості та правової культури всіх учасників суспільних відносин, оскільки це є ключовим для реалізації мети побудови громадянського суспільства. Правова культура громадян виступає фундаментом нового суспільства. Громадяни є основним чинником створення та підтримання держави і правопорядку, забезпечуючи функціонування Конституції України та законодавства. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але здебільшого – від рівня організації правової освіти і виховання населення країни [2, с. 10].

Пізнавально-когнітивний компонент включає в себе правові, психолого-педагогічні, методичні та спеціальні знання педагога.

Щодо правових знань, важливо розуміти, що вчителі предмету «Захист України» не є юристами чи викладачами історії та правознавства. Однак, вони повинні мати базові знання про конституційні права і обов'язки громадян України, а також про національне законодавство у сфері безпеки та оборони.

Під час розробки освітньо-професійної програми «Захист України» в педагогічних університетах слід приділяти особливу увагу правовим дисциплінам. Зокрема, навчальний план цієї програми в Бердянському державному педагогічному університеті (тимчасово переміщеному до Запоріжжя) включає курси: «Актуальні проблеми національної безпеки та захисту України», «Методика правовиховної роботи у закладі освіти», «Цивільно-військове співробітництво в Україні», «Кри-

Правові аспекти національної безпеки України

мінальна відповідальність військово-службовців». Передбачена також виробнича практика на безпеково-правову тематику. Усі ці компоненти разом забезпечують професійну підготовку майбутніх вчителів предмету

«Захист України» до правового виховання учнів. Повний перелік навчальних курсів (компонентів освітньо-професійної програми) наведено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Перелік компонентів освітньо-професійної програми та їх логічна послідовність

№	Компоненти освітньої програми (навчальні дисципліни, курсові роботи, практики, кваліфікаційні роботи)	Кількість кредитів ECTS	Форма підсумкового контролю
1.	Філософія освіти	3	Залік
2.	Військова педагогіка та психологія	3	Залік
3.	Історія міжнародних відносин	3	Залік
4.	Актуальні проблеми національної безпеки та захисту України	5	Екзамен
5.	Актуальні аспекти загальновійськової підготовки	3	Екзамен
6.	Актуальні аспекти тактичної медицини	3	Екзамен
7.	Педагогіка профільної та вищої школи	3	Залік
8.	Методика правовиховної роботи у закладі освіти	4	Екзамен
9.	Цивільно-військове співробітництво України	3	Екзамен
10.	Кримінальна відповідальність військовослужбовців	3	Залік
11.	Моделювання процесу навчання дисципліни «Захист України»	6	Екзамен, курсова робота
12.	Методика національно-патріотичного виховання молоді	3	Залік
13.	Виробнича практика (медико-тактична)	6	Залік
14.	Виробнича практика (безпеково-правова)	6	Залік
15.	Виробнича практика в закладі освіти	6	Залік
Загальний обсяг обов'язкових компонент		60	

Значення педагогічних знань у науковій літературі загалом дослідниками визначається як методологічний фундамент, а також безпосередній інструмент педагогічної діяльності. Для розуміння сутності педагогічного знання важливого значення набувають функції професійного знання – онтологічна, орієнтаційна, оцінна, що становлять, на наш погляд, основу готовності.

Онтологічний аспект професійно-педагогічної готовності є її методо-

логічним фундаментом і визначає, насамперед, багатоплановий теоретичний рівень знань, що забезпечує усвідомлення вчителем сутності педагогічних явищ і фактів на основі засвоєння педагогічних ідей, концепцій, законів, принципів за допомогою оволодіння категоріальним апаратом професійно-педагогічним. Теоретико-методологічні педагогічні знання порівняно з предметними відрізняються більшою узагальненістю і широтою перенесення й водночас виступають

надійним інструментарієм практико-перетворювальної діяльності вчителя.

Орієнтаційний аспект професійно-педагогічної готовності представлений як науковими, так і життєвими конкретними знаннями емпіричного характеру, що здебільшого стають основою для прийняття рішень, побудови системи доцільних дій і операцій. Засвоюючи систему знань, студент розвиває свій понятійно-категоріальний апарат, крізь призму якого сприймаються й інтерпретуються педагогічні ситуації та який стає ефективним засобом педагогічної діяльності на основі дії механізму перетворення теоретичних знань, узагальнених понять та категорій у практичні педагогічні рішення на основі засвоєних принципів, критеріїв, моделей тощо. Широта категоріального ряду, характер та рівень засвоєння понятійного апарату студента належить до важливих складових і показників готовності.

Спеціальні знання (компетентності) вчителя відбивають специфіку конкретної педагогічної діяльності. Спеціальні компетентності вчителя захисту України ми розглядаємо як реалізацію ключових компетентностей у навчально-виховній, правовиховній і управлінській діяльності.

Педагогічні вміння, що забезпечують спеціальні компетентності:

Правові: уміння застосовувати знання з різних галузей права; підбір завдань із різних правових сфер; опанування методикою розв'язання правових завдань; аналіз процесу та результатів вирішення правових завдань; оволодіння методикою навчання учнів вирішувати правові задачі; розробку системи оцінювання процесу та результатів вирішення учнями правових задач; формування правосвідомості; а також розвиток у учнів знань, умінь і навичок правомірної поведінки.

Методичні: оволодіння засобами, шляхами, формами, методами, прийо-

мами педагогічних впливів (як виховання, так і перевиховання) та продуктивне їх використання й диференціація; вміння ефективно застосовувати теоретичні професійні знання у практичній діяльності з вивчених курсів: «Методика правовиховної роботи у закладі освіти», «Методика національно-патріотичного виховання молоді»; вміння володіти педагогічною технікою; навчати учнів працювати з різними джерелами; вміння навчати учнів займатися самоосвітою, складати план такої роботи; аналізувати й оцінювати результати, робити висновки; навчати учнів працювати з різними джерелами інформації; формувати акуратність, організованість, наполегливість, стійкість в отриманні результатів своєї роботи; вміння навчати учнів спілкуватися; здатність самостійно отримувати інформацію, постійно підвищувати власний освітній рівень.

Управлінські: керування різними етапами навчання учнів дисциплін правознавчого циклу; вміння управляти процесом правового виховання; знання змісту процесу управління виховною роботою; координація роботи учасників превентивної діяльності.

Стосуючись переважно діяльностей складової готовності, поведінка педагога детермінується і його особистісними оціночними властивостями, оскільки в кожному акті педагогічної діяльності конкретно виявляються багатство знань, переживань, переконань учителя. Саме тому особистісно-рефлексивний компонент теж дуже важливий у структурній моделі готовності майбутнього вчителя до правового виховання учнів.

Одним із елементів особистісно-рефлексивного компонента нашої моделі є готовність студентів до взаємодії з учнями з девіантною поведінкою та до попередження правопорушень. Соціальна дезорієнтація є дуже серйозним бар'єром на шляху форму-

вання правосвідомості. Щоб його подолати необхідне не лише економічне покращення в країні. Тут потрібна інтенсивна громадська правова освіта [3]. Важливим у цьому контексті є вдосконалення процесу формування ціннісних орієнтацій студентів педагогічних університетів. Це не лише дозволяє запобігти девіаціям у молодіжному середовищі шляхом формування адекватних життєвих позицій, але й забезпечує нову генерацію вчителів, вихователів та шкільних психологів знаннями для роботи з дітьми, схильними до девіацій, та їхніми батьками.

Також зазначимо, що професійна підготовка вчителів предмету «Захист України» має включати в себе активне використання педагогічних технологій, спрямованих на розвиток правового мислення та виховання патріотичних почуттів. Сучасні методи викладання дозволяють створювати ситуації, які активізують інтерес до правових питань та підтримують активну участь студентів у вихованні громадянської свідомості.

Зокрема, М. Сидоркіна, пропонує застосовувати технологію розвитку громадянської компетентності через актуалізацію соціального інтересу. Ця педагогічна методика спрямована на досягнення таких результатів: усвідомлення майбутніми педагогами власних стратегій взаємодії з іншими людьми; вибір конструктивної взаємодії та комунікації; посилення розуміння майбутніми педагогами себе як членів громад і суспільства, а також своєї ролі у їхньому розвитку; зміцнення почуття спільності з іншими членами суспільства; актуалізація відповідальності за добробут громади і суспільства; посилення здатності майбутніх педагогів сприяти розвитку почуття спільності, відповідальності та взаємної поваги [4].

З. Сіверс, В. Духневич, О. Осадько рекомендують використовувати

соціально-психологічні технології сприяння становленню політико-правової свідомості: створення проблемних ситуацій (проблемна лекція як інструмент формування політико-правової компетентності); проєкту (курсове проєктування як спосіб підвищення політико-правової компетентності особистості); дискусійно-ігрову (використання групових дискусій та рольових ігор у процесі формування політико-правової компетентності); технологія «Світове кафе» як інструмент формування спільного проблемного поля та вирішення актуальних завдань; технологія «Відкритий простір» для розв'язання актуальних політико-правових питань; кейс-технологія (кейси у структурі формування політико-правової компетентності; тренінгова (тренінг з формування політико-правової компетентності молоді) [5].

Н. Череповська у навчально-методичному посібнику детально описує інноваційні засоби розвитку патріотизму цифрової доби, що також можна використовувати під час підготовки вчителів навчальної дисципліни «Захист України». У цьому посібнику рефлексивні методи представлено як інструмент розвитку патріотизму молоді та її патріотичної активності в інформаційному інтерактивному просторі. Автор зазначає, що інноваційні засоби, засновані на принципі рефлексії, сприяють розвитку не тільки психічних новоутворень особистості, як-от патріотична та правова самосвідомість, а й розвитку функцій інформаційного патріотизму для здійснення саме конструктивної патріотичної активності в інформаційному інтерактивному середовищі [6].

Інноваційні освітні технології, зокрема, дистанційного навчання, є актуальними та необхідними, вимагають більшої самоорганізації, надають змогу обирати свій ритм навчання, забезпечують здобувачам освіти можли-

вість здійснювати якісну безперервну самостійну роботу, надають можливості для самовираження, формують інформаційну культуру. Така технологія покращує зміст проведення та виконання лабораторних і практичних завдань (що характерно для уроків предмету «Захист України»), систематизує матеріали, дозволяє у будь-який зручний час здобувати знання у професійній сфері, вдосконалювати професійні навички впродовж усього життя. Інноваційні технології сприяють здобувачам освіти в мобілізації сил для зацікавленості під час навчання; професійній орієнтації особистості, формуванню творчого потенціалу; підвищують їх мотивацію до праці; орієнтують на формування власних способів діяльності [7].

Отже, вивчення особливостей професійної підготовки майбутніх учителів предмету «Захист України» до правового виховання розкриває широкий спектр завдань та викликів, які виникають перед вищою освітою в Україні. Саме вчитель, на якого держава покладає виконання соціального запиту щодо правового виховання молодого покоління, має бути взірцем позитивної правової свідомості й поведінки, належним чином реалізуючи правове забезпечення своєї професійної діяльності [8].

Специфіка предмету «Захист України» визначається не лише необхідністю трансферу знань про національну безпеку та оборону, але й акцентом на формування високого рівня правової культури у майбутніх педагогів. Першочергове завдання – це створення системи методів і прийомів, спрямованих на розвиток правового мислення. Важливо враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти та їхні попередні знання в галузі права. Педагогічні технології, що активізують участь студентів, виявляються найефективнішими в цьому контексті.

Проектна технологія, рольові ігри, ділові симуляції та використання кейс-методу сприяють глибокому засвоєнню матеріалу та формуванню навичок вирішення правових завдань. Окрім цього, слід акцентувати увагу на розвиток аналітичного мислення та критичного осмислення правових аспектів захисту України.

Сучасні виклики у сфері національної безпеки вимагають від майбутніх вчителів активної участі у формуванні правосвідомості учнів. Ефективна підготовка вчителів до правовиховної роботи передбачає використання інтерактивних методів, таких як колективні ігри, тренінги та групові проекти. Важливо також враховувати соціокультурні особливості здобувачів освіти та адаптувати методи навчання до їхніх потреб.

Психологічна готовність учителя до викладання предмету «Захист України» визначається його ставленням до важливості теми, емоційною стабільністю та готовністю вирішувати конфліктні ситуації. Розуміння педагогічної психології та використання методів впливу на мотивацію сприяють формуванню позитивного ставлення учнів до цього предмету.

Загальноосвітні й педагогічні практики демонструють, що важливою складовою успішної підготовки вчителя є використання інноваційних методів, таких як віртуальна реальність та онлайн-навчання. Упровадження сучасних технологій у навчальний процес допомагає створити захопливі та ефективні уроки з предмету «Захист України», забезпечуючи високу якість освіти та відповідність вимогам сучасного суспільства.

Висновки та перспективи подальших розробок. У цій статті досліджено правовий аспект підготовки майбутніх викладачів навчальної дисципліни «Захист України». Визначена структурна модель готовності майбут-

нього педагога до правовиховної діяльності. Моделювання власне процесу підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти до правового виховання покликане визначити пріоритетні напрямки такої підготовки; забезпечити системність і цілісність підготовки в контексті процесів модернізації та розвитку вищої педагогічної освіти. Використання означеної структурної моделі у процесі підготовки студентів до виховної роботи передбачає застосування інноваційних дидактичних технологій та зміну змісту педагогічної освіти.

На основі здійсненого дослідження ми дійшли висновку, що ефективна професійна підготовка викладачів дисципліни «Захист України» вимагає комплексного підходу, врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти та використання сучасних методів викладання. Забезпечення майбутніх викладачів необхідними знаннями та навичками у сфері конституційного права, правового виховання та національної безпеки є важливим аспектом формування громадянської свідомості та поширення патріотичних цінностей серед молодого покоління.

Список використаних джерел:

1. Kozinchuk V., Kuzmenko A., Malona S., Matviienko L., Sonechko O. Competitiveness of Ukrainian higher education in the world aspect against the background of Russian armed aggression. *Revista Eduweb*, 2022. Vol. 16, №2, 166-179. URL: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2022.16.02.12>
2. Шаравара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. 3/1(13), 9-12. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/37843
3. Bieliauskaite J., Slapkauskas V. The Content of the Education of Legal Consciousness in a Comprehensive School: Lithuania's Experience. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. 197, 148–155. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.071>
4. Соціально-психологічні ресурси розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів : практичний посібник / С. І. Позняк, М. Ю. Сидоркіна, І. В. Остапенко, А. О. Краснякова, О. М. Скнар ; за наук. ред. С. І. Позняк ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 172 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/sprrgkmp-2022.pdf>
5. Сіверс З.Ф. Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості молоді : посібник / З. Ф. Сіверс, В. М. Духневич, О. Ю. Осадько; за заг. ред. З. Ф. Сіверс ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 178 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/SiversPosibS2017maket.pdf>
6. Череповська Н. І. Патріотизм молоді інформаційної доби: інноваційні засоби розвитку: навчально-методичний посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 154 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/posib_cherepovska_2023.pdf
7. Knysh, I., Budanova, O., Vakulenko, S., Syrotina, O., Popychenko, S. Innovative educational technologies as a way of higher education enhancement. *Amazonia Investiga*. 2023. 12 (68), 21-32. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.2>
8. Махновець В. Г. Підготовка майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи як наукова проблема. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2022. (207), 235-238. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-235-238>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2024

V. Myroshnychenko

THE LEGAL ASPECT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF THE DISCIPLINE “DEFENSE OF UKRAINE”

The article studies the legal aspect of professional training of future teachers of the subject “Defense of Ukraine”, which is necessary for effective legal education of the younger generation. The key aspects in this process are the formation of practical skills, legal culture, and socio-psychological and methodological readiness of teachers. Emphasis is placed on the use of modern technologies and interactive methods in pedagogical universities to develop legal thinking and patriotic values. It is determined that modern challenges in the field of national security of Ukraine require the active participation of teachers in the formation of students’ legal awareness. It is emphasized that successful training of teachers requires not only knowledge in the field of law but also taking into account individual characteristics and the use of innovative pedagogical approaches.

A structural model of a teacher’s readiness to carry out legal educational activities is outlined. Modeling the process of training applicants for higher pedagogical education for legal education aims to identify key areas of this training, ensuring its systematicity and integrity in the conditions of modernization and development of higher pedagogical education. The application of a certain structural model in the process of preparing students for educational work involves the introduction of innovative didactic technologies and the updating of the content of pedagogical education.

Based on the results of the study, it was concluded that effective training of teachers of the discipline “Defense of Ukraine” requires a comprehensive approach, taking into account the individual characteristics of students and the use of modern teaching methods. The formation of future teachers with the necessary knowledge and skills in the areas of constitutional law, legal education, and national security is an important factor in the development of civic consciousness and the establishment of patriotic values among young people.

The scientific research that was conducted emphasizes the importance of providing teachers with the necessary competencies to educate citizens of Ukraine who consciously comply with their duties and know their rights.

Keywords: *professional training, teachers, defense of Ukraine, legal education, legal culture, pedagogical technologies.*

Роман МОВЧАН

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса

E-mail: romanmov1984@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2074-8895

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ СПІВПРАЦІ З ВОРОГОМ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено використані в кримінальному законодавстві України та європейських країн способи регламентації відповідальності за різноманітні форми співпраці з ворогом, порівняння цих підходів, визначення їхніх переваг та недоліків, а також розроблення на цій підставі пропозицій, які надалі можуть бути використані вітчизняними парламентаріями при вдосконаленні відповідних правових норм.

У процесі проведення дослідження було використано філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи, зокрема, порівняльно-правовий, діалектичний, герменевтичний, системно-структурного аналізу, формально-логічний, історичний, статистичний, моделювання.

Автором висловлено думку про те, колабораціонізм повинен розглядатись як окрема форма державної зради з більш м'яким і специфічним покаранням порівняно з іншими видами державної зради. Це дозволить не лише диференціювати кримінальну відповідальність, але й врахувати запізніле законодавче вирішення цього питання, забезпечуючи зворотну дію кримінально-правової норми.

За результатами проведеного дослідження доведено хибність використаного у чинному Кримінальному кодексі України підходу, коли, по-перше, існують одразу три окремі норми (статті 111, 111-1 та 111-2), присвячені регламентації відповідальності за різні форми співпраці з ворогом, по-друге, щонайменше за двома окремими нормами (про державну зраду та пособництво державі-агресору) з істотно відмінними за своєю суворістю санкціями може бути кваліфікована фактично будь-яка поведінка, вчинена з метою завдання шкоди Україні. З урахуванням цього робиться висновок про безпідставність доповнення Кримінального кодексу України ст. 111-2 та необхідність якомога швидшого її виключення з нього. Розроблені також рекомендації щодо вдосконалення норм про державну зраду та колабораційну діяльність, які враховують позитивний досвід європейських держав у відповідній сфері.

Наприкінці дослідження визначено перспективні напрями наукових розвідок у відповідній сфері.

Ключові слова: *компаративістика, кримінальна відповідальність, державна зрада, пособництво державі-агресору, колабораційна діяльність, шпигунство, національна безпека, воєнний стан, ворог, війна, загальний та спеціальний суб'єкт.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Із моменту відкритого нападу російської федерації (далі – рф) у нашій державі ще більше актуалізувалося невирішене від початку війни 2014 р. питання кримінально-правової протидії різноманітним посяганням на основі національної безпеки України. Чи не найбільш злободенним із цих питань було те, що норми чинного до 24 лютого 2022 р. кримінального законодавства не забезпечували (зокрема, через абстрактність вживаних у ст. 111 Кримінальний кодексу (далі – КК) України формулювань) можливість надання належної та, що не менш важливо, адекватної диференційованої оцінки діям осіб, які вчиняли здійснювану в різних формах допомогу державі-агресору.

Першим рішенням, яке Верховна Рада України (далі – ВРУ) прийняла для усунення цієї проблеми, стало ухвалення 3 березня 2022 р. Закону № 2108-IX, внаслідок якого КК України був доповнений ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». А вже згодом (14 квітня 2022 р.) ці ж самі мотиви виступили каталізаторами появи у чинному кримінальному законодавстві і нової ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору».

Але чи є така значна кількість норм свідченням якості вітчизняного механізму кримінально-правової протидії відповідним суспільно небезпечним проявам? І чи відповідає використаний українськими парламентами підхід найкращим європейським взірцям?

Необхідність отримання відповіді на поставлені злободенні питання і зумовила вибір представленої тематики дослідження.

Природно, що з початком широкомасштабного вторгнення рф тематика кримінально-правової протидії

співпраці з ворогом перебуває в центрі уваги представників вітчизняної кримінально-правової доктрини. Зокрема, вагомим внеском у розв'язання відповідної проблематики відзначилися такі українські криміналісти, як Н. Антонюк, Ю. Баулін, М. Бондаренко, І. Вишневецька, А. Вознюк, О. Дудоров, З. Загинець-Заболотенко, О. Зайцев, О. Кваша, І. Козич, О. Кравчук, В. Кубальський, В. Кузнецов, О. Марін, І. Медицький, Д. Олейніков, В. Навроцький, Ю. Орлов, О. Острогляд, В. Павликівський, Є. Письменський, Ю. Пономаренко, М. Рубашенко, М. Сийплові, Н. Симоненко, П. Фріс, М. Хавронюк, І. Яковюк та інші¹.

Виділення невирішених частин проблеми. Визнаючи значущість праць названих авторів, водночас маємо зауважити, що, по-перше, на відміну від представленої увазі читача статті, вони переважно позбавлені завершеного характеру, будучи присвяченими лише окремим кримінально-правовим нормам, по-друге, в них не висвітлюється відповідний іноземний, зокрема європейський, досвід.

Метою цієї наукової праці є дослідження використаних у кримінальному законодавстві України та європейських країн способів регламентації відповідальності за різноманітні форми співпраці з ворогом, порівняння цих підходів, визначення їхніх переваг та недоліків, а також розроблення на цій підставі пропозицій, які надалі можуть бути використані вітчизняними парламентами при вдосконаленні відповідних правових норм.

Розпочинаючи **виклад основного матеріалу**, варто ще раз нагадати, що одним із перших рішень, які ВРУ

¹ До вирішення розглядуваних питань долучився і автор цієї статті. Детальніше про це див. наступні праці [1–3].

ухвалила після введення воєнного стану, стало доповнення КК України ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Оцінюючи правові наслідки цього кроку, вважаємо, що відповідний новий склад має розцінюватись як спеціальний стосовно державної зради як основного складу. Такий підхід цілком відповідає соціальній та правовій природі розглядуваного діяння й узгоджується із сучасними здобутками історичної та правової науки, відповідно до яких розуміння колабораціонізму зводиться до усвідомленого, добровільного й умисного співробітництва з ворогом у його інтересах на шкоду своїй державі. Про колабораційну діяльність як прояв державної зради свідчить також місце розміщення відповідної норми у структурі КК [2, с. 356].

На нашу думку, колабораціонізм справді має утворювати привілейовану форму державної зради, передбачаючи більш м'яке та специфічне покарання порівняно з іншими діяннями, які становлять державну зраду. Як зазначає Є. Письменський, саме такий формат дає змогу не лише належно диференціювати кримінальну відповідальність за вчинення державної зради, але й, з огляду на запізнілість законодавчого розв'язання відповідної проблеми, забезпечуватиме зворотню дію відповідної кримінально-правової норми в часі [4, с. 115].

Попри це варто мати на увазі, що чи не найважливішою запорукою успішної реалізації відповідної ідеї мало б бути належне обґрунтування кола діянь, відповідальність за які регламентується у межах привілейованої норми про колабораціонізм – тобто обміркованому визначенню конкретних проявів державної зради, які є істотно менш небезпечними за всі

інші, передбачені (прямо чи побічно) загальною нормою (ст. 111 КК України).

На жаль, навіть поверховий аналіз положень норми про колабораційну діяльність свідчить, що науково обґрунтований підхід до розв'язання зазначеної проблеми не спостерігається. Зокрема, у контексті сказаного постає питання: чому законодавець, передбачивши у ч. 7 ст. 111-1 КК України відповідальність за такі дії громадянина України, як *добровільне зайняття ним посади в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ), та участь у збройних формуваннях держави-агресора*, пом'якшив покарання за них? Адже йдеться про один із різновидів такої форми державної зради, як перехід на бік ворога в період збройного конфлікту. Нагадаємо, що у вітчизняній юридичній літературі останній традиційно трактується як надання громадянином України безпосередньої допомоги державі, з якою Україна на той час перебуває у стані війни або збройного конфлікту, проявом якого, з-поміж іншого, визнається саме **вступ на службу до певних військових, розвідувальних чи безпекових формувань ворожої держави (поліції, каральних загонів)** – тобто дії, прямо передбачені у ч. 7 нової ст. 111-1 КК України [5, с. 331].

Наприклад, у рішенні Дзержинського районного суду м. Харкова зазначається, що у період не пізніше червня 2022 р. представниками окупаційних органів влади на території м. Ізюм Харківської області було створено підрозділ незаконного правоохоронного органу – так зване «Изюмское отделение народной милиции Управления внутренних дел Временной гражданской администрации Харь-

ковской області». Далі у вироці вказується на те, що Особа-1 у той же період добровільно звернувся до керівництва згаданого незаконного правоохоронного органу та був призначений у ньому на посаду оперуповноваженого карного розшуку. А вже згодом, у період з 25 червня 2022 р. по 26 серпня 2022 р., Особа-1, перебуваючи на відповідній посаді, виконував покладені на нього окупаційною владою службові обов'язки, спрямовані на функціонування вказаного незаконного правоохоронного органу окупаційної влади, а саме: приймав заяви та повідомлення громадян про вчинені побутові та корисні злочини, а також здійснював опитування осіб, які звертались із відповідними заявами. Зважаючи на викладені обставини, Особа-1 був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченому ч. 7 ст. 111-1 КК України [6].

Таку саму кримінально-правову оцінку отримали й дії Особи-2, який, починаючи з березня 2022 р., перебуваючи на території смт Біловодськ Старобільського району Луганської області, раніше обіймаючи посаду в органах прокуратури України, погодився на пропозицію представників окупаційної адміністрації держави-агресора – рф та представників незаконних збройних формувань так званої «ЛНР», добровільно зайняв посаду в незаконному правоохоронному органі – «прокуратурі Беловодского района Генеральной прокуратуры ЛНР» та надалі проводив діяльність на посаді прокурора [7].

Через це виникає питання: чому дії цих «правоохоронців» мають кваліфікуватися не за ч. 2 ст. 111, а за привілейованою ч. 7 ст. 111-1 КК України? І якщо це діяння парламентаріями визнається менш небезпечною формою державної зради (приві-

лейований склад), то хотілося б дізнатись: а які ж посягання тоді мають розглядатися як більш небезпечні і каратися відповідно до ч. 2 ст. 111 КК України?

Як уже зазначалося на початку статті, одним лише доповненням КК України ст. 111-1 народні депутати України не обмежились. На їхню думку, цього кроку було недостатньо для створення справді дієвого механізму кримінально-правової протидії різноманітним і, потрібно визнати, вельми багатогранним формам співпраці з ворогом. І тому вже 14 квітня 2022 р. вітчизняними парламентаріями приймається (з урахуванням пропозицій Президента України) Закон № 2198-IX, головним результатом набрання чинності яким стала поява у системі розділу I Особливої частини КК України чергової кримінально-правової новели, спрямованої на врегулювання відповідальності осіб, які вчинили дії з метою завдання шкоди Україні, – ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору».

Однак вже з перших днів появи ст. 111-2 КК України в її чинній редакції на порядку денному виникло питання про відмежування цього складу від передбаченої ст. 111 КК України державної зради [1].

Зокрема, йдеться про те, що передбачені у розгляданій кримінально-правовій новелі такі абстрактні діяння, як «вчинювані з метою завдання шкоди Україні реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора», насправді цілком можуть уважатися державною зрадою у формі такого ж неконкретизованого всеохоплюючого посягання, як «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведеної підривної діяльності проти України», яким також може визнава-

тися фактично будь-яке вчинене громадянином України діяння, вчинене на згадані у ст. 111 КК України шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Такий стан речей призвів до того, що ідентичні за змістом діяння можуть бути визнані:

- і передбаченою ст. 111-2 КК України реалізацією чи підтримкою рішень держави-агресора, за яке передбачено покарання у виді **позбавлення волі на строк «лише» від 10 до 12 років;**

- і наданням іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, вчинення якого в умовах воєнного стану тягне призначення значно суворішого покарання у виді **позбавлення волі на строк 15 років або довічного позбавлення волі, з конфіскацією майна.**

Наприклад, Хортицьким районним судом м. Запоріжжя було з'ясовано, що Особа-3, діючи умисно, перебуваючи у м. Токмак Пологівського району Запорізької області, здійснював активні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво) **у проведенні підривної діяльності проти України, підтримував рішення та дії держави-агресора у впровадженні освітніх стандартів рф на ТОТ м. Токмак Пологівського району Запорізької області, а також допомагав окупаційній адміністрації держави-агресора в організації навчального процесу та впровадженні освітньої системи за стандартами рф у навчальних та виховних закладах для дітей та молоді [8].**

Виникає питання: чому ця «допомога у проведенні підривної діяльності проти України», на яку, укотре нагадаю, прямо вказується у ст. 111 КК

України як одну з форм державної зради, була визнана не, власне, державною зрадою, а пособництвом державі-агресору? Мова вже не йде про те, а чому саме тут винній особі не було інкриміновано присвячену освітньому колабораціонізму ч. 3 ст. 111-1 КК України...

В іншому випадку все той же Хортицький районний суд м. Запоріжжя розглянув справу вже стосовно Особи-4. Зокрема, представниками Феміди було встановлено, що останній, займаючи посаду поліцейського (конвою) відділу охорони і конвоювання підозрюваних та обвинувачених ізолатора тимчасового тримання у незаконному правоохоронному органі – «Токмацкий ГО ГУ МВД в Запорожской области», створеного на ТОТ м. Токмак, діючи умисно, надав допомогу державі-агресору (пособництво) **у проведенні, знову таки, підривної діяльності проти України** шляхом підтримання та подальшого виконання рішення голови незаконного органу влади щодо видворення громадян України з ТОТ м. Токмак Пологівського району Запорізької області, а також незаконного утримання зазначених громадян України у приміщенні незаконного правоохоронного органу – ізолятору тимчасового тримання [9].

Зважаючи на ці рішення, первинно може скластися враження, що за ч. 2 ст. 111 КК України має кваліфікуватися лише передання відповідної інформації ворогу та вступ до його збройних формувань (хоча не слід забувати про ч. 7 ст. 111-1 КК України). Але якщо так, то вказівка на третю форму державної зради – допомога у проведенні підривної діяльності проти України – має бути виключена з неї. Чи ні?

Водночас тут хотілося б навести й рішення Вінницького міського суду Він-

ницької області, яким уже за ст. 111 КК України були кваліфіковані дії Особи-5, котрий добровільно зайняв посаду помічника прокурора в так званій «Прокуратурі Станично-Луганського району Генеральної прокуратури ЛНР» (знову виникає питання про ч. 7 ст. 111-1 КК України) та 13 квітня 2022 р. провів нараду спільно з так званими керівниками освітніх закладів Станично-Луганського району [10].

У зв'язку з цим знову виникає питання: чому дії поліцейського, який видворяє громадян України з м. Токмак, визнаються пособництвом державі-агресору, а дії так званого прокурора, котрий провів нараду з так званими керівниками освітніх закладів Станично-Луганського району, – вже державною зрадою?

Для нас виглядає очевидним те, що подібна ситуація, коли за двома (і це якщо не враховувати норму про колабораціонізм) окремими нормами з істотно відмінними за своєю суворістю санкціями може бути кваліфікована фактично будь-яка поведінка, вчинена з метою завдання шкоди Україні, є неприпустимою і тому якнайшвидше має бути виправлена. Водночас можна лише уявити, якою критичною була б ситуація за умови втілення первинних задумів парламентаріїв щодо вказівки у ст. 111-2 КК України ще й на такі винятково абстрактні дії, як «інша добровільна взаємодія» та «будь-яка інша співпраця».

На нашу думку, обираючи шляхи вдосконалення законодавства у відповідній частині, парламентарії мають зупинитися на одному із таких варіантів:

1) або ж указати у ст. 111 КК України **лише на конкретні (не абстрактні) різновиди найнебезпечніших**, на їхнє переконання, діянь, учи-

нюваних з метою завдання шкоди Україні (наприклад, проходження служби у військових формуваннях держави-агресора, шпигунство та, за потреби, деякі інші), водночас **виключивши з неї згадування про всеохоплююче загальне «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» (це саме стосується і «переходу на бік ворога»)**, всі прояви якого мали б визнаватися менш небезпечним пособництвом державі-агресору і кваліфікуватися за ст. 111-2 КК України;

2) або ж, навпаки (як це було зроблено у ст. 111-1 КК України), вказати у ст. 111-2 КК України на **вичерпне коло** вчинюваних з метою завдання шкоди Україні **конкретних** діянь, які, на думку народних депутатів, є менш небезпечними і мають визнаватися пособництвом державі-агресору. При цьому за умови втілення подібної ініціативи з цієї норми мало би бути **виключене згадування про загальну та неконкретизовану «реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора»**, прояви якої мали б визнаватися державною зрадою у формі «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» (або «переходу на бік ворога») і, відповідно, кваліфікуватися за ст. 111 КК України;

3) однак, і це принципово важливо, попередній варіант матиме сенс лише тоді, коли буде виявлено коло відповідних менш суспільно небезпечних посягань, які при цьому не охоплювалися б не лише ст. 111, а й ст. 111-1 КК України. Водночас щодо такої проєктованої ініціативи хотілося б зауважити, що:

– по-перше, як свідчить аналіз чинної ст. 111-2 КК України, наразі такої поведінки, за винятком зайняття посад у створених на ТОТ незаконних так званих державних чи комунальних підприємствах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій [11, с. 39], яка б «безболісно» не могла кваліфікуватися за двома згаданими вище нормами, у ній майже не передбачено;

– по-друге, виникає питання: якщо такий різновид діянь, який не передбачений навіть у надмірно казуїстичній ст. 111-1 КК України, все ж існує (див. згаданий у попередньому абзаці виняток), то чи не простіше включити це (ці) посягання до відповідної норми про колабораційну діяльність, а не доповнювати КК України черговою новелою сумнівного змісту?

4) або ж передбачити найбільш небезпечні посягання, вчинені з метою нашкодити державі Україна (наприклад, перехід на бік ворога у період збройного конфлікту, шпигунство), в окремих складах, залишивши всі інші менш небезпечні діяння у межах загальної норми про державну зраду та статті про колабораціонізм із передбаченими у них ліберальнішими покараннями.

Зокрема, саме останній варіант і був апробований у:

– КК Хорватії, у межах якого існує загальна норма про державну зраду та кілька норм про службу у ворожій армії, допомогу ворогу (суб'єкт – громадянин Хорватії) та шпигунство (загальний суб'єкт) (ст. ст. 340, 343–344, 348 КК Хорватії [12]). Вартими уваги є й положення ст. 342 «Попередження боротьби з ворогом», де суб'єктом, хоча й визнається громадянин Хорватії, однак у ч. 2 якої міститься спе-

ціальне уточнення стосовно того, що для цілей всієї відповідної глави 32 «Кримінальні правопорушення проти Республіки Хорватія» громадянином Хорватії є також іноземець, який мешкає в Хорватії;

– та КК Румунії, де існує загальна норма про державну зраду (ст. 394, покарання – позбавлення волі на строк від 10 до 20 років), а також окремі статті про зраду шляхом шпигунства (ст. 395) та зраду у формі ведення громадянином Румунії під час війни бойових дій проти Румунії, допомогу ворогу у формі обходження армії Румунії, повідомлення про місцезнаходження збройних сил Румунії тощо (ст. 396, покарання – позбавлення волі на строк від 15 до 25 років або довічне позбавлення волі). Крім того, окремо регламентується і відповідальність за ворожі дії проти Румунії, вчинені іноземцем чи особою без громадянства (ст. 399) [13].

Що ж до європейського досвіду загалом (не лише Румунії та Хорватії), то в очі насамперед впадає відсутність уніфікованого підходу щодо цього питання, адже у кримінальному законодавстві різних країн існують:

– або ж єдина норма про державну зраду, яка фактично ідентична за змістом до передбаченої ст. 111 КК України (ст. 337 КК Молдови [14]; розд. 3 гл. 12 КК Фінляндії [15] тощо);

– або ж єдина норма, яка має назву не «державна зрада», а «дії проти держави», «допомога в підіривній діяльності проти держави» (інколи окремо ще й шпигунство), в якій: по-перше, неконкретизовано діяння, які мають за нею кваліфікуватися (абстрактний спосіб); по-друге, суб'єкт є загальним (статті 313, 314, 319 КК Грузії [16], статті 80, 85 КК Латвії [17], статті 127–128 КК Польщі [18], статті 348, 358 КК Словенії [19], § 81–82 КК ФРН

[20, с. 399], статті 1, 5, 6, 7 КК Швеції (загальним є лише суб'єкт шпигунства));

– або ж єдина норма про державну зраду, якою визнаються такі конкретні посягання, як перехід на бік ворога у воєнний час чи період збройного конфлікту чи терор або саботаж (суб'єкт – громадянин країни), та шпигунство (суб'єкт загальний) (статті 100, 104 КК Болгарії [21], § 311, 318 КК Словаччини [22]);

– у кримінальному законодавстві деяких країн відповідальність за перехід на бік ворога передбачена у межах окремої норми, наявної поруч із приписами про державну зраду та шпигунство (статті 581, 583, 584 КК Іспанії, статті 102, 108, 110–111 КК КНР [23, с. 100], статті 301, 303, 325 КК Туреччини – суб'єкт загальний [24, с. 135–137], статті 411-1, 411-2, 411-3, 411-4, 411-5, 411-6, 411-7, 411-8 КК Франції). При цьому особливу увагу варто звернути на ст. 586 КК Іспанії [25, с. 134–135], де подібно до підходу, апробованого у Хорватії, зазначається, що суб'єктом усіх відповідних злочинів може бути й іноземець, якому, проте, має бути призначено покарання на один ступінь нижче за те, яке б мало бути призначено громадянину Іспанії;

– у КК Литви поряд із приписом про шпигунство містяться загальні норми про: а) державну зраду, якою визнаються дії громадянина Литви, який у воєнний час або після оголошення воєнного стану перейшов на бік ворога або допомагав ворогу діяти проти держави, б) та пособництво іншій державі, а також в) окрема норма про колабораціонізм (статті 117–120) [26, с. 75–76], а в КК Чехії – норма про державну зраду, якою визнається теракт, саботаж, терор, підривна діяльність щодо Республіки, шпигунство

(суб'єкт загальний), а також окремо про колабораціонізм (суб'єкт загальний) та військову зраду – тобто служба громадянина Чехії у збройних силах ворога (статті 309, 316, 319–321) [27, с. 205];

– у КК Данії крім загальної норми про державну зраду (§ 98) міститься і норма про участь громадянина Данії або особи, котра під час конфлікту проживає на території Данії, у військових діях проти держави (§ 101) та фактично привілейована норма про державну зраду, в якій описані дії, багато в чому подібні до тих, про які йдеться у ст. 111-1 КК України (§ 102). Водночас для притягнення до відповідальності за останньою не вимагається того, щоб відповідні дії були обов'язково вчинені на окупованій території [28];

– у КК Нідерландів крім загальних норм про діяння, які спрямовані проти національної безпеки, містяться і дві спеціальні заборони про допомогу та змову на допомогу ворогу під час воєнного стану (статті 102–103) [29]. Подібно відповідне питання врегульоване і в КК Норвегії, де передбачено загальну норму про державну зраду (ст. 119) та державну зраду при обтяжувальних обставинах (ст. 120) [30].

У контексті можливого співвідношення відповідальності громадянина відповідної держави та іноземця (апатрида) цікавим убачається й естонський досвід, адже у кримінальному законодавстві цієї країни існує:

– абстрактна норма про *насильницькі* дії, спрямовані проти Естонії, – *суб'єкт загальний* (ст. 231);

– така ж абстрактна норма про державну зраду, якою визнаються вчинені *громадянином Естонії ненасильницькі* дії або шпигунство (ст. 232);

– спеціальні норми про відповідні *ненасильницькі дії іноземця* та шпигунство, вчинене іноземцем (статті 233–234);

– а також, окремо, норма про перехід *громадянина Естонії* на бік ворога під час війни чи окупації Естонії (ст. 234-1) [31].

Як бачимо, підходи іноземних парламентаріїв, що не дивно, не відрізняються уніфікованістю.

Висновки та перспективи подальших розробок. Отже, порівнюючи відповідний зарубіжний досвід із варіантом, втіленим у КК України, не можна не помітити того, що:

1) чи не єдиною країною, у кримінальному законодавстві якої існують три окремих, на кшталт передбачених статтями 111, 111-1, 111-2 КК України, норми про державну зраду, колабораціонізм та пособництво іншій державі, є Литва. Однак, на відміну від вітчизняних, литовські парламентарії чітко розмежували ці склади, зокрема, вказавши на те, що за нормою про пособництво іншій державі проти Литви караються **лише дії, вчинені у мирний час**;

2) у жодній з інших проаналізованих нами держав немає двох окремих, подібно до передбачених статтями 111 та 111-2 КК України, загальних норм, за якими б громадяни тієї чи іншої країни могли б нести кримінальну відповідальність за дії, вчинені з метою завдання шкоди державі у воєнний час (період збройного конфлікту);

3) аргументом на користь існування окремої норми про пособництво державі-агресору не може визнаватись і та обставина, що суб'єктом відповідного злочину може бути не лише громадянин України, а й іноземець та особа без громадянства, питання відповідальності яких за вчи-

нювані ними (особливо іноземців) злочини проти держави у багатьох із розглянутих країн врегульовано більш детально, що, зокрема, знаходить свій вияв:

а) або ж у наявності окремих норм, де передбачено караність таких діянь (Естонія, Румунія);

б) або ж у віднесенні іноземців до кола осіб, спроможних нести відповідальність за державну зраду (Словенія, Хорватія);

в) або ж у віднесенні іноземців, які постійно проживають у тій чи іншій країні, до кола осіб, здатних нести відповідальність за державну зраду та інші злочини проти національної безпеки (умовна назва) загалом. Водночас така відповідальність є менш суворою порівняно з тією, що передбачена для власних громадян (Іспанія, Хорватія);

г) а також у характерній для більшості країн уніфікованій відповідальності за шпигунство, суб'єкт якого визнається загальним;

4) у тих країнах, кримінальні кодекси яких містять не лише норми про державну зраду, а й про колабораціонізм (Естонія, Литва, Чехія), не існує інших загальних норм (в Естонії відповідальність диференційована залежно від того, насильницькими чи ненасильницькими є відповідні дії), за якими б особи могли нести відповідальність за вчинювані під час воєнного стану (збройного конфлікту) дії, спрямовані на шкоду державі.

На нашу думку, в сукупності чотири зазначені з'ясовані обставини переконливо доводять необхідність виключення ст. 111-2 КК України із системи чинного вітчизняного кримінального законодавства;

5) нарешті остання обставина, на яку б хотілося звернути увагу у світлі

потенційного вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства: парламентарії багатьох країн виділяють окрему (від норми про державну зраду) заборону, присвячену «військовій зраді» – проходженню служби громадянином держави у збройних силах ворога (умовна назва дій, яка використана у КК Чехії) (Бельгія [32], Греція, Данія, Естонія, Іспанія, Італія [33], Туреччина, Чехія). Водночас відповідальність за ці дії є максимально

суворою, що зайвий раз доводить недоцільність і, відповідно, необхідність якомога оперативнішого виключення вказівки на відповідну поведінку у привілейованій нормі, передбаченій ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність».

Водночас вважаємо, що перспективним напрямом наукових розвідок у відповідній сфері є проведення подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення ст. 111 та інших (крім ч. 7) частин ст. 111-1 КК України.

Список використаних джерел:

1. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2. С. 95–117.
2. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 356–360.
3. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16.
4. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
6. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 26 грудня 2023 р. у справі № 953/1149/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116106285> (дата звернення: 17.11.2024).
7. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 9 лютого 2023 р. у справі № 727/9239/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109052052> (дата звернення: 17.11.2024).
8. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 30 травня 2023 р. у справі № 337/414/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111172842> (дата звернення: 17.11.2024).
9. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 14 серпня 2023 р. у справі № 337/2354/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112788570> (дата звернення: 17.11.2024).
10. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 20 квітня 2023 р. у справі № 127/22095/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110334773> (дата звернення: 17.11.2024).
11. Мовчан Р. О. Воєнні новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів: матеріали VI Київського полілогу* (Київ, 1 груд. 2023 р.) / упоряд. З. А. Загиней-Заболотенко. Київ, 2024. С. 37–43.

12. Criminal Code of the Republic of Croatia. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (дата звернення: 17.11.2024).
13. Criminal Code of the Republic of Romania. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8291/file/Romania_Penal%20Code_am2017_en.pdf (дата звернення: 17.11.2024).
14. Уголовный кодекс Республики Молдова. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=17781&lang=ru (дата звернення: 17.11.2024).
15. The Criminal Code of Finland. URL: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf> (дата звернення: 17.11.2024).
16. Уголовный кодекс Грузии. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fmatsne.gov.ge%2Fka%2Fdocument%2Fdownload%2F16426%2F143%2Fru%2Fpdf> (дата звернення: 17.11.2024).
17. Уголовный кодекс Латвийской Республики. URL: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966> (дата звернення: 17.11.2024).
18. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / за ред. В. Л. Менчинського; переклад на укр. мову В. С. Станіч. Київ : ОБК, 2019. 138 с.
19. The Penal Code of the Republic of Slovenia. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050> (дата звернення: 17.11.2024).
20. Головенков П. В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германии. – Strafgesetzbuch (StGB): Научно-практический комментарий и перевод текста закона. Universitätsverlag Potsdam, 2021. 494 с.
21. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529> (дата звернення: 17.11.2024).
22. Criminal Code of the Slovak Republic. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300#f3204359> (дата звернення: 17.11.2024).
23. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки / за ред. Коротюк О. В., д. ю. н.; переклад на українську мову А. О. Воїнова, В. С. Станіч. Київ : ОБК, 2021. 284 с.
24. Кримінальний кодекс Турецької Республіки / за ред. Коротюк О. В., д. ю. н.; переклад В. С. Станіч. Київ : ОБК, 2021. 190 с.
25. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / за ред. В. Л. Менчинського; переклад на українську мову О. В. Лішевської. Київ : ОБК, 2016. 284 с.
26. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / за ред. О. В. Коротюк; переклад К. В. Менченя. Київ : ОБК, 2021. 158 с.
27. Коротюк О. В. Кримінальний кодекс Чеської Республіки / переклад на українську мову. Київ : ОБК, 2020. С. 205.
28. The Criminal Code of Denmark. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/a/2020/1650> (дата звернення: 17.11.2024).
29. The Netherlands Criminal Code. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2020-07-25> (дата звернення: 17.11.2024).
30. The General Civil Penal Code of the Kingdom of Norway. URL: https://www.unodc.org/cld/document/nor/1902/the_general_civil_penal_code.html (дата звернення: 17.11.2024).
31. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики. URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/penitentsiarnyy-kodeks> (дата звернення: 17.11.2024).
32. Criminal Code of the Kingdom of Belgium. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=262695 (дата звернення: 17.11.2024).
33. Codice Penale Italiano. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/07/14/dei-delitti-contro-la-personalita-dello-stato> (дата звернення: 17.11.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2024

R. Movchan

CRIMINAL LAW COUNTERMEASURE OF COLLABORATION WITH THE ENEMY ACCORDING TO THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AND EUROPEAN STATES: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article examines the methods used in the criminal legislation of Ukraine and European countries to regulate liability for various forms of collaboration with the enemy, compares these approaches, identifies their advantages and disadvantages, and develops proposals on this basis that can be used by domestic parliamentarians in the future to improve the relevant legal norms.

In the process of conducting the research, philosophical, general scientific and specific scientific methods were used, in particular, comparative legal, dialectical, hermeneutic, system-structural analysis, formal-logical, historical, statistical, and modeling.

The author expressed the opinion that collaborationism should be considered as a separate form of treason with a milder and more specific punishment compared to other types of treason. This will allow not only to differentiate criminal liability, but also to take into account the belated legislative resolution of this issue, ensuring the retroactive effect of the criminal law norm.

The results of the study prove the fallacy of the approach used in the current Criminal Code of Ukraine, when, firstly, there are three separate norms (Articles 111, 111-1 and 111-2) devoted to the regulation of liability for various forms of cooperation with the enemy, and secondly, under at least two separate norms (on high treason and aiding an aggressor state) with significantly different sanctions in severity, virtually any behavior committed with the aim of causing harm to Ukraine can be qualified. Taking this into account, a conclusion is made about the groundlessness of the addition to the Criminal Code of Ukraine of Article 111-2 and the need to exclude it from it as soon as possible. Recommendations have also been developed to improve the norms on high treason and collaborative activities, which take into account the positive experience of European states in the relevant field. At the end of the study, promising areas of scientific research in the relevant field are identified.

Keywords: *comparative studies, criminal responsibility, treason, assistance to the aggressor state, collaborative activity, espionage, national security, martial law, enemy, war, general and special subject.*

Віктор МУШЕНОК

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та процесу,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: mushenook@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0411-7567

ГРОМАДСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено питання нормативно-правового регулювання відносин контролю (нагляду) громадянського суспільства за діяльністю публічної адміністрації у процесі забезпечення національної безпеки в Україні в умовах дії адміністративно-правового режиму воєнного стану. Вказано на особливу роль у досліджуваних відносинах активних представників громадянського суспільства та визначено необхідним подальше законодавчого забезпечення їх повноважень контролю (нагляду) та впливу на прийняття рішень та здійснення заходів представниками державної влади у сфері національної безпеки. Розглянуто особливості формування відносин громадського контролю (нагляду) за діяльністю публічної адміністрації за міжнародними нормативно-правовими актами такими як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська соціальна хартія тощо.

Встановлено важливим для розвитку національних відносин контрольної громадської безпекової діяльності подальше врахування міжнародного нормативно-правового закріплення повноважень громадських об'єднань. Досліджено національні нормативно-правові засади регулювання повноважень представників громадянського суспільства у секторі безпеки і оборони України, які закріплені законах України «Про національну безпеку України», «Про громадські об'єднання», Стратегії національної безпеки України, Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки тощо. Встановлено наявність не достатнього обсягу повноважень у суб'єктів громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації в сфері національної безпеки.

Запропоновано підтримання в цілому проєкту Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» та внесення відповідних доповнень до принципів громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації в сфері національної безпеки та оборони. Запропоновано наукове тлумачення вітчизняних стандартів громадянського контролю за публічною адміністрацією щодо забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, громадський нагляд, громадські об'єднання, державна політика, державні органи, міжнародні акти, національна безпека, національне законодавство, політичні права.

Вступ. Питання національної безпеки та відновлення стабільності регіонального геополітичного положення України об'єктивно стало найбільш актуальною проблемою сьогодення. Причиною такого стану справ є той факт,

що вперше в сучасній історії своєї незалежності з 24.02.2022 р. наша держава, спільно зі світовою прогресивною спільнотою, протистоїть повномасштабному військовому ворожому вторгненню. Виходячи з цього, Указом Президента України було введено правовий режим воєнного стану в країні [1], а Законом України «Про правовий режим воєнного стану», у контексті встановлення особливого правового режиму на території нашої держави, надано особливі повноваження органам державної влади та місцевого самоврядування [2].

Звертаючи увагу на особливості дії адміністративно-правового режиму воєнного стану, дослідження питання нормативно-правового регулювання відносин контролю (нагляду) громадянського суспільства за діяльністю публічної адміністрації у процесі забезпечення національної безпеки України набуває особливої актуальності, оскільки безпосередньо сприяє подоланню загрози національному суверенітету, відновленню економічної, екологічної, зовнішньополітичної ситуації тощо. Наразі особливу роль у процесі соціально-економічного відновлення держави відіграють, як важлива соціальна (недержавна) спільнота, активні представники громадянського суспільства, які повинні, на нашу думку, крім виконання волонтерських та інших добровільних громадських завдань, мати можливість безпосереднього контролю (нагляду) та реального впливу на прийняття рішень та здійснення заходів представниками державної влади у сфері зміцнення національної безпеки.

Постановка проблеми. Організаційно-правові особливості функціонування інституту громадянського суспільства та роль громадських об'єднань у забезпеченні національної без-

пеки нашої держави досліджені у працях багатьох фахівців у галузі адміністративного права й інших правових і соціально-гуманітарних наук, таких як В. Антонов, О. Астахов, А. Берlach, Л. Бондарь, В. Курило, Р. Мельник, Л. Ніколаєва, О. Світличний, В. Ткаченко, Т. Рябовол, Є. Смірнов, В. Смолянчук, В. Тімашов, М. Шевченко й ін.

Проте, нами вбачається необхідність більш широкого дослідження нормативно-правового закріплення безпекових повноважень сучасного українського суспільства в цілому, а також аналіз розвитку у суспільстві процесу залучення окремих активних представників громадськості (фізичних осіб чи об'єднань громадян) до контрольної діяльності щодо суб'єктів публічної адміністрації (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування). Доцільно також дослідити можливості ініціювання громадськістю процедури притягнення порушників до юридичної відповідальності, у випадку викриття фактів порушень чинного законодавства представниками державної влади.

Викладена вище багатоаспектна проблема не знайшла свого належного закріплення у вітчизняному публічному праві. Тому автором даного дослідження, шляхом здійснення аналізу та систематизації міжнародних та національних нормативно-правових актів за проблематикою дослідження, робиться перший крок на шляху доктринального пізнання, закріплення та ознайомлення наукової спільноти, а також громадян, із сучасною правовою основою контрольно-наглядових повноважень громадянського суспільства за діями публічної влади у царині захисту національної безпеки України періоду дії воєнного стану.

Метою дослідження є аналіз нормативно-правових засад забезпечення громадянського суспільства повноваженнями щодо контролю (нагляду) за діяльністю публічної адміністрації щодо впливу на розвиток внутрішніх і зовнішніх суспільно-політичних відносин у системі забезпечення національної безпеки, а також акцентування уваги на недоліках у правовому забезпеченні відносин такого співробітництва в сучасних умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Національна безпека України є багатокомпонентним суспільно-політичним явищем. Законодавче визначення категорії «національна безпека» закріплено у Законі України «Про Національну безпеку України», та характеризується як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [3]. Для її активної практичної реалізації повинні тісно співпрацювати всі основні внутрішні системи держави у тісному зв'язку з представниками громадянського суспільства.

Виходячи із зазначеного, на нашу думку, у першу чергу, доцільно розглянути особливості формування міжнародною прогресивною спільнотою відносин громадського контролю (нагляду) суб'єктів громадянського суспільства за діяльністю публічної адміністрації, дослідивши міжнародні нормативно-правові акти.

У першу чергу, звернемо увагу на Загальну декларацію прав людини 1948 року, яка гарантує кожній людині право на: 1) свободу власних переконань і на вільне їх виявлення – охоплює свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань та свободу шукати, отримувати і поширювати ін-

формацію та ідеї будь-якими доступними засобами і незалежно від державних кордонів (ст. 19); 2) свободу мирних зібрань і асоціацій (ст. 20); 3) участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників (ст. 21) тощо [4].

В подальшому міжнародна нормативно-правова база прав і свобод кожного громадянина на участь в управлінських відносинах, зокрема і у сфері національної безпеки своєї країни, знайшла продовження та більш широкі і детальне трактування таких документів як:

– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятий Радою Європи та є окремим блоком міжнародно-правових стандартів контролю громадянського суспільства за діями публічної адміністрації, зокрема гарантує «право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» (п. 1, ст. 11) [5];

– Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який декларує право людини на вільне вираження своїх поглядів у сфері національної безпеки, зазначаючи, що «всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток (п. 1, ст. 1). Також право на «свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї...» (ст. 19) [6];

– Європейська соціальна хартія, згідно з якою встановлено право працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх інтересів та вступати у такі організації [7].

На наше переконання, прийняття Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) [8] ознаменувало собою новий етап участі уповноважених представників громадянського суспільства передових європейських країн у здійсненні процедур публічного адміністрування щодо: громадської безпеки та цивільного захисту, енергетичної, екологічної та продовольчої безпеки, адаптації до зміни клімату, біобезпеки та біологічного захисту, тощо, які у національному законодавстві знайшли своє комплексне закріплення лише у 2020 р. у Стратегії національної безпеки України, назва якої деталізується формулюванням: «безпека людини – безпека країни», а у п. 70 міститься пряма норма про те, що громадянське суспільство здійснює громадський контроль за діяльністю органів державної влади [9].

Здійснений аналіз Орхуської Конвенції дає підстави зазначити, що нею започатковано встановлення засад участі громадськості у прийнятті ряді важливих рішень щодо різних секторів національної безпеки: вирішенні питань щодо розроблення планів, програм і політичних документів, пов'язаних з навколишнім середовищем (ст. 7); підготовці нормативних актів виконавчої влади і (або) загальнообов'язкових юридичних актів (ст. 8) тощо [8].

Додаток 1 «Основні принципи політики демократичної участі на місцевому рівні» Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи (далі – КМРЕ) про участь громадян у місцевому публічному житті від 2001 р., пропонує, на нашу думку, два напрями відносин державно-приватного партнерства у сфері національної безпеки.

По-перше, суб'єкти публічної адміністрації обов'язково повинні сприяти забезпеченню громадської активності населення шляхом:

- гарантування громадянам право доступу до чіткої, вичерпної інформації про різноманітні справи, що стосуються їхніх місцевих громад, і право висловлюватися про найважливіші рішення, що впливають на їхнє майбутнє;

- сприяти культурі демократичної участі;

- заохочувати громадян брати на себе відповідальність і робити внесок у життя своїх громад.

По-друге, активізувати громадян до управлінської та контрольної участі за діяльністю публічної адміністрації шляхом:

- приділення більше уваги зв'язкам між органами державної влади і громадянами й заохочувати місцевих лідерів робити наголос на участі громадян та уважно ставитися до їхніх вимог і очікувань з метою забезпечити належну відповідь на потреби, які вони (громадяни) висловлюють;

- вироблення загальних підходів до питання участі громадян, зважаючи як на механізм представницької демократії, так і на форми прямої участі в ухваленні рішень та в управлінні місцевими справами [10].

Аналіз зазначених вище рекомендацій, дає підстави констатувати факт надзвичайної важливості для розвитку відносин контрольної громадської діяльності у кожній демократичній країні факту нормативно-правового закріплення умов для діяльності громадських об'єднань як важливих партнерів органів державної влади, а також як рушійної сили в розвитку, підтримці й практичному впровадженні демократичної участі у процесі забезпечення національної безпеки.

Наступним кроком у процесі вироблення міжнародних стандартів участі громадянськості в публічному адмініструванні стало прийняття у 2017 р. КМРС Керівних принципів щодо громадської участі в процесі прийняття політичних рішень шляхом «посилення та сприяння участі окремих громадян та громадянського суспільства в цілому в прийнятті політичних рішень» (Розділ 1) [11].

Цей міжнародний документ у розділі V «Типи загальної участі» виокремлює загальні принципи участі інститутів громадянського суспільства у публічному адмініструванні. При цьому така участь може мати різні форми, зокрема: 1) надання інформації; 2) консультування; 3) діалог; 4) активне залучення. Щодо останньої форми участі, то у Керівних принципах визначено «доречними на різних етапах процесу прийняття рішень можуть бути різні види партнерства за участю органів влади та представників громадянського суспільства. До них можуть належати партнерські відносини, пов'язані з виконанням рішень» (п. 29) [11].

Розглядається також у Керівних принципах інша активна безпосередня участь громадянськості в прийнятті рішень у царині державного управління, підвищення ролі громадян у здійсненні моніторингу звітності суб'єктів публічної адміністрації, включаючи можливість прийняття рішень з врахуванням поглядів максимальної великої кількості громадян.

Після аналізу досвіду міжнародного нормативно-правового регулювання відносин забезпечення громадянського суспільства повноваженнями щодо контролю (нагляду) за діяльністю публічної адміністрації у системі забезпечення національної безпеки, здійснимо дослідження нормативно-правового закріплення контроль-

них повноважень представників вітчизняного громадянського суспільства за діяльністю представників сектору безпеки і оборони як органів публічного адміністрування, які відповідно до своїх повноважень здійснюють практичний захист національних інтересів нашої держави. Сектором безпеки і оборони України відповідно до норм вже згаданого Закону України «Про національну безпеку України» виступає система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, діяльність спрямована на захист національних інтересів України від загроз [3].

Отже, до системи фундаментальних національних нормативно-правових актів, які забезпечують контрольно-наглядові повноваження громадянського суспільства за діяльністю публічної адміністрації у сфері національної безпеки входять: Конституції України [12], закони України «Про Національну безпеку України» [3], «Про громадські об'єднання» [13], Стратегія національної безпеки України [9]; Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки [14] тощо.

Отже, здійснений аналіз Закону України «Про Національну безпеку України» у частині закріплення повноваження громадянського суспільства щодо здійснення демократичного цивільного контролю за державними органами та формуванням сектору безпеки і оборони, дає підстави (з врахуванням позиції щодо можливості обмеження сфера громадського нагляду [15]) визначити наступні повноваження.

1. Додержання принципу забезпечення фундаментальних національних інтересів України, серед яких: сталий розвиток громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення (ст. 3).

2. Участь громадяни України у здійсненні цивільного контролю через: громадські об'єднання, депутатів місцевих рад, звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, державних органів (ст. 10).

3. Громадським об'єднанням, гарантується можливість: а) отримувати в установленому порядку від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових цього сектору; б) здійснювати дослідження з питань національної безпеки і оборони, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо; в) проводити громадську експертизу проєктів законів, рішень, програм, представляти свої пропозиції для розгляду відповідним державним органам; г) брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності і розвитку сектору безпеки і оборони (ст. 10).

4. Залучення інституції громадянського суспільства до підготовки проєкту Стратегії національної безпеки України (ст. 26).

5. Обговорення проєктів документів у сферах національної безпеки і оборони із інституціями громадянського суспільства (ст. 33) [3].

Оскільки Закон України «Про Національну безпеку України», в першу чергу, визначає можливість громадяни України брати участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, то доцільно звернути більш детальну увагу на Закон України «Про громадські об'єднання», який

визначає, що громадське об'єднання: 1) є добровільним об'єднанням фізичних та або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних екологічних та інших інтересів (п. 1 ст. 1); 2) може брати участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами публічної адміністрації для проведення консультацій та підготовки рекомендацій (п. 5, ст. 21) [13].

Як на новітні перспективи у царині досліджуваної проблематики, автором даного дослідження також звернута увага на зареєстровані у ВР України депутатські законодавчі ініціативи (проєкти законів) та встановлено, що засади участі громадськості у контрольних заходах за діяльністю публічної адміністрації знайшли частково відображення у проєктах законів України «Про громадський контроль» [16] та «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» [17].

Зазначені проєкти законів визначають правові та організаційні засади реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами, гарантованого Конституцією України, законами та міжнародними договорами України, встановлюють єдині принципи та процедури здійснення громадського контролю з метою відновлення довіри до держави та майбутнього розвитку суспільства [16], встановлюють механізм здійснення громадського діалогу в Україні [17].

Здійснюючи наукові узагальнення щодо способу формування основних засад нормативно-правового регулювання відносин громадського контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації у сфері забезпечення на-

ціональної безпеки в сучасних умовах воєнного стану, виникає питання про доцільність трансформації Закону України «Про громадські об'єднання», який є загальним законом з питань «реалізації права на свободу об'єднання» [13], чи прийняття нового нормативно-правового акта.

На нашу думку, з метою прискорення процесу формування нормативно-правової бази щодо можливості здійснення громадського контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації в сфері національної безпеки в період дії адміністративно-правового режиму воєнного стану, нами вважається за можливим підтримання в цілому проекту Закону України від 30.04.2021 року № 5458 «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» [17]. Проте, доцільним є внесення доповнень до статті 4. «Принципи громадського контролю та громадського діалогу в Україні» (п. 15–17) щодо участі інститутів громадського суспільства у публічному адмініструванні за принципами: 15) надання та допуску до міжнародної інформації, яка має відношення та забезпечення національної безпеки, проте не є державною таємницею; 16) забезпечення міжнародного консультування та діалогу із подібними закордонними громадськими структурами по питаннях формування засад національної безпеки в умовах правового режиму воєнного стану; 17) залучення міжнародних громадських експертів та інститутів громадянського суспільства до вирішення питань вітчизняного громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації у сфері національної безпеки та оборони (п. 1) [17].

Висновки. Стандарти громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації складають систему норм, які охоплюють найважливіші аспекти співробітництва, у тому числі у сфері національної безпеки та оборони. На шляху впровадження міжнародних стандартів зазначеного контролю, Україною повинні (навіть в умовах оголошеного правового режиму воєнного стану) здійснюватися поступальні кроки щодо реформування за прогресивними європейськими практиками нормативно-правової бази безпечної діяльності громадськості. Адже, у вітчизняному законодавстві наразі не сформовано чіткого нормативно-правового механізму регулювання відносин громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації в сфері національної безпеки та оборони, тому нами вбачається за доцільне прийняти ВР України проект закону «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні», в тому числі й із запропонованими авторськими змінами та доповненнями. Крім того, у доктрині адміністративно-правової науки пропонується закріпити поняття вітчизняних стандартів громадянського контролю за публічною адміністрацією щодо забезпечення національної безпеки як системи адміністративно-правових норм, які охоплюють найважливіші аспекти громадської контрольної участі, сформованої на досвіді міжнародного співробітництва, у царині досягнення високого рівня забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичних прав і свобод людини в Україні від реальних та потенційних загроз.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua> (дата звернення: 18.10.2024).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
3. Про національну безпеку України: Закон України від 01.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 18.10.2024).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950 (Рада Європи). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.10.2024).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Документ ООН A/RES/2200 А (XXI) від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.10.2024).
7. Європейська соціальна хартія. (переглянута 03.05.1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 19.10.2024).
8. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), 1998 (Організація Об'єднаних Націй). *Офіційний вісник України*. 2010. № 33. Ст. 12.
9. Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 18.10.2024).
10. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про участь громадян у місцевому публічному житті. Рес (2001) 19. Ухвалено Комітетом міністрів на 776-му засіданні заступників міністрів від 6 грудня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення: 18.10.2024).
11. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень. Комітет Міністрів Ради Європи. СМ (2017) 83-final від 27.09.2017. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-inpolitical-decision-making/1680765> (дата звернення: 18.10.2024).
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
14. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#n9> (дата звернення: 18.10.2024).
15. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 18.10.2024).
16. Про громадський контроль: проект Закону України від 14.04.2014 № 4697. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646 (дата звернення: 18.10.2024).
17. Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні: проект Закону України від 30.04.2021 № 5458. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc41?pf3511=7183.1> (дата звернення: 18.10.2024).

Стаття надійшла до редакції 14.11.2024

V. Mushenok

CIVIL OVERSIGHT OF THE ACTIVITIES OF STATE BODIES IN THE SPHERE OF ENSURING NATIONAL SECURITY

The article examines the issue of regulatory and legal regulation of civil society control (supervision) over the activities of public administration in the process of ensuring national security in Ukraine under the conditions of the administrative and legal regime of martial law. The special role of active representatives of civil society in the researched relations is indicated and it is determined that further legislative provision of their powers of control (supervision) and influence on decision-making and implementation of measures by representatives of state authorities in the field of national security is necessary. Peculiarities of the formation of relations of public control (supervision) of the activities of the public administration according to international legal acts such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the European Social Charter, etc. are considered.

It was established that further consideration of the international regulatory and legal consolidation of the powers of public associations is important for the development of national relations of control public security activities. The national regulatory and legal basis for regulating the powers of representatives of civil society in the security and defense sector of Ukraine, which are enshrined in the laws of Ukraine "On National Security of Ukraine", "On Public Associations", National Security Strategy of Ukraine, and State Administration Reform Strategy of Ukraine for 2022- 2025 years, etc.

It was established that the subjects of public control over the activities of the public administration in the field of national security have insufficient powers. It is proposed to maintain the draft Law of Ukraine "On the Legal and Organizational Basis of Public Control and Public Dialogue in Ukraine" and make appropriate additions to the principles of public control over the activities of public administration in the field of national security and defense. A scientific interpretation of domestic standards of civil control over public administration regarding ensuring the national security of Ukraine is offered.

Keywords: *Administrative and legal regulation, public supervision, public associations, state policy, state bodies, international acts, national security, national legislation, political rights.*

Ганна ДУГІНЕЦЬ

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри світової економіки,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID:0000-0003-3708-3666

Костянтин НІЖЕЙКО

доктор філософії з міжнародних економічних відносин,
старший викладач кафедри світової економіки
Державний торговельно-економічний університет
ORCID: 0000-0002-2925-1140

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ОЗБРОЄННЯ В ХХІ СТОЛІТТІ

У статті представлено результати дослідження розвитку міжнародного ринку озброєння в ХХІ ст. Ідентифіковано, що держави виробляють зброю перш за все для оборонних цілей, але конкретні форми та обсяги виробництва озброєнь є скоріше питанням економіки. Визначено ключові ознаки міжнародного ринку озброєння у ХХІ ст., а саме високий рівень транснаціоналізації, існування проблеми латентності даних щодо реальних масштабів виробництва та торгівлі тощо. Проаналізовано динаміку витрат на ВПК та визначено країни з найбільшими частками інвестицій у розвиток ВПК. Обґрунтовано, що безпекові виклики, які стали перед Україною активізували різні види взаємодії в державно-приватному секторі оборонної промисловості, як і в середині країни, так і за рахунок міжнародного партнерства в рамках проєктів технічної допомоги.

В Україні з 2021 по 2022 роки стаття бюджету на оборону зросла майже в 10 разів, а військові витрати становили 34 % ВВП у 2022 році порівняно з 3,2 % у 2021 році. Обґрунтовано, що безпекові виклики, з якими стикається Україна, посилили різного роду виклики. взаємодії в державно-приватному секторі ОПК як всередині країни, так і через міжнародне партнерство в рамках проєктів технічної допомоги. Зроблено висновок, що трансформація вітчизняного військово-промислового комплексу з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну здійснювалася прискореними темпами з використанням інструментів і технологій Четвертої промислової революції. І ці процеси потенційно підвищують конкурентоспроможність української військово-промислової продукції на міжнародному ринку. Проте сформулювати стратегію впровадження інноваційної зброї вітчизняного виробництва можна лише після вирішення питання підвищення обороноздатності країни у боротьбі з державою-агресором.

Отримано висновок, що трансформація вітчизняного ВПК з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України здійснюється випереджальними темпами з використанням інструментів та технологій Четвертої промислової революції. І ці процеси потенційно підвищують конкурентоспроможність української військово-промислової продукції на міжнародному ринку.

Ключові слова: міжнародний ринок, витрати на ВПК, військово-промисловий комплекс, інноваційні технології, міжнародні проєкти.

Постановка проблеми. Після закінчення «холодної війни» уявлення про безпеку змінилося: за відсутності явних супротивників і дедалі більшої

вартості національного оборонного сектору з'явилася тенденція до більшої концентрації, раціоналізації і глобалізації оборонної промисловості. Національні економіки почали конкурувати за дедалі більший спільний експортний ринок. Відповідно, торгівля зброєю жорстко регулюється за допомогою експортного контролю та експортних субсидій, які часто переслідують суперечливі цілі, такі як сприяння розвитку вітчизняної оборонної промисловості та обмеження експорту озброєнь і/або їхньої якості з метою забезпечення національної безпеки. Важливо відзначити, що багато імпортерів озброєнь втягнуті в конфліктні ситуації та гонку озброєнь, що є ще однією характерною рисою міжнародних ринків торгівлі озброєннями в ХХІ ст. Ще один важливий момент – виробництво зброї також стимулює науково-технічний прогрес та чинить синергетичний вплив на інші сектори національної економіки.

На попит на озброєння різного типу впливають сприйняття внутрішньої і зовнішньої загрози, а також ціни і доходи, які визначають, що держава може собі дозволити. Держави обирають, що є більш економічно ефективним: розробляти і виробляти зброю всередині країни; у співпраці з іншими країнами; виробляти за ліцензійними системами, розробленими в інших країнах; або імпортувати необхідну зброю. Рішення про імпорт не є одноразовим: як правило, воно передбачає згоду продавця надати технічну допомогу, а отже, передбачає певну залежність між імпортером і постачальником. В умовах російсько-української війни зростає увага до змін на міжнародному ринку озброєння та визначення можливих напрямів для посилення позицій вітчизняних підприємств на ньому задля максимального економічного та безпекового

ефекту для країни. Тому актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний ринок зброї є предметом наукового інтересу як вітчизняних, так і закордонних науковців. Так І. Матюшенко, К. Ковальчук [1] розглядають тенденції ринку зброї та торгівлі зброєю за період 2002–2009 років; О. Коляда, С. Тригуб [2] визначають місце України на світовому ринку зброї; Т. Кім та інші узагальнюють найважливіші з авторської точки зору сучасні тенденції світового ринку озброєнь з огляду на можливості та перспективи розв'язання глобальної проблеми миру і демілітаризації [3]; Р. Ботвінов та інші [4] аналізують світову торгівлю зброї у розрізі країн, інша група авторів досліджують або певні групи експортерів зброї або окремих глобальних гравців цього ринку (див. детально [5; 6]). У свою чергу, І. Гонак [7] досліджує міжнародний та нормативно-правовий аспекти формування та реалізації державної політики у сфері військово-технічного співробітництва, зокрема у контексті експорту озброєння та військової техніки; інша група вітчизняних вчених здійснила оцінку перспективи інтеграції України у світовий ринок озброєнь та доведено необхідність реалізації спільних проєктів з іншими країнами, для повноцінного розвитку високотехнологічного озброєння відповідно до новітніх військових технологій [8].

Серед іноземних авторів слід відзначити роботи, які присвячено дослідженню впливу асиметричних альянсів на рішення держав щодо розвитку оборонної промисловості [9]; динаміку міжнародної торгівлі зброєю та оцінку міжнародного контролю над озброєннями, його основних проблем і перспектив [10]; ідентифікацію пов-

новаження ЄС як ринкового регулятора [11]; аналізу динамічних змін в торгівлі зброєю не лише з точки зору структури цього ринку, але й з точки зору визначення політичних, безпечових, стратегічних факторів його розвитку [12]. Крім того, значний науковий інтерес представляють моделі торгівлі зброєю, які в основному представлено в роботах американських вчених (більш детально [13–16]). Ці моделі описують процес, за допомогою якого оптимізація покупців і продавців у рамках певного режиму поставок призводить до визначення цін і кількості, здійснюється ідентифікація проблем, з якими стикаються постачальники при встановленні режиму контролю за експортом озброєнь з метою врахування ендогенної кількості фірм, які виробляють окремі військові технології.

Не заперечуючи вагомості існуючих напрацювань слід зазначити, що в умовах перманентних змін міжнародної військово-політичної ситуації, а також через початок повномасштабного вторгнення потребують більш поглибленого дослідження трансформації світового ринку озброєння з лютого 2022 року, оскільки це є одним з кроків для розуміння механізмів та інструментів для посилення національної безпеки України.

Метою статті є ідентифікація особливостей функціонування міжнародного ринку озброєння в XXI ст. та обґрунтування рекомендацій щодо розвитку зовнішньої торгівлі вітчизняною продукцією військово-промислового комплексу. Теоретичним і методологічним підґрунтям для проведення дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців за обраним напрямом з використанням методів теоретичного узагальнення, синтезу, індукції та дедукції, компаративного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Держави виробляють зброю перш за все для оборонних цілей, а саме збереження територіальної цілісності та утримання сфер впливу. Але конкретні форми та обсяги виробництва озброєнь є скоріше питанням економіки. По-перше, контроль над експортом озброєнь і обмеження на постачання накладають обмеження, які можуть змусити країни-імпортери озброєнь виробляти компоненти або цілі системи озброєнь всередині країни, навіть якщо це економічно не ефективно. Обмеження поставок лише підвищують вартість досягнення мети, оскільки конкурентна ринкова модель відображає обмеження поставок як зростання граничних витрат, що підвищує ринкову ціну на основні види звичайних озброєнь, а отже, стимулює вихід на ринок як країни, що зазнала обмежень, так і інших країн, для яких вихід на ринок може стати вигідним. Пов'язаною з цим, другою, причиною розвитку внутрішнього виробництва озброєнь є зменшення або усунення невизначеності щодо надійності каналів постачання, щоб реальні загрози перебоїв у постачанні втратили актуальність. За відсутності ефективних гарантій поставок держава-одержувач може, таким чином, вирішити займатися мінімальним власним виробництвом озброєнь. Слід зазначити, що всі держави, які мають чи мали амбіції на статус регіональної держави (наприклад, Бразилія, Китай, Єгипет, Південна Африка, Туреччина у XX ст), або були чи є учасниками регіональних конфліктів (Індія і Пакистан, Іран і Ірак), є випадками, коли обмеження поставок могли б виявитися особливо обтяжливими і тим самим підірвати зусилля з власного виробництва озброєнь. По-третє, внутрішнє виробництво озброєнь може стимулювати національну економіку через: потенційні

надходження від експорту озброєнь та індустріалізації, що сприяє експорту; економію іноземної валюти за рахунок відмови від імпорту озброєнь та імпортозаміщуючої індустріалізації; посилення ефекту зайнятості, що впливає з вітчизняного виробництва озброєнь (індустріалізація, що сприяє зростанню); міжнародну технічну допомогу або міжнародні угоди про спільне виробництво, а саме передачу військових і невійськових технологій.

Транснаціоналізація збільшує труднощі, пов'язані з грошовою оцінкою торгівлі зброєю. Конкретний торговельний пакет може походити з Великої Британії або США і мати експортну вартість зброї, але значна його частина може бути вироблена в державі-одержувачі або в іншій державі чи державах. Загальносвітових даних немає, але велика кількість нещодавніх тематичних досліджень, проведених з усіх континентів, свідчить про те, що на початку XXI ст. в галузі спостерігається вражаюче зростання офсетних угод у сфері торгівлі озброєннями через ліцензії, спільне виробництво і не пов'язану з ним торгівлю як з розви-

нутих країн, так і з країн, що розвиваються. Хоча практичні деталі механізму компенсаційних угод є винахідливими, наявні дані свідчать про те, що очікувані результати – скорочення витрат на імпорт озброєнь, створення нових робочих місць, передача технологій у цивільний сектор і, як наслідок, загальний економічний розвиток – можуть бути задокументовані лише в рідкісних випадках.

Слід зазначити, що значній частині ринку бракує прозорості. Деякі дані про легальну торгівлю зброєю можна отримати з національних експортних звітів і з бази даних COMRADE UN (<https://comtradeplus.un.org>), яка спирається на добровільні національні митні звіти і має відомі недоліки, що призводять до заниження обсягів легальної торгівлі. А також на аналітичних звітах Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI, <https://www.sipri.org>). Так, за даними інституту, за останні 10 років відбувалося скорочення витрат на розвиток світового ВПК у період з 2014 р. по 2016 р., після якого спостерігається зростання цих витрат, зображено на рис. 1.

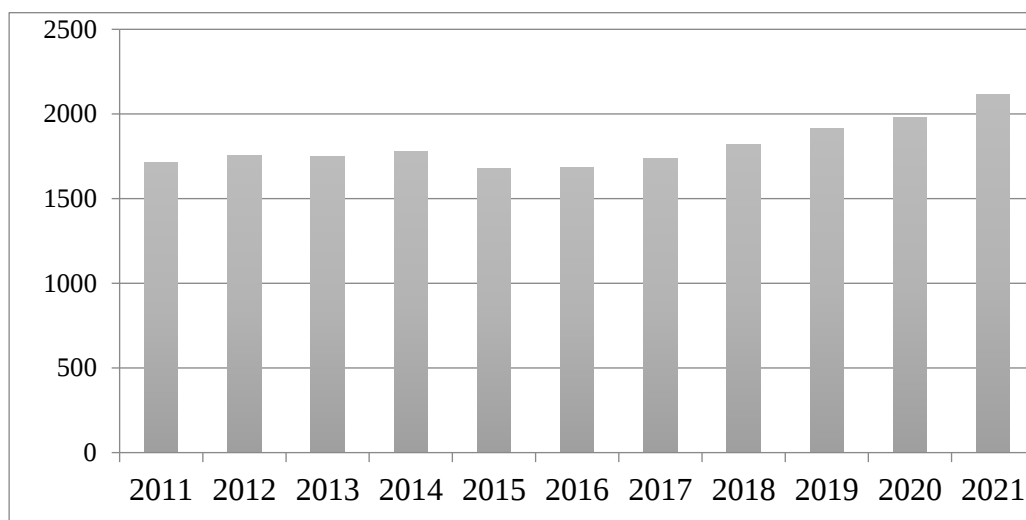

Рисунок 1 – Витрати на ВПК у світі за період 2011–2021 рр., млрд дол. США (джерело: складено авторами за [17])

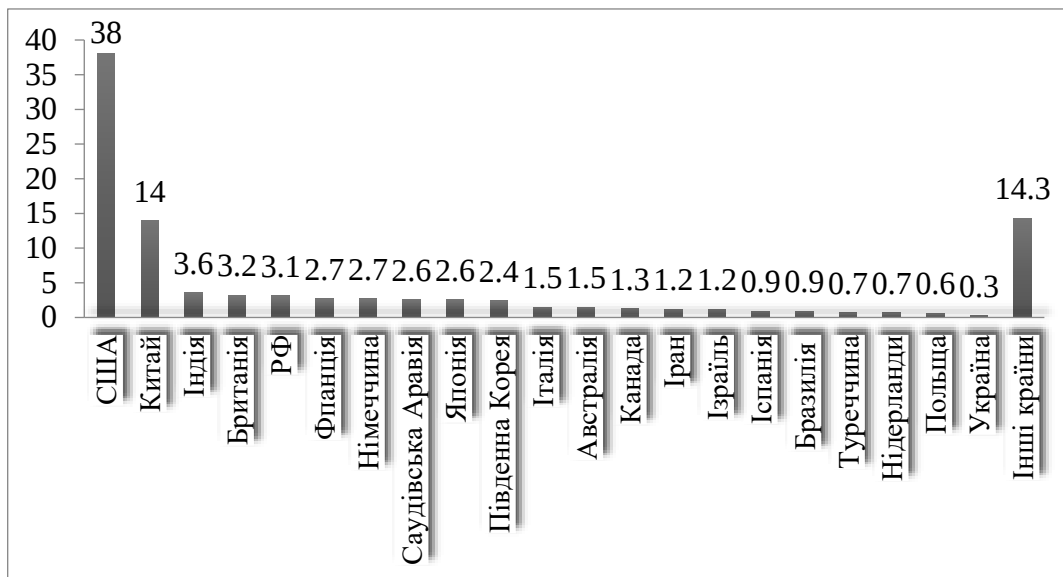

Рисунок 2 – Країни з найбільшими частками інвестицій у розвиток ВПК, %, 2021 р.
(джерело: складено авторами за [17])

Як бачимо, основний обсяг витрат на розвиток ВПК приходить на економічно розвинуті країни, які мають потужний науково-технічний та технологічний потенціал його модернізації, роблять постійну закупівлю високоефективної новітньої зброї як на міжнародному ринку, так і у національних виробників. У розвинених країнах склалася потужна виробничо-комерційна галузь, продукцією і товаром якої є озброєння, що постійно вдосконалюється і користується зростаючим попитом на світовому ринку.

Кожного року SIPRI оцінює продажі зброї 100 найбільших компаній, які займаються озброєннями та військовими послугами (топ-100 SIPRI). У 2021 році їх обсяг досяг 590 мільярдів доларів. Попри пандемію Covid-19 у 2020 році виробництво озброєнь зросло, і зріс сукупний продаж зброї сотні найбільших компаній. Також зростає вплив економічної мотивації виробництва і продажу зброї завдяки збільшенню частки приватного сектору в оборонній сфері та відповідним

бізнес-інтересам великих збройових компаній, що мають походження здебільшого з п'яти країн світу [3, с. 4].

У 2022 році світові військові витрати зростали восьмий рік поспіль, збільшившись на 3,7 відсотка до історичного максимуму в 2240 мільярдів доларів [17]. Зростання світових витрат у 2022 році було значною мірою зумовлене повномасштабним вторгненням РФ в Україну, а також збільшенням військових витрат країнами Центральної та Західної Європи у відповідь на погіршення безпекової ситуації. Найбільш різке збільшення військових витрат відбулося в країнах, що знаходяться в безпосередній географічній близькості до України. За офіційними даними найбільших донорів та інших фондів допомоги, у 2022 році Україні було надано військової допомоги на суму щонайменше 30 мільярдів доларів США, причому на США як найбільшого постачальника припадає близько двох третин усієї військової допомоги.

Слід зазначити, що основною статтею витрат є показник функціонального оборонного бюджету, взятий з даних про виконання бюджету Міністерства фінансів України. У період з 2021 по 2022 рік бюджетна стаття «оборона» зросла майже в 10 разів – з 4,7 до 44,0 мільярда доларів США (рис. 3). Траєкторія військових витрат

України вже зростала до 2022 року. У період з 2014 по 2021 рік, після анексії Криму і до повномасштабного вторгнення РФ, військові витрати України зросли на 73 відсотки. Темпи зростання були ще більш вражаючими, якщо розглядати десятирічну перспективу: 1661 відсоток зростання з 2013 по 2022 рік.

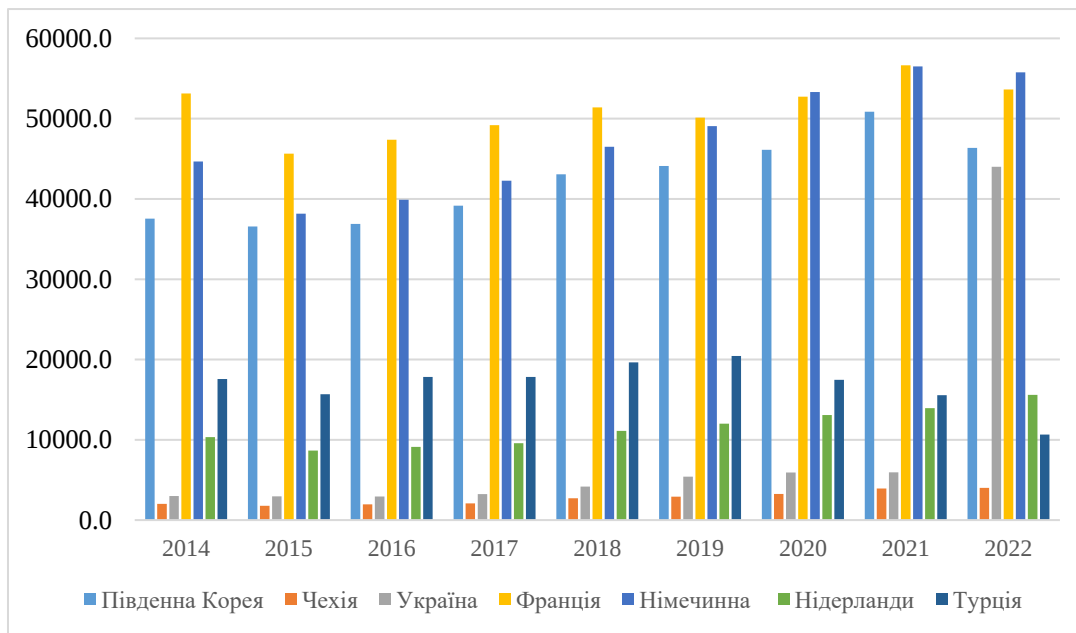

Рисунок 3 – Витрати на озброєння за деякими країнами, в мільйонах доларів США за поточними цінами та обмінними курсами, 2014-2022 роки (джерело: складено авторами за [18])

Погляд на військові витрати з різних точок зору ще більше підкреслює економічні витрати для країни, яка перебуває у стані війни. Військовий тягар України, або військові витрати склали 34 % від ВВП у 2022 році проти 3,2 % у 2021 році (рис. 4).

Це сталося через поєднання зростання військових витрат та економічного спаду через вторгнення РФ. За оцінками МВФ, у 2022 році ВВП України скоротився на 35 %. Документи про виконання бюджету також показують, що у 2022 році видатки на оборону становили понад 40 %.

Безпекові виклики, які стали перед Україною активізували різні види взаємодії в державно-приватному секторі оборонної промисловості, як і в середині країни, так і за рахунок міжнародного партнерства в рамках проєктів технічної допомоги. Це було залучення приватних спеціалістів для технічної експертизи ОВТ країни-агресора. Значну роль відіграє також співробітництво приватних компаній, зокрема технологічних, у сфері розробки нових видів озброєння. І як результат в Україні було створено декілька спеціалізованих платформ по різним напрямкам діяльності:

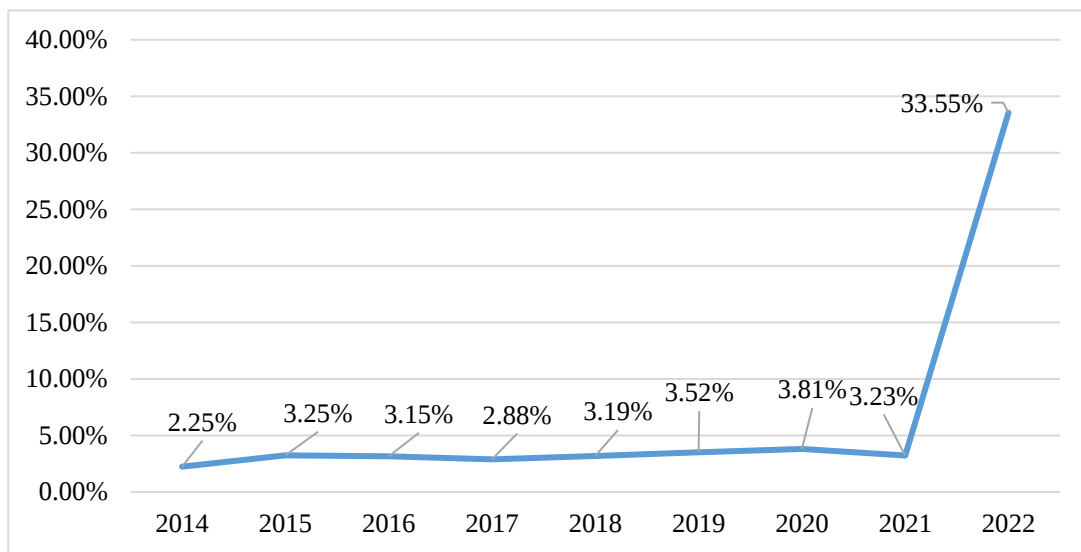

Рисунок 4 – Військові витрати України у % від ВВП, 2014-2022, рр.
(джерело: складено авторами за [18])

1. **BRAVE1** – Кластер для розвитку Defense Tech в Україні. Команда та профільні експерти кластеру надають стартапам та розробникам фінансову, інформаційну та організаційну підтримку заради технологічної переваги над ворогом та нашої перемоги. Зроблений за ініціативи Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Міністерства економіки України, Міністерства з питань стратегічних галузей економіки України та РНБО. Мета цього кластеру це допомога впровадження військових розробок. А саме проходження процедури тестування, фінансування та масштабування проєктів, навчання ведення господарювання в розробницькій діяльності та вирішення інших організаційних питань. Пріоритетні напрямки розробки, що підтримує кластер це системи та засоби ураження, захист та безпека, забезпечення та логістика, БПЛА, боєприпаси для БПЛА, роботи, розмінування, кібербезпека, розвідка, навігація, медичне забезпечення та багато чого іншого [19].

2. **Акселератор МОУ** – Акселератор інноваційного розвитку Міністерства оборони України (далі – АМО) поєднує та розвиває спроможності долучених структурних підрозділів системи Міноборони та міжнародних партнерів. Головна причина створення акселератора – надмірна зарегульованість організаційно-функціональної структури Міноборони, довгі, не орієнтовані на результат процеси в державі, відсутність сучасної автоматизації, фахівців з проєктного та інноваційного менеджменту, низька ефективність взаємодії між Міністерством оборони та підприємствами сектору ОПК, зокрема тими, що прагнуть до нього долучитися, недостатній рівень проактивності та сучасної інноваційної культури в роботі Міністерства. Основні передумови створення такого інструменту було обурення приватного ВПК із-за складних процедур. «Закритий клуб» ВПК завжди орієнтувався на практику замовлених державою дослідно-конструкторських робіт як на основну форму розвитку ВПК: режим таємності, специфічна наукова школа, висока вартість дослідно-конструкторських робіт, специ-

фічний ринок збуту та інші фактори майже виключили з поля зору цілий прошарок інноваційних розробок, що дешеві, масові і нагально потрібні. Вони почали неочікувано для «Закритого клубу» вистрілювати зусиллями волонтерів і спільнокоштом прямо на фронт - БПЛА, бойові модулі, сучасне спорядження, засоби зв'язку, окопний РЕБ, камери спостереження і багато іншого, що не виробляв сектор ОПК, і що не стояло на озброєнні і не закуповувалось Міноборони України. Треба було міняти цю культуру, але стримувала нормативна база. Головними цілями було визначено оптимізувати сервіси МОУ для розробників ОВТ, створити процеси, які підвищують ефективність співпраці ОПК з МОУ та ЗСУ, автоматизувати оптимізовані сервіси та внутрішні процеси, зростання задоволення сервісами МОУ з боку їх цільових аудиторій, зростання ефективності внутрішньої комунікації та співпраці СП та запровадження проектного менеджменту у сферах ОВТ, ОПК, ВТС. АМО виконує важливі функції пришвидшення та спрощення процедур для виробників і розробників ОВТ, що суттєво відображається на приватному секторі ОПК. Як наслідок такого державно-приватного партнерства є оптимізація процесу запровадження ОВТ до 1,5 місяця замість

2+ років, час на бюрократію скоротився у десятки разів, завдяки єдиному вікну, кількість документів для подачі зменшилась у 20 разів. Завдяки АМО була приведена до відповідності законодавча база задля спрощення порядку допуску нових ОВТ. У постанову Кабінету Міністрів України № 345, що регулює порядок постачання озброєння та військової техніки (ОВТ) під час особливого періоду, було внесено норми, які дозволяли радикально спростити і пришвидшити процеси впровадження нових зразків ОВТ, що не виробляються серійно. Вже через кілька місяців нові типи БПЛА десятками допускались до експлуатації, а на їх закупівлі з боку Міноборони почали витратитись мільярди гривень, без зайвої реклами і в робочому порядку [20].

Досвід створення таких видів державно-приватного партнерства було перейнято у країн-членів НАТО. Але проблеми взаємодії МО та військового бізнесу мають і відповідні структури країн-союзниць. Для рішення цих питань була запроваджена практика створення спеціалізованих підрозділів, метою яких є стимулювання інновацій для підвищення обороноздатності у підприємств з різних секторів економіки, швидка оцінка їх проєктів / технологій і контракування експериментальних партій (табл. 1).

Таблиця 1 – Спеціалізовані підрозділи, що здійснюють стимулювання інновацій для підвищення обороноздатності країни або альянсу (джерело: складено авторами)

США	Велика Британія	Австралія	NATO
Defence Innovation Unit (DIU) Defence Information Systems Agency (DISA) National Security Innovation Network (NSIN)	Defence and Security Accelerator (DASA)	Defence Innovation Hub	Innovation Unit (under Deputy General Secretary of NATO) Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic (DIANA)

Як наслідок впровадження в Україні такої світової практики досягнуті наступні результати: до повномасштабного вторгнення РФ в Україну було всього прийнято на озброєння 7 зразків БПЛА, а на сьогоднішній день їх вже 62; загальна кількість отриманих розробок досягла 750-ти, з яких 346 пройшли військову експертизу і є цікавими для оборонного сектору, а 140 з них вже отримали перше фінансування (за даними відкритих джерел).

Головною технологією як в повсякденному житті, так і для силових структур і Сил оборони стає штучний інтелект (ШІ). У багатьох розвинених країнах оборонні відомства давно використовують штучний інтелект у своїй роботі. У 2019 році американський аналітичний центр Research And Development (RAND) розробив три категорії використання ШІ армією. Класифікували за наступними ознаками: рівнем управління, контролюваності середовища та наслідків у випадку технічних засобів. Отож є три основні напрямки: Enterprise AI, Mission-Support AI та Operational AI.

Enterprise AI – використовується для систем кадрового та фінансового забезпечення. Основні використання в логістиці, складське управління та управління партнерською допомогою (Skyblue).

Mission-Support AI – застосовується при управлінні військами в умовах реальних бойових дій. Обробка великих масивів інформації від різних джерел та швидкого формування цілісної картини за допомогою ШІ.

Operational AI – використовується безпосередньо на оперативному рівні для автоматизації зброї з метою меншого залучення людей на лінії зіткнення. Більш розповсюджено при розпізнаванні цілей та їх ураженню при складній інженерній протидії, наприклад, засобами РЕБ.

На Brave1 зареєстровано 35 розробок із застосуванням методів ШІ, з яких 29 пройшли військову експертизу. Оборонні кластери України дотримуються концепції RAND та робить основний акцент на Mission-Support AI та Operational AI. Пентагон проаналізував на прикладі війни в Україні застосування ШІ та спрямував зусилля на розвиток Operational AI.

Враховуючи наведене вище можна зробити висновок, що трансформація вітчизняного ВПК з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України здійснюється випереджальними темпами з використанням інструментів та технологій Четвертої промислової революції. Це потенційно робить українську військово-промислову продукцію конкурентоспроможною на міжнародному ринку. Але формувати стратегії виходу на нього інноваційної зброї вітчизняного виробництва можна лише після вирішення питання підвищення обороноздатності країни у боротьбі з державою-агресором.

Висновки і перспективи подальших розробок. За результатами аналізу функціонування міжнародного ринку озброєння, можна зазначити що військовий сектор фундаментально відрізняється від інших галузей. По-перше, на ринку наявними є високий рівень транснаціоналізації, проблема латентності даних щодо реальних масштабів виробництва та торгівлі. По-друге, для покупців озброєнь, які беруть участь у регіональних перегонах озброєнь, підвищення цін може фактично сприяти підвищенню добробуту, стримуючи гонку озброєнь. З точки зору цих споживачів, цінова конкуренція між виробниками озброєнь може бути шкідливою, а монополістичні ринкові структури можуть бути оптимальними. По-третє, в цій галузі дуже сильна національна упередженість. Нещодавня тенденція до

глобалізації (зменшення упередженості по відношенню до країни походження) може допомогти пояснити спостережуване зменшення кількості компаній у військовому секторі та зростання концентрації. По-четверте, НДДКР відіграють все більш важливу роль у створенні різних систем озброєнь. Саме останній фактор дозволив Україні в умовах посилення безпекових викликів після повномасштабної збройної агресії активізували різні види та форми взаємодії в державно-приватному секторі оборонної промисловості, як і в середині країни (співробітництво

приватних компаній, зокрема технологічних, для розробки нових видів озброєння), так і за рахунок міжнародного партнерства в рамках проєктів технічної допомоги. На полі бою перемагають технології, а створення цих технологій не може обійтись без інноваційних бізнес-моделей на різних рівнях співпраці задля обміну технологіями та фінансової підтримки. Тому подальші дослідження авторів будуть спрямовані на висвітлення питань інноваційного розвитку військово-промислового комплексу як стратегії повоєнного відновлення для забезпечення стійкості економіки України.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук К. В., Матюшенко І. Ю. Світовий ринок озброєнь: перспективи для України. *Проблеми економіки*. 2011. № 1. С. 32–40.
2. Коляда О. В., Тригуб С. Е. Місце України на світовому ринку військово-технологічної продукції. *Фінансовий простір*. 2018. № 1. С. 59–66.
3. Кім, Т., Кім, О., & Рахматіл्लाєва, К. Сучасні тенденції світового ринку озброєнь та перспективи розв'язання глобальної проблеми миру і демілітаризації. *Економіка та суспільство*, 2022, (40). URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1472/1418> (дата звернення: 12.11.2024).
4. Ботвінов, Р., Бережнюк, І., & Богородицька, Г. Сучасний стан світової торгівлі зброєю. *Економіка та суспільство*, 2023, (50). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-26>.
5. Гонак І. М. Дослідження особливостей економічного суперництва на світових ринках зброї: світ і Україна. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2017. № 27. С. 247–254.
6. Krugman, P. American Way of Economic War: Is Washington Overusing Its Most Powerful Weapons?. *Foreign Aff.*, 2023, 103, 150. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/fora103&div=15&id=&page=> (дата звернення: 12.11.2024).
7. Бажора, О. О. Формування державної політики у сфері військово-технічного співробітництва: міжнародний та державно-правові аспекти. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2021, (1 (13)), 146-160.
8. Zhuravka F., Botvinov R, Parshyna M., Makarenko T, Nebaba N. Ukraine's integration into the world arms market. *Innovative Marketing*, 2021, 17(4), 146-158. [http://dx.doi.org/10.21511/im.17\(4\).2021.13](http://dx.doi.org/10.21511/im.17(4).2021.13).
9. Schmitt, O., & Sudreau, L. B. Alliance politics and national arms industries: creating incentives for small states? *European Security*. 2024. <https://doi.org/10.1080/09662839.2024.2304294>
10. Tan, A. T. Global Arms Trade. In *Security Studies*, 2023 (pp. 535-551). Routledge. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003247821-37/global-arms-trade-andrew-tan> (дата звернення: 12.11.2024).
11. Schilde, K. Weaponising Europe? Rule-makers and rule-takers in the EU regulatory security state. *Journal of European Public Policy*, 2023, 30(7), 1255-1280. <https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2174582>.
12. Wang, X. Y., Chen, B., & Song, Y. (2023). Dynamic change of international arms trade network structure and its influence

mechanism. *International Journal of Emerging Markets*. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-07-2022-1058>.

13. Dunne, J.P., García-Alonso, M.D.C., Levine, P., Smith, R.P. Concentration in the international arms industry. *University of the West of England Discussion Paper*, 2023, No. 03/01.

14. Dunne, P., García-Alonso, M.D.C., Levine, P., Smith, R.P. Military procurement, industry structure and regional conflict. *Discussion Paper 0502*, 2005, University of Kent.

15. Levine, P., Smith, R. P. The arms trade and arms control. *The Economic Journal*, 1995, 105, 471–484.

16. Levine, P., Smith, R. P. The arms trade. *Economic Policy*, 1997, 337–370. October.

17. Tian, N., Lopes da Silva, D., Béraud-Sudreau, L., Liang, X., Scarazzato, L., & Assis, A. Developments in Military Expenditure and the Effects of the War in Ukraine. *Defence and Peace Economics*, 34(5), 2023, 547-562. <https://doi.org/10.1080/10242694.2023.2221877>.

18. The SIPRI Military Expenditure Database URL: <https://milex.sipri.org/sipri> (дата звернення: 12.11.2024).

19. BRAVE1. Офіційний сайт. URL: <https://brave1.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2024).

20. MIL-TECH. Офіційний сайт URL: <https://mil-tech.gov.ua/about-accelerator> (дата звернення: 12.11.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.11.2024

H. Duginets, K. Nizheiko

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL ARMS MARKET IN THE 21ST CENTURY

The article presents the results of a study of the development of the international arms market in the twenty-first century. The theoretical and methodological basis for the study is the work of domestic and foreign scholars in the chosen field using the methods of theoretical generalization, synthesis, induction and deduction, and comparative analysis. It is proved that in the context of the Russian-Ukrainian war, attention is growing to changes in the international arms market and to identifying possible areas for strengthening the position of domestic enterprises in it in order to maximize the economic and security effect for the country. It is substantiated that states produce weapons primarily for defense purposes, but the specific forms and volumes of arms production are rather a matter of economics. It identifies the key features of the international arms market in the twenty-first century, namely the high level of transnationalization, the existence of the problem of latency of data on the real scale of production and trade, etc. The authors analyze the dynamics of spending on the military-industrial complex and identify the countries with the largest shares of investment in the development of the military-industrial complex. In Ukraine, from 2021 to 2022, the budget item for defense increased almost 10 times, and military spending amounted to 34% of GDP in 2022 compared to 3.2% in 2021. It is substantiated that the security challenges faced by Ukraine have intensified various types of interaction in the public-private sector of the defense industry, both within the country and through international partnerships within the framework of technical assistance projects. It is concluded that the transformation of the domestic military-industrial complex since the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine has been carried out at an accelerated pace using the tools and technologies of the Fourth Industrial Revolution. And these processes potentially increase the competitiveness of Ukrainian military-industrial products in the international market. However, it is possible to formulate strategies for the introduction of innovative domestically produced weapons only after resolving the issue of increasing the country's defense capability in the fight against the aggressor state.

Keywords: *international market, military-industrial complex expenditures, innovative technologies, international projects.*

DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2024-1-8>

УДК 34.01+351.86(477)+338.22

Наталя НОВІКОВА

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний торговельно-економічний університет
E-mail: n.l.novikova@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5219-9494>

Людмила БОЙКО

аспірантка, Державний торговельно-економічного університет
E-mail: l.v.boyko@knute.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6272-1298>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

У статті проаналізовано роль цифровізації у забезпеченні національної безпеки. Визначено, що цифрова трансформація суспільних процесів позитивно впливає на розбудову взаємодії між владою та громадянами. Окреслено основні напрями діяльності та ключові тренди цифровізації у сфері GovTech. Визначено безпекові виклики, які сьогодні існують у цифровому просторі і потребують реагування з боку держави.

Авторами виявлено, що цифровізація суспільних процесів підвищує прозорість і довіру до діяльності уряду, оскільки сучасні підходи до взаємодії знижують бар'єри між урядом та громадянами, створюючи простір для продуктивного партнерства та співнотворення. Констатовано, що координація громадських відносин, які склалися між суб'єктами з питань національної безпеки, а також створення умов для досягнення оптимального рівня безпеки в політичних, правових, інформаційних, соціально-економічних та військових сферах є основними цілями правового регулювання у сфері національної безпеки.

Аргументовано положення про те, що цифровізація державного управління у сфері національної безпеки має низку абсолютних переваг, зокрема поява нових цифрових підходів до врядування, розвиток та впровадження глобальних цифрових трендів, що підвищують прозорість та ефективність органів влади, оптимізують процеси обміну даними та створюють нові можливості для цифрового розвитку. Водночас визначено, що феномен цифровізації полягає у тому, що цифрова трансформація систем та суспільних відносин супроводжується виникненням значної кількості викликів, які потребують реагування та конкретних дій з боку держави. У сфері національної безпеки це насамперед забезпечення конфіденційності та захист даних, а з-поміж менш очевидних викликів можна виокремити інтеграцію даних в різних реєстрах, наявність цифрової нерівності та відновлення довіри громадян.

Ключові слова: цифровізація, національна безпека, цифрова трансформація, кібербезпека, GovTech.

Постановка проблеми. Цифровізація як динамічний процес та її вплив на різні сфери життєдіяльності суспільства вже багато років перебувають у центрі наукових дискусій і досліджень. В умовах стрімкого розвитку інноваційних технологій з'являються різноманітні цифрові рішення, необхідні для комплексної модернізації державного управління, зокрема

© Новікова Н., Бойко Л., 2024

й в аспекті національної безпеки. Такі рішення, з одного боку, сприяють виникненню нових можливостей для розбудови системи національної безпеки у цифровому просторі. Проте, з іншого боку, процес цифрового розвитку держави зумовлює також появу численних викликів та загроз, зокрема таких, як поширення кіберзлочинності, недостатній рівень конфіденційності та захисту інформації, цифрова нерівність тощо. Тому дослідження впливу цифровізації на національну безпеку та визначення ключових тенденцій у цій сфері є важливим для розробки проєктів та рішень, спрямованих на забезпечення стійкості держави до викликів сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цифровізації державного управління у контексті національної безпеки є предметом дослідження таких науковців, як Л. Кормич, Т. Краснопольська, Ю. Завгородня, О. Мазурук, Я. Самусевич, В. Новіков та інших.

Мета статті полягає у визначенні ключових тенденцій розвитку цифровізації та викликів, з якими стикається держава у процесі забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація є інструментом для забезпечення національної безпеки, оскільки цифрові технології є основним драйвером підвищення ефективності державного управління, розширення політичної участі й демократизації суспільного життя. Варто зазначити, що сам термін «цифрова трансформація» був уведений у науковий словник наприкінці XX – на початку XXI століття разом із використанням таких термінів, як «автоматизація», «комп'ютеризація», «інформатизація» та «цифрування». Під цим терміном науковці розуміють глобальний тренд застосування кібернетичних методів та інструментів управлін-

ня, штучного інтелекту та інструментів аналізу великих даних, які призводять до досягнення критичної точки цифровізації. Водночас таке перетворення передбачає процес докорінної зміни форми та механізмів функціонування об'єкта чи його елементів під впливом внутрішніх або зовнішніх факторів [1].

Цифровізація суспільних процесів підвищує прозорість і довіру до діяльності уряду, оскільки сучасні підходи до взаємодії знижують бар'єри між урядом та громадянами, створюючи простір для продуктивного партнерства та співнотворення. Власне, координація громадських відносин, які склалися між суб'єктами з питань національної безпеки, а також створення умов для досягнення оптимального рівня безпеки в політичних, правових, інформаційних, соціально-економічних та військових сферах є основними цілями правового регулювання у сфері національної безпеки. Досягнення даних цілей є передумовою для реалізації конституційних норм, виконання яких неможливе без застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Ми погоджуємося з думкою Л. Домбровського, котрий стверджує, що національна безпека є певним громадським благом, цінність якого нестримно підвищується за умови узгодженої взаємодії органів публічної влади і громадянського суспільства [2].

Взаємодія громадян, державних та приватних структур, науковців і розпорядників венчурного капіталу, які беруть участь у розробці технологічних рішень для вирішення суспільних проблем держави, породжує появу екосистеми GovTech [3] – це абревіатура від Government Technology і нова концепція, яка набуває популярності в Україні та світі. GovTech передбачає вдосконалення розробки та постачання орієнтованих на людину держав-

них послуг та процесів, створених на основі керованих даних за допомогою цифрових технологій. Цей сектор представлений компаніями, які розробляють соціально-технічні рішення для урядів тих країн, які прагнуть впроваджувати сучасні цифрові продукти.

В умовах цифровізації уряди країн зосереджуються на ІТ-послугах і відповідному програмному забезпеченні,

про що свідчить структура їхніх витрат на рішення GovTech. Переважна більшість компаній GovTech у всьому світі працюють у підсекторах електронного урядування та охорони здоров'я, оскільки ці сфери користуються найбільшим попитом. Серед інших популярних підгалузей GovTech компанії можемо також виділити кібербезпеку та громадську безпеку (рис. 1).

Основні підгалузі компаній GovTech

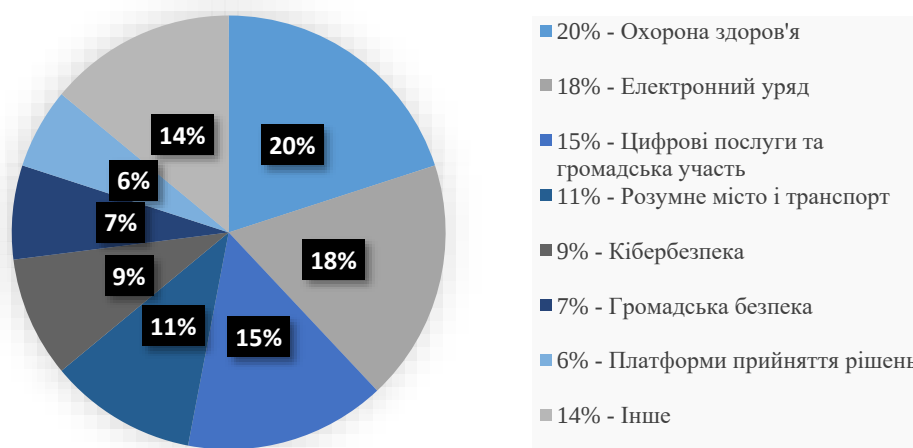

Рисунок 1 – Основні підгалузі компаній GovTech у світі
(джерело: сформовано за [4])

За результатами дослідження «The global market of Govtech solutions» [5], що було проведено аудиторською компанією Kreston Ukraine за підтримки Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства економіки України, Офісу реформ Кабінету Міністрів України та ISE Corporate Accelerator у 2023 році поряд із штучним інтелектом, цифровою ідентифікацією, гіперавтоматизацією, цифровими валютами та загальною модернізацією сектору ІТ ключовим трендом GovTech індустрії є кібербезпека держави.

Оскільки кількість кібератак у всьому світі зростає, суспільство стурбоване захистом даних, які зберігаються та використовуються урядом. Необхідність підтримки безпеки та дові-

ри громадян зумовлює те, що кібербезпека стає основним викликом для суб'єктів національної безпеки. Державні установи все частіше використовують можливості штучного інтелекту для автоматизації виявлення атак реагування на них і мають можливість передати деякі з цих функцій на аутсорсинг приватним компаніям [5].

Окрім кібербезпеки, яка вимагає системної роботи над забезпеченням надійності цифрових систем і захисту особистих даних громадян, О. Мазурук та С. Пойда відносять до основних викликів при реалізації цифрових ініціатив у публічному управлінні таке [6]:

– забезпечення цифрової включеності: цифрова трансформація має бути

доступною для всіх громадян, зокрема з обмеженим доступом до Інтернету або тих, хто не має необхідних навичок для використання цифрових інструментів, тому необхідно створювати умови для інклюзивного доступу до адміністративних послуг та навчання цифрової грамотності громадян;

– прозорість: громадяни мають розуміти, як саме працюють автоматизовані цифрові системи та штучний інтелект у владних структурах, а їх використання у прийнятті рішень мусить відповідати затвердженим нормам;

– доступність та інтеграція даних: додаткової уваги й контролю потребує здатність публічних органів до інтеграції цифрових систем, обробки та обміну даними між різними департаментами та органами влади в режимі реального часу;

– відновлення довіри: можливість маніпуляцій у нестабільному цифровому середовищі може похитнути довіру громадян до публічних інституцій, тому органам влади слід забезпечувати відповідальне використання цифрових інструментів і налагоджувати якісну взаємодію з громадянами.

Підтвердженням того, що побудова довіри має стати одним із пріоритетних завдань держави найближчим часом є дослідження «Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів», проведеного у березні 2024 року. Відповідно до результатів дослідження довіри державному апарату часто висловлюють недовіру – їм не довіряють близько 76 % опитаних респондентів [7].

Важливим пріоритетом у процесі розбудови національної безпеки, передусім в інформаційній сфері, є розвиток цифрової освіти громадян. Вітчизняні дослідження, здійснені на основі економіко-математичного моделювання, підтверджують, що між національ-

ною безпекою, цифровізацією та освітою існують динамічні конвергентні зв'язки, що засвідчує необхідність подальшої інтеграції регуляторних практик у галузі цифровізаційних викликів національної безпеки, включаючи цифровізацію освіти [8].

Одним із доступних та важливих сервісів для самоосвіти українців є платформа «Дія. Цифрова освіта». Поєднання важливої інформації та розважальних освітніх форматів, своєю чергою, приваблює різні категорії людей і позитивно впливає на їх мотивацію здобувати нові цифрові навички. За даними Міністерства цифрової трансформації України понад 2 млн українців нині навчаються цифрової грамотності на платформах національного проекту «Дія». Інноваційний безоплатний формат навчання є його унікальною особливістю. Після закінчення навчання учні мають змогу отримати сертифікати. На порталі розміщено освітні серіали на тему онлайн-безпеки та кібербезпеки [9], а також детальну інформацію про інформаційну гігієну в умовах воєнного стану з метою захисту громадян від дезінформації.

У даному контексті вважаємо за потрібне згадати, що в умовах воєнного часу якісна протидія дезінформації є ще одним викликом для сучасної України. Дезінформація – це спотворена, свідомо неправдива, провокаційно-тенденційна інформація, поширена як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо. Зростання кількості фейків та дезінформації потребує ефективного алгоритму для швидкого реагування. Протягом останніх років важливу роль у фільтруванні та перевірці фактів відіграли фактчекінгові проекти: StopFake, По той бік новин, Вокс Чек, Без брехні, окремі медіа, що створили спеціальні рубрики, наприклад Texty.org.ua

(Деца війни, Фейкогриз), Детектор Медіа (DisinfoChronical), а також урядові ініціативи: Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури України та Центр протидії дезінформації при РНБО України [10].

Кількість дезінформації та інших згаданих вище викликів постійно зростає. Тому важливо, щоб цифровізація стала ефективним інструментом державної влади у процесі реагування на ці виклики, що сприятиме стійкості системи національної безпеки України.

Висновки. Цифровізація державного управління у сфері національної безпеки має низку абсолютних переваг, зокрема поява нових цифрових підходів до врядування, розвиток та впровадження глобальних цифрових

трендів, що підвищують прозорість та ефективність органів влади, оптимізують процеси обміну даними та створюють нові можливості для цифрового розвитку. Проте феномен цифровізації полягає у тому, що цифрова трансформація систем та суспільних відносин супроводжується, що цілком логічно, виникненням значної кількості викликів, які потребують реагування та конкретних дій з боку держави. У сфері національної безпеки це насамперед забезпечення конфіденційності та захист даних, а з-поміж менш очевидних викликів можна виокремити інтеграцію даних в різних реєстрах, наявність цифрової нерівності та відновлення довіри громадян.

Список використаних джерел:

1. Kormych, L., Krasnopol'ska, T., & Zavorodnia, Y. (2024). 1Digital Transformation and National Security Ensuring. *Evropský politický a právní diskurz*. № 1. С. 29–37. <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2024/2024-11-1/06.pdf> (дата звернення: 22.11.2024).
2. Домбровський Л. В. Інформаційна безпека держави у системі національної безпеки України. *Вісник національного університету цивільного захисту України*. 2024. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20339/1/12Dombrovskiy.pdf> (дата звернення: 22.11.2024).
3. Hoekstra, M., Van Veenstra, A. F., & Bharosa, N. (2023, July). Success Factors and Barriers of GovTech Ecosystems: A case study of GovTech ecosystems in the Netherlands and Lithuania. In *Proceedings of the 24th Annual International Conference on Digital Government Research*. P. 280-288.
4. Global Govtech Industry Landscape Overview Q2 2022", Deep Knowledge Analytics. <https://analytics.dkv.global/govtech-teaser.pdf> (дата звернення: 22.11.2024)
5. Результати дослідження «The global market of Govtech solutions». *Офіс реформ*. URL: <https://rdo.in.ua/news/rezultaty-doslidzhennya-global-market-govtech-solutions> (дата звернення: 22.11.2024)
6. Мазурук, О., & Пойда, С. (2023). Вплив цифрових інструментів на зміни в сучасному публічному управлінні: матеріали конференцій МНЛ, (15 груд. 2023 р., м. Івано-Франківськ), 109–111.
7. Результати дослідження Центру Разумкова «Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів» URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r> (дата звернення: 22.11.2024).
8. Samusevych, Y. V., Novikov, V. V., Artiukhov, A. Y., & Vasylieva, T. A. (2021). Convergence trends in the “economy-education-digitalization-national security” chain.
9. Портал «Дія. Цифрова освіта» URL: <https://osvita.diia.gov.ua/catalog/topic/cyber-security> (дата звернення: 22.11.2024).
10. Скіпор, В. Е. (2023). Протидія дезінформації та фейкам в інформаційному полі України під час війни. Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 4 від 9 лютого 2023 р.), 59.

N. Novikova, L. Boyko

DIGITALIZATION AND NATIONAL SECURITY: TRENDS AND CHALLENGES

The article analyzes the role of digitalization in ensuring national security. It is determined that the digital transformation of social processes has a positive impact on the development of interaction between the authorities and citizens. The main areas of activity and key trends of digitalization in the field of GovTech are outlined. The security challenges that exist today in the digital space and require a response from the state are identified.

The authors found that the digitalization of social processes increases transparency and trust in government activities, since modern approaches to interaction reduce barriers between the government and citizens, creating space for productive partnership and co-creation. It is stated that the coordination of public relations that have developed between subjects on issues of national security, as well as the creation of conditions for achieving an optimal level of security in the political, legal, information, socio-economic and military spheres are the main goals of legal regulation in the field of national security.

The position is argued that the digitalization of public administration in the field of national security has a number of absolute advantages, in particular the emergence of new digital approaches to governance, the development and implementation of global digital trends that increase the transparency and efficiency of government bodies, optimize data exchange processes and create new opportunities for digital development. At the same time, it is determined that the phenomenon of digitalization is that the digital transformation of systems and social relations is accompanied by the emergence of a significant number of challenges that require response and specific actions from the state. In the field of national security, this is primarily ensuring confidentiality and data protection, and among the less obvious challenges, one can single out the integration of data in various registers, the presence of digital inequality and the restoration of citizens' trust.

Keywords: *digitalization, national security, digital transformation, cybersecurity, GovTech.*

Олег БОНДАРУК

кандидат економічних наук, старший
викладач кафедри фінансово-економічної безпеки,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: bondaruk00001@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3472-9516

Віталія УДАЛОВА

здобувач освіти,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: vita.udalova2005@gmail.com
ORCID: 0009-0000-1294-420X

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Обґрунтовано, що економічні шоки, спричинені війною, становлять важливу проблему для фінансової безпеки держави. Доведено, що забезпечення фінансової стабільності вимагає активного впровадження політики, спрямованої на стабілізацію фінансового ринку, а також ретельного моніторингу поточної економічної ситуації, зокрема покращення банківської системи, підвищення прозорості та підзвітності фінансових установ і покращення фінансового нагляду та регулювання. Аргументовано, що початок війни негативно позначився на всіх фінансових процесах в Україні, включаючи інвестиційні потоки та фінансову стабільність. Залучення міжнародної фінансової допомоги та інвестицій також є важливим елементом гарантування фінансової безпеки держави. Для пом'якшення несприятливих наслідків війни, збереження стабільності фінансової сфери, запобігання подальшому погіршенню економічної ситуації та для сприяння економічному відновленню країни підкреслюється важливість розроблення заходів стратегічного характеру.

Ключові слова: *фінансова безпека держави, фінансова стабільність, фінансова система, інвестиційні потоки, фінансовий ринок, економічна безпека, економічне відновлення.*

Постановка проблеми. У воєнний час фінансова стабільність і економічна безпека стають критично важливими для забезпечення ефективного функціонування економічної системи держави. Військові конфлікти та війни призводять до значного збурення

економічного середовища, що може мати серйозні наслідки для фінансової стабільності країни. Однак гарантування фінансової безпеки в умовах воєнного стану та її вплив на економічний розвиток досі залишаються маловивченими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансова безпека є важливим елементом національної безпеки кожної країни, особливо в період війни, тому питання стабільності та розвитку в цій сфері широко досліджуються у працях вітчизняних науковців, зокрема таких як: О. Барановський [1], W. Allen [2], Л. Богріновцева [3]. Необхідно відзначити, що не менш важливим є висвітлення нових тенденцій, пов'язаних з гарантуванням фінансової безпеки України в сучасних умовах, зокрема під час воєнного стану, який зараз впроваджено у державі. Це підкреслює актуальність досліджуваного питання та підтверджує його теоретичну та практичну значимість.

Мета статті полягає в дослідженні фінансової безпеки як безпосереднього елемента розвитку економіки держави, а також її стійкості фінансової безпеки в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова безпека має у своєму розумінні складну систему суспільно-економічних відносин, які виникають між державою та її суб'єктами, метою яких є забезпечення стабільного стану фінансового розвитку країни. О. Барановський розглядає фінансову безпеку через вимірювання рівня захищеності фінансових інтересів, ефективність управління фінансовими ресурсами на всіх рівнях, стан фінансового ринку та якість доступних фінансових інструментів і послуг. Також він досліджує, яким чином фінансові потоки в економіці впливають на загальну стабільність, що робить фінансову систему одним з ключових компонентів економічної безпеки країни [1].

Під час аналізу робіт західних експертів, зокрема В. Аллена, автори дійшли до висновку, що з цих дослі-

дженнях співвідносяться поняття фінансової безпеки з фінансовою стабільністю на рівні макроекономіки, що, згідно їхніх досліджень, є основою фінансової безпеки загалом. В. Аллен вбачає широке розуміння фінансової безпеки, акцентуючи увагу на тому, що фінансова система повинна спрямовуватися на підтримку економічного зростання [2]. У вітчизняних наукових дослідженнях також відзначається, що фінансова система є ключовим об'єктом фінансової безпеки держави [3; 4].

Отже, фінансова безпека – це стан фінансової, економічної, валютної та інших систем держави, що характеризується стійкістю і здатністю забезпечувати ефективне функціонування національної економіки та її зростання. Фінансова безпека має певну ієрархічність (див. рис. 1), де кожна складова важлива як у системі, так і сама по собі. Взаємодія кожної з цієї складової забезпечує досягнення загальної мети фінансової безпеки – забезпечення стабільності та ефективності фінансової системи держави. Також варто зауважити, що зі сторони держави ключовим аспектом є управління та контроль за кожною зі складових фінансової безпеки. Державні органи, фінансові установи та регуляторні органи здійснюють різноманітні заходи для забезпечення стійкості та ефективності фінансової системи.

Однією з ключових компонент фінансової системи країни є державні фінанси. Вони відповідають за реалізацію основних функцій соціально-економічного розвитку через фінансування відповідних секторів економіки та соціальної сфери. Це забезпечує стабільний розвиток економіки, розширення соціальної інфраструктури, підвищення рівня доходів, збільшення добробуту населення та забезпечення

належної кількості соціальних послуг і благ [5]. Держава, використовуючи свої фінанси, впливає на темпи соціально-економічного розвитку країни

та на зростання обсягів виробництва, стимулюючи або, навпаки, стримуючи цю динаміку.

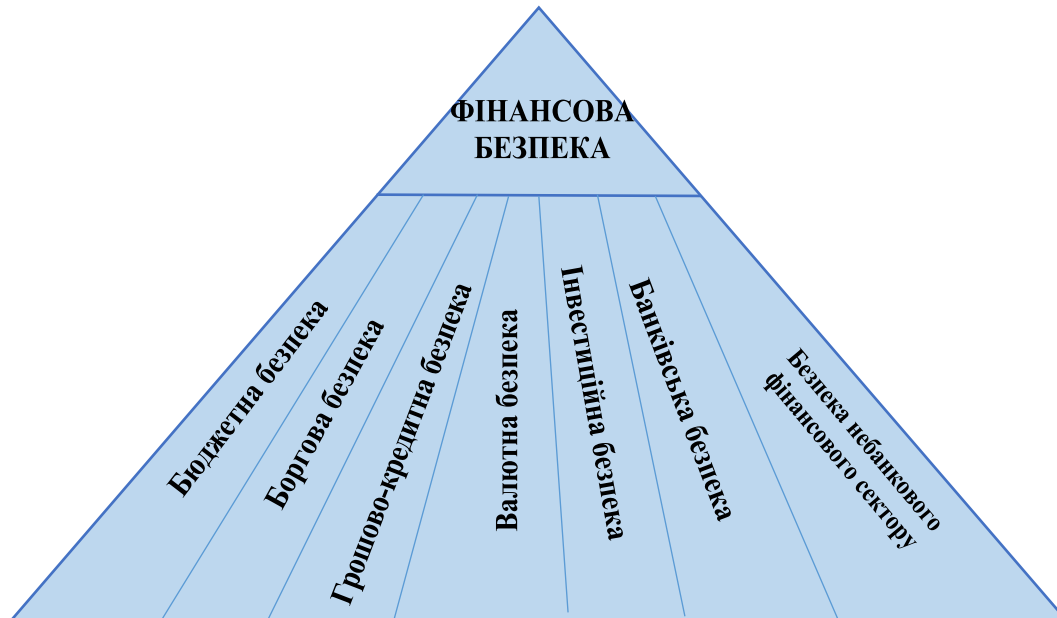

Рисунок 1 – Система фінансової безпеки
(джерело: складено авторами)

Як складову фінансової системи державні фінанси мають організаційні принципи і методи функціонування, що пов'язані з унікальною роллю держави у регулюванні, управлінні та забезпеченні належних умов для функціонування та розвитку як самої держави, так і окремих галузей економіки та відповідних суспільних інститутів.

Заслуговує на увагу методологія оцінки та механізми безпеки, що стосуються фінансової безпеки в Україні. Слід зазначити, що дотримання заходів фінансової безпеки визначають як критичний фактор для забезпечення незалежності та суверенітету України, особливо в умовах глобалізації економіки [5]. Забезпечення фінансової стабільності вимагає активного впровадження політик, спрямованих на стабілізацію фінансового ринку, а також ретельного

моніторингу поточної економічної ситуації. Це включає покращення банківської системи, підвищення прозорості та підзвітності фінансових установ і покращення фінансового нагляду та регулювання.

У зв'язку з цим важливо звернути увагу на труднощі, з якими зіткнулася фінансова система України в результаті повномасштабної війни. В сучасних умовах необхідно вживати необхідних заходів, щоб зберегти стабільність фінансового стану і запобігти подальшому погіршенню економічної ситуації в країні. Зокрема, важливо забезпечити ефективне використання державних фінансів для підтримки соціальної сфери та стратегічно важливих секторів економіки. Для зміцнення економічного потенціалу країни також важливо залучати міжнародну фінансову допо-

могу та співпрацювати з міжнародними партнерами.

Повномасштабна війна в Україні призвела до серйозних економічних зривів, що зумовило значне падіння валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. Згідно з даними Державної служби статистики, ВВП України впав майже на третину в перший рік війни (див. рис. 2), демонструючи масштаб економічного впливу [6]. Це падіння ВВП є не лише прямим наслідком агресії росії, але й свідчить про

довгострокові загрози для фінансової стабільності України, оскільки скорочення економіки може призвести до зростання безробіття, бідності та загальної нестабільності. Заходи стратегічного характеру необхідні для пом'якшення несприятливих наслідків війни та сприяння економічному відновленню, оскільки економічні шоки, спричинені війною, становлять важливу проблему для фінансової безпеки України.

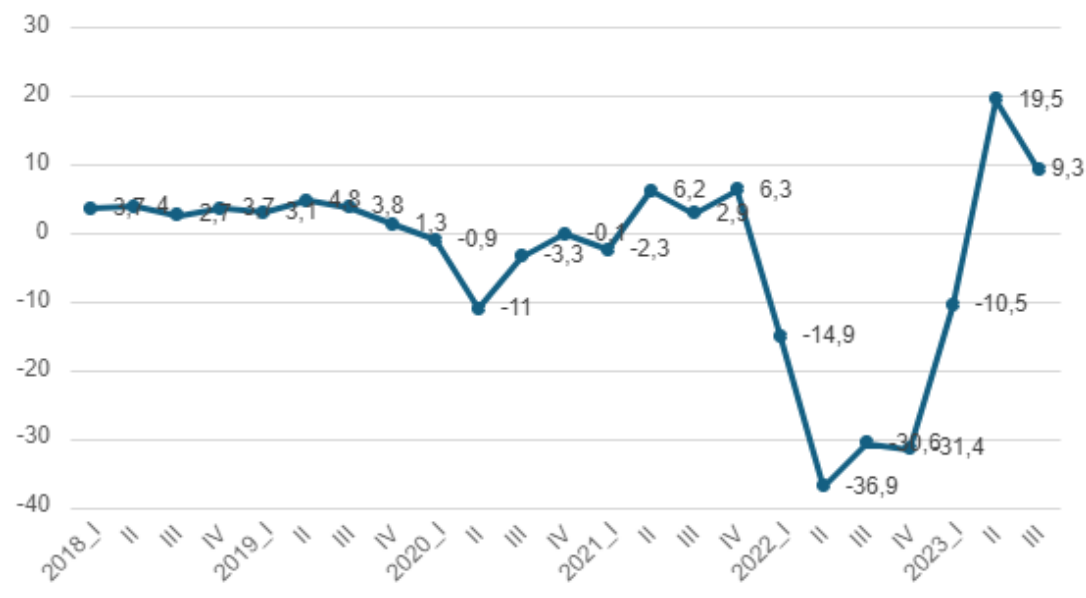

Рисунок 2 – Зміни реального ВВП країни
(у % до відповідного кварталу попереднього року)
(джерело: побудовано авторами за даними [7])

Повномасштабна війна в Україні значно вплинула на інвестиційний клімат та прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в країні. Країни, які історично переживають військові вторгнення або громадянські війни, стикаються зі значними проблемами щодо залучення іноземних інвестицій через підвищені політичні та економічні ризики [8]. Початок війни негативно позначився на всіх фінансових процесах в

Україні, включаючи інвестиційні потоки та фінансову стабільність. Невизначеність і нестабільність, спричинені війною, стримували іноземних інвесторів, призводячи до скорочення ПІІ та перешкоджаючи економічному зростанню [9]. Вплив на інвестиційний клімат створює значну загрозу фінансовій безпеці України, підкреслюючи необхідність вжиття заходів для відновлення довіри інвесторів та

сприяння економічній стійкості в умовах триваючих військових дій. На міжнародному рівні необхідно активно заохочувати залучення фінансової та технічної допомоги міжнародних партнерів для підтримки інвестиційних проєктів і відновлення економіки. Це включає прямі інвестиції та грантові програми, спрямовані на покращення соціально-економічного та інфраструктурного розвитку країни.

У період повномасштабної війни Україна стикається з бюджетними обмеженнями та рішеннями щодо пріоритетів витрат. Уряд змушений перерозподіляти ресурси, орієнтуючись на нагальні потреби соціального захисту та оборони, щоб забезпечити фінансову стабільність і підтримувати основні функції держави. Війна спричинила значні витрати в різних секторах, включаючи людські ресурси, матеріали та економічні витрати. Наприклад, у 2022 році в державному бюджеті було передбачено значні кошти на перерахування до Пенсійного фонду [10]. Крім того, Національний банк України ввів обмеження на виведення капіталу та обмін валюти для стабілізації фінансової системи у відповідь на війну. Виділення коштів на потреби оборони та реалізація фінансових заходів підкреслюють виклики, які створює військова агресія РФ для державних фінансів та пріоритетів витрат. Наразі значна частина державних фінансових ресурсів спрямовується на підтримку оборонного комплексу. Це включає забезпечення збройних сил матеріально-технічними засобами, озброєнням та обладнанням, які вони потребують. З іншого боку, соціальні виплати, які держава продовжує проводити, є важливими для підтримки життєвого рівня населення, особливо тих, хто постраждав від воєнних

дій. Збалансування бюджетних обмежень із основними видатками під час війни є складним викликом для України, що вимагає оптимального управління фінансами для захисту фінансової безпеки в умовах триваючих військових дій.

Диверсифікація джерел доходів є важливим методом підтримки фінансової стабільності під час повномасштабної війни. Розвиток внутрішніх джерел фінансування, особливо підтримка малого та середнього бізнесу, є способом диверсифікації доходів. Підтримувати підприємництво, можливо надаючи пільгові кредити, гранти та податкові стимули. Це сприяє зміцненню економічної бази, зменшенню залежності від зовнішніх фінансових впливів і створенню робочих місць. Залучення міжнародної фінансової допомоги та інвестицій також є важливим елементом гарантування фінансової безпеки держави. Інвестори прагнуть диверсифікувати свої портфелі, щоб зменшити ризик. Відповідно до аналізу, проведеного Forbes, інвестори в усьому світі наразі звертають особливу увагу на інвестиції в сектори, які демонструють здатність протистояти економічним коливанням, такі як відновлювальна енергетика, охорона здоров'я та технології [11]. Країни, такі як Україна, можуть зменшити свою залежність від одного джерела доходу, пом'якшуючи вплив війни на свою економіку, розвиваючи високовартісні галузі промисловості та сприяючи економічному зростанню в різних секторах. Диверсифікація стабілізує доходи та захищає економіку від негативного впливу війни й інших зовнішніх потрясінь. Розширення промисловості за межі традиційних галузей, таких як енергетика та сільське господарство, може створити

нові можливості для зростання та економічної стійкості в Україні, навіть якщо це відбувається під час війни.

Висновки. Обґрунтовано, що фінансова безпека має певну ієрархічність і взаємодія кожної з складових безпеки гарантує забезпечення стабільності та ефективності фінансової системи держави. Економічні шоки, спричинені війною, становлять важливу проблему для фінансової безпеки держави.

Доведено, що забезпечення фінансової стабільності вимагає активного впровадження політики, спрямованої на стабілізацію фінансового ринку, а також ретельного моніторингу поточної економічної ситуації, зокрема покращення банківської системи, підвищення прозорості та підзвітності фінансових установ і покращення фінансового нагляду та регулювання.

Аргументовано, що початок війни негативно позначився на всіх фінансових процесах в Україні, включаючи інвестиційні потоки та фінансову ста-

більність. Вплив війни на інвестиційний клімат створює значну загрозу фінансовій безпеці України, підкреслюючи необхідність вжиття заходів для відновлення довіри інвесторів і сприяння економічній стійкості в умовах триваючих військових дій. Залучення міжнародної фінансової допомоги та інвестицій також є важливим елементом гарантування фінансової безпеки держави.

Обґрунтовано, що повномасштабна війна в Україні призвела до серйозних економічних зривів, що зумовило значне падіння валового внутрішнього продукту країни. Падіння ВВП є не лише прямим наслідком агресії росії, але й свідчить про довгострокові загрози для фінансової стабільності та фінансової безпеки України. Для пом'якшення несприятливих наслідків війни, збереження стабільності фінансової сфери, запобігання подальшому погіршенню економічної ситуації та для сприяння економічному відновленню країни необхідні заходи стратегічного характеру.

Список використаних джерел:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ. нац. торг.-еко. ун-т. Київ : КНТЕУ, 2004. 760 с.
2. Allen W. (2006) Defining and achieving financial stability, *Journal of Financial Stability*.
3. Богріновцева Л., Бондарук О., Ключка О. Фінансова безпека страхового ринку: теоретичний аспект. *Acta Academiae Bregensiensis. Economics*. 2023. Vol. 4. С. 216–226. URL: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/91/104> (дата звернення: 22.10.2024).
4. Bondaruk, T. H., Momotiuk, L. Ye., Bondaruk, O. S. Budget Security as Factor of Economic Development of the State. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*. 2020. № 2–3. Pp. 40–47. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/5369> (дата звернення: 22.10.2024).
5. Радіонов Ю. Д. Державні фінанси в забезпеченні стабільності фінансової системи країни. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 77–98.
6. Захожай, К. В., Рудик, Н. В., Жибер, Т. В. (2023). Фінансова безпека держави: бюджетна складова та макроекономічні чинники. URL: https://www.researchgate.net/publication/375846751_FINANSOVA_BEZPEKA_DERZAVI_BUDZETNA_SKLADOVA_TA_MAKROEKONOMICNI_CINNIKI (дата звернення: 22.10.2024).

7. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.10.2024).
8. Humeniuk, V. (2022). Zarubizhnyi dosvid povoiennoi transformatsii derzhavnoho upravlinnia i uroky dlia Ukrainy [Foreign experience of post-war transformation of public administration and lessons for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 8 [in Ukrainian].
9. Славкова А., Колісник Д. Інвестиційна привабливість України: реалії в умовах війни та перспективи повоєнної відбудови. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138>
10. Міністерство Фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Інформація_щодо_викон_ДБУ_за_2022_рік_01_03_2023.doc (дата звернення: 22.10.2024).
11. Корецький М. В Україні – війна, у світі криза. Як диверсифікувати інвестиційний портфель, щоб не втратити. *Forbes.ua*. URL: <https://forbes.ua/money/v-ukraine-voyna-v-mire-krizis-kak-diversifitsirovat-investitsionnyy-portfel-ctobuy-ne-poteryat-31012023-11417> (дата звернення: 22.10.2024).

Стаття надійшла до редакції 17.11.2024

O. Bondaruk, V. Udalova

FINANCIAL SECURITY AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE IN TIMES OF WAR

It is substantiated that financial security has a certain hierarchy and the interaction of each component of security ensures the stability and efficiency of the state's financial system. Economic shocks caused by war present a significant challenge to the state's financial security.

It is proved that ensuring financial stability requires active implementation of policies aimed at stabilizing the financial market, as well as careful monitoring of the current economic situation, in particular improving the banking system, increasing transparency and accountability of financial institutions, and improving financial supervision and regulation.

It is argued that the beginning of war had a negative impact on all financial processes in Ukraine, including investment flows and financial stability. The impact of the war on the investment climate poses a significant threat to Ukraine's financial security, emphasizing the need to take measures to restore investor confidence and promote economic stability in the face of ongoing hostilities.

Attracting international financial assistance and investment is also a crucial element in guaranteeing the state's financial security.

It is substantiated that a full-scale war in Ukraine has led to serious economic disruptions, resulting in a significant drop in the country's gross domestic product (GDP). The decline in GDP is not only a direct consequence of Russia's aggression, but also indicates long-term threats to Ukraine's financial stability and financial security. Strategic measures are needed to mitigate the adverse effects of the war, maintain the stability of the financial sector, prevent further deterioration of the economic situation and promote the country's economic recovery.

Keywords: state's financial security, financial stability, financial system, investment flows, financial market, economic security, economic recovery.

Ігор ФЕДУН

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансово економічної безпеки,
Національна Академія Служби Безпеки України
E-mail: akademiafil1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1012-9970

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У статті доведено доцільність оновлення теоретико-методичних підходів до розуміння економічної безпеки та трансформації уявлення щодо пріоритетів її забезпечення відповідно до реалій воєнного стану. Систематизовано та деталізовано сутність етапів еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки. Для кожного з етапів еволюції визначено безпекові детермінанти, пріоритети забезпечення та концептуальне розуміння економічної безпеки. Надано характеристику сучасному етапу еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки України, який характеризується посиленням глобалізаційних викликів та безпрецедентною ескалацією військово-політичних загроз. Як безпекові пріоритети визначено необхідність віднаходження резервів поточного функціонування та повоєнного відновлення національної економіки в умовах триваючої агресії рф.

Актуальним науково-практичним завданням статті стало визначення теоретико-методологічних підходів до розуміння економічної безпеки та трансформація сприйняття її пріоритетів відповідно до сучасних реалій. Метою статті є дослідження еволюції концептуальних засад забезпечення економічної безпеки з метою систематизації особливостей процесів безпеки в умовах воєнного часу та обґрунтування пріоритетів забезпечення економічної безпеки України у світлі сучасних геополітичних викликів. Для досягнення поставленої мети в статті використано методи історико-ретроспективного та монографічного аналізу, абстрагування та узагальнення, аналізу та синтезу, а також структурування та візуалізації результатів.

Найскладніша ситуація для забезпечення економічної безпеки виникає при взаємодії внутрішніх і зовнішніх загроз, що, згідно з наведеною періодизацією, характерне для третього (сучасного) етапу еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки України. Забезпечення економічної безпеки в умовах воєнного часу та триваючої російської агресії потребує не лише ефективного оперативного управління цим процесом, а й розробки превентивних механізмів реагування на потенційну подальшу ескалацію загроз стабільному функціонуванню національної економіки.

Результати систематизації етапів еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки України дали можливість зробити висновок, що ключовою відмінністю на різних етапах є визнання пріоритету певних безпекових детермінант (загроз), вплив яких, у свою чергу, формує пріоритети для забезпечення економічної безпеки країни та визначає його концептуальне розуміння. Загрози можуть бути внутрішніми щодо національної економічної системи або зовнішніми, що виникають внаслідок об'єктивних трансформацій у глобальному чи регіональному середовищі безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, воєнний стан, концептуальні засади, загрози, безпекові детермінанти, глобалізація, військова агресія.

© Федун І., 2024

Постановка проблеми. Військова агресія РФ проти України актуалізувала проблематику реалізації безпекової функції держави в умовах безпрецедентних загроз вітчизняному національному суверенітету. Однією з визначальних складових безпекового механізму та фундаментом зміцнення обороноздатності як пріоритету державного управління в контексті протидії військово-політичним загрозам є економічна безпека. Значущість економічної безпеки зафіксовано в Конституції України [1, ст. 17], згідно з якою забезпечення економічної безпеки визнається однією з найважливіших функцій держави (разом з захистом суверенітету, територіальної цілісності та інформаційної безпеки). Водночас, ефективне реагування на прогресуючі геополітичні виклики внаслідок посилення глобальної турбулентності потребує оновлення теоретико-методичних підходів до розуміння економічної безпеки, та трансформації уявлення щодо пріоритетів її забезпечення відповідно до реалій воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження генезису економічної безпеки держави як комплексу організаційно-економічних заходів, спрямованих на забезпечення стійкості господарюючого суб'єкта до зовнішніх та внутрішніх загроз, традиційно перебувало у фокусі дослідження українських науковців. В ретроспективі, слід відзначити доробок у цій сфері таких науковців, як В. Баженова [2], В. Геєць [3], Б. Губський [4], Н. Калюжна [5], О. Маслій [6], С. Ратушняк [7], А. Сухоруков [8] та ін. Дослідження цих вчених були присвячені розробці методичних підходів до оцінювання загроз економічній безпеці України на різних етапах розвитку держави. Пильну увагу вітчизняних дослідників до проблематики економічної безпеки можна пояснити,

зокрема, варіативністю та багатоаспектністю загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, які поставали перед Україною в різні періоди становлення її державності, та набули ще більш потужного імпульсу після початку повномасштабної агресії РФ.

Останніми роками увага вітчизняних науковців цілком очікувано акцентується на аналізуванні наслідків російсько-української війни для національної економічної системи та безпекових пріоритетів як на рівні держави, так і на рівні окремих видів або суб'єктів економічної діяльності. При цьому науковці переважно наголошують на необхідності подальшого уточнення термінологічного апарату предметної царини дослідження з метою забезпечення його відповідності сучасним викликам національному суверенітету України. Так, С. Тульчинська [9, с. 98] ґрунтовно зазначає, що дослідження концептуальних засад забезпечення економічної безпеки набуває особливого значення в умовах правового режиму воєнного стану, який характеризується наростанням безпекових загроз як глобального, так й національного масштабів. В роботі [10] наголошується на необхідності нормативного закріплення категорії «економічна безпека» у вітчизняному правовому полі, що потребує прийняття базового Закону України «Про основи економічної безпеки». На наш погляд, усунення термінологічної невизначеності є особливо важливим в складних умовах воєнного часу, оскільки сприяло б оптимізації процесу забезпечення економічної безпеки як визначальної функції держави. Б. Москвін, аналізуючи діяльність фінансових інституцій України в умовах воєнного стану, визначає такі детермінанти забезпечення їх економічної безпеки: [11, с. 114]: захист від загроз внутрішнього й зовнішнього характеру; захист від несанкціонованого

доступу до внутрішньої інформації; гармонізація інтересів усіх стейкхолдерів на основі принципів соціальної відповідальності; ефективне використання ресурсів за умови збереження та розвитку людського потенціалу, всебічний захист репутації – у тому числі, в кібернетичному просторі. Очевидно, що визначені детермінанти мають достатньо загальний характер, та цілком обґрунтовано можуть розглядатися як передумови забезпечення економічної безпеки будь-якого господарюючого суб'єкта в реаліях воєнного часу.

Подальших ґрунтовних досліджень потребує проблематика забезпечення економічної безпеки України в умовах воєнного стану, яка має розглядатися як з урахуванням традиційних рис безпекових процесів, так й відбивати актуальні тенденції трансформації глобального безпекового середовища.

Метою статті є дослідження еволюції концептуальних засад забезпечення економічної безпеки задля систематизації специфічних рис безпекових процесів в умовах воєнного стану та обґрунтування пріоритетів забезпечення економічної безпеки України з урахуванням сучасних геополітичних викликів. Для досягнення поставленої мети у статті використано методи історико-ретроспективного та монографічного аналізу, абстрагування та узагальнення, аналізу та синтезу, структуризації та візуалізації результатів. Інформаційну основу дослідження становлять наукові праці у сфері дослідження економічної безпеки, аналітичні матеріали, статистичні ресурси Світового банку та Державної служби статистики України.

Виклад основного матеріалу. Функціонування системи державного управління в умовах воєнного стану потребує системної трансформації усіх сфер господарської діяльності та суспільства в цілому з метою протидії

загрозам державній незалежності та територіальній цілісності. Перманентний характер безпекових загроз для національної безпеки України з боку РФ та їх ескалація багаторазово ускладнюють як процес забезпечення, так й формування релевантної методологічної бази дослідження економічної безпеки держави. Системний та багатоаспектний характер економічної безпеки зумовлює існування великої кількості тлумачень цього поняття, які традиційно формуються з урахуванням дослідницьких пріоритетів науковців та відповідають безпековим викликам, актуальним на певному часовому етапі становлення української державності після набуття незалежності у 1991 році. Про трансформацію актуалітетів дослідження економічної безпеки України з плином часу свідчать, зокрема, результати аналізу формування методології та розвитку інструментарію оцінювання загроз економічній безпеці, викладені в роботі [5]. Авторами статті запропоновано розглядати еволюцію уявлення про роль внутрішніх та зовнішніх безпекових загроз економічній безпеці України як ряд послідовних етапів. Результати деталізації та уточнення сутності етапів еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки подано в табл. 1.

На першому етапі, що припадає на 1991–1999 рр., пріоритетний вплив на рівень економічної безпеки України чинять внутрішні соціально-економічні загрози, спровоковані суспільно-політичною напругою, погіршенням рівня життя, занепадом виробництва унаслідок руйнації кооперативних зв'язків з підприємствами колишнього СРСР. Економічними індикаторами надзвичайно високо рівня соціально-економічних загроз слід вважати, зокрема, темп інфляції, рівень реальної заробітної плати, рівень зайнятості населення та ін. Так, у 1992 р.

Економічні аспекти національної безпеки України

індекс інфляції в Україні складав зменшенням до 501,0 % та 201,7 % 390 %, тоді як у 1992 р. – 2100 %, а у відповідно у 1994 та 1995 роках [12]. 1993 р. вже 10256 % з подальшим

Таблиця 1 – Етапи еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки України (джерело: складено з використанням результатів [5])

Етап	Часовий період	Безпекові детермінанти	Пріоритети забезпечення	Концептуальне розуміння економічної безпеки
I	1991-1999 рр.	Внутрішні загрози соціально-економічного характеру	Необхідність стабілізації національної економічної системи в умовах незворотних інституційних трансформацій	Здатність економіки зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок або кризових ситуацій зовнішнього характеру [3]
II	2000-2013 рр.	Комплекс внутрішніх та зовнішніх загроз за умови пріоритету внутрішніх викликів та зростання зовнішньої залежності держави	Необхідність забезпечення розвитку економіки з урахуванням несприятливого стану критичних функціональних складових економічної безпеки	Здатність національної економіки до розширеного відтворення для задоволення на визначеному рівні потреб і власного населення, і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни [17]
III	Від 2014 р.	Комплекс внутрішніх та зовнішніх загроз за умови пріоритету зовнішніх глобалізаційних викликів та ескалації військово-політичної напруги	Необхідність віднаходження резервів поточного функціонування та повоєнного відновлення національної економіки в умовах триваючої агресії РФ	Спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій [4]

Несприятливий стан соціально-економічного середовища та високий рівень суспільно-політичної невизначеності зумовлює пріоритети забезпечення економічної безпеки на даному етапі, які полягають в необхідності стабілізації національної економічної системи в умовах незворотних інституційних трансформацій. Реаліям цього часу цілком відповідає визначення економічної безпеки, надане в рамках розробленої експертами ІЕП НАН України Концепції економічної безпеки України 1999 р., згідно з якою

дане поняття трактується як «здатність економіки зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок або кризових ситуацій зовнішнього характеру» [3, с. 5]. Додатковим свідченням пріоритетів забезпечення економічної безпеки України в цей часовий період можна вважати динаміку валового внутрішнього продукту (див. рис. 1), обсяги якого стабільно зменшуються від 1991 р. (76,67 млрд дол.) до 1999 р. (31,58 млрд дол.).

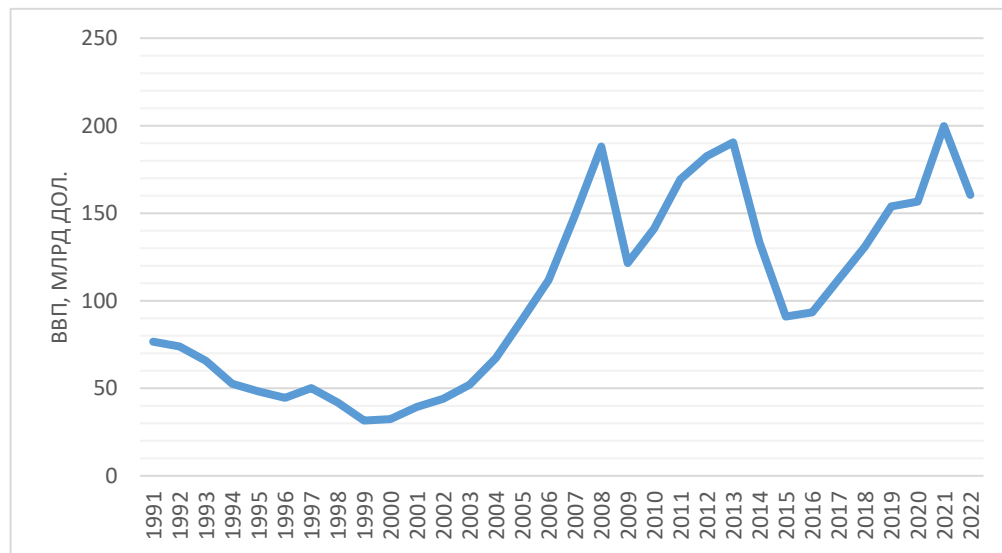

Рисунок 1 – Динаміка валового внутрішнього продукту України у 1991–2022 рр., млрд дол. (у поточних цінах; джерело: розроблено на підставі [13])

Відновлення позитивної динаміки ВВП України починається з 2000 року, який можна вважати перехідним до нового етапу еволюції уявлення про загрози та пріоритети забезпечення економічної безпеки України. А саме, у 2000–2013 рр. акцент в трактуванні безпекових детермінант полягає у визнанні їх комплексного характеру за умови пріоритету внутрішніх викликів та зростання зовнішньої залежності держави. Дослідження такої комплексності передбачає структурування економічної безпеки за функціональними складовими (підсистемами),

в якості яких науковцями розглядається:

- фінансова, соціальна, зовнішньоекономічна, енергетична, продовольча, інноваційно-технологічна, демографічна та екологічна підсистеми [2];

- внутрішні (енергетична, ресурсно-сировинна, науково-технологічна, інвестиційна, фінансова, продовольча, безпека людського розвитку) та зовнішньоекономічні (експортна, імпортна безпека, безпека у сфері міжнародного руху капіталу, безпека міжнародної трудової міграції) складові [14];

– макроекономічна, фінансова (у тому числі – бюджетна, грошово-кредитна, боргова, валютна, банківська, безпека небанківського фінансового ринку), виробнича, інвестиційно-інноваційна, зовнішньоекономічна, демографічна, соціальна, енергетична, продовольча [15].

Ключові ризики для економічної безпеки науковці вбачають у незадовільному стані та/або несприятливій динаміці таких її функціональних складових (підсистем), як: енергетична, боргова, демографічна [8]; продовольча, зовнішньоекономічна [2]. Так, О. Баженова зауважує на зростання імпортозалежності вітчизняної економіки як ключовий ризик для зовнішньоекономічної складової економічної безпеки держави, та наголошує на необхідності підтримки аграрного сектору України з метою недопущення негативних тенденцій у розвитку

іншої її критичної складової – продовольчої безпеки [2]. Також акцент при аналізуванні стану економічної безпеки в період 2000–2013 рр. дослідники роблять на її фінансовій складовій [15], виділяючи, в першу чергу, незадовільний рівень та динаміку зовнішніх боргових зобов'язань держави. Дійсно, в цей період обсяг валового зовнішнього боргу України стрімко зростав і у 2000 році дорівнював 48,8 % від валового внутрішнього продукту. А починаючи з 2006 року у грошовому вимірі збільшився з 54512 млн дол. до 142079 млн дол. у 2013 році. Як свідчить динаміка валового зовнішнього боргу України у 2006–2020 рр. (рис. 2), пік боргових зобов'язань, зростання яких розглядається як одна з ключових загроз економічній безпеці України, припадає на 2013 рік, яким завершується другий етап формування концептуальних засад дослідження економічної безпеки.

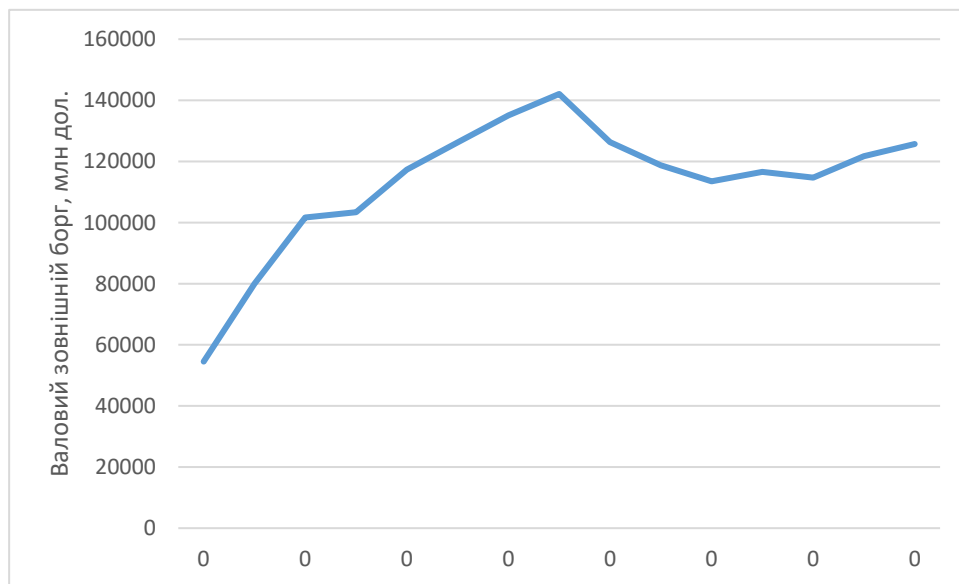

Рисунок 2 – Динаміка валового зовнішнього боргу України у 2006–2020 рр., млн дол. (джерело: розроблено на підставі [16])

Пріоритетом безпекових процесів в економічній сфері на даному етапі слід вважати необхідність забезпечення розвитку економіки з урахуванням

несприятливого стану критичних функціональних складових економічної безпеки, таких як фінансова (боргова), енергетична, зовнішньоекономічна,

демографічна тощо. Окремо науковці зауважують на деструктивний вплив, який чинять на безпекові процеси високий рівень корупції та тіньової економіки [6]. Дійсно, загрозливі інституційні деформації, відсутність належної прозорості ведення підприємницької діяльності та економічна злочинність негативно позначаються на рівні економічної безпеки України, а їх мінімізація має розглядатися як один з безпекових пріоритетів у подальшому розвитку держави. На наш погляд, належним відбиває сутність економічної безпеки та пріоритети її забезпечення на даному етапі визначення, надане в роботі [17], згідно з яким економічна безпека розуміється як здатність національної економіки до розширеного відтворення для задоволення на визначеному рівні потреб і власного населення, і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни.

Від 2013 року на стан економічної безпеки України починають впливати інші суттєві фактори, зумовлені, передусім, ескалацією воєнно-політичних загроз національній безпеці та економічному суверенітету держави. Анексія Криму у 2014 році та війна на сході України, яка передувала повномасштабній агресії РФ, призвела до втрати частини промислового потенціалу та суттєво посилила макроекономічну нестабільність держави. Ключові ризики для економічної безпеки зумовлюються стагнацією економічної активності, згортаннями відтворювальних виробничих процесів, подальшим зростанням обсягів зовнішніх боргових зобов'язань, підвищенням рівня тінізації економічної діяльності, падінням купівельної спроможності населення, збільшенням інфляційного тиску тощо.

Також неможливо оминути вплив на погіршення стану економічної безпеки України наслідків карантинних

заходів та спад економічної активності, спричинені коронавірусом COVID-19. Поширення пандемії стало свідченням високої ймовірності форс-мажорних сценаріїв розвитку світової економіки та ризиків взаємозалежності національних економічних систем в умовах глобалізації. О. Добрянський [18] ґрунтовно зауважує на високу волатильність глобальної економіки, яка негативно позначається на економічній безпеці країн світу, та перебуває поза сферою регулювання та державного управління, оскільки зумовлюється дією деструктивних екзогенних (зовнішніх) детермінант. До джерел такого деструктивного впливу доцільно віднести: фінансово-економічні кризи, міждержавні конфлікти у торговельній площині на різних стадіях їх ескалації (від торговельних суперечок СОТ до масштабних торговельно-економічних війн), коливання цін на світових ринках ресурсів, трансформації геополітичної та гео економічної структури світу, стрімке поширення регіональних військових конфліктів, еколого-кліматичні загрози та обумовлені ними обмеження й вимоги до умов виробництва та пріоритетів соціальної відповідальності компаній тощо.

На додаток до ескалації військово-політичних загроз та внутрішньої дестабілізації, глобалізаційні процеси чинять відчутний тиск на економіку України. Зокрема, в роботі [19] на основі аналізування рівня залученості транзитивних економік у світову економічну та політичну системи доведено, що в умовах глобалізації суттєво зростає вплив геополітичних та гео економічних загроз, що створює додаткові виклики для національної економічної безпеки. Тобто, глобалізація, яка є об'єктивний неусувний процес сприяє як виникненню нових можливостей для розвитку відносно слабких держав та їх інтеграції в глобальну економіку, так й збільшує загрози для

їх економічного суверенітету. Активізація тенденцій неопroteкціонізму в торговельно-економічній політиці провідних країн світу створює нові ризики для економічної безпеки менш потужних національних економік, зокрема й України. Тому важливим механізмом забезпечення стійких конкурентних позицій в міжнародному поділі праці та зменшення економічної вразливості слід вважати запровадження програм стратегічного партнерства з урядами інших країн. Поглиблення міжнародного співробітництва сприятиме імплементації соціально-економічних реформ, використання технологічно-інноваційних досягнень, впровадженню передового світового досвіду державного управління, та може розглядатися як один із пріоритетів забезпечення економічної безпеки України на сучасному етапі. Після початку повномасштабної агресії РФ головним вектором розвитку міжнародного стратегічного партнерства безумовно слід вважати співробітництво у воєнно-політичній, військовій та військово-технічних сферах, метою якого є зміцнення оборонного потенціалу, реалізація спільних безпекових проєктів, реформування вітчизняного сектору безпеки, сприяння захисту національних інтересів України в умовах протікаючих геополітичних викликів.

При обґрунтуванні пріоритетів забезпечення економічної безпеки України слід враховувати, що події двох останніх років суттєво поглибили негативні тенденції в соціально-економічному середовищі країни та створили нові загрози функціонуванню національної промисловості, зумовлені розривом ланцюгів постачання, руйнацією логістичної інфраструктури, фізичною деструкцією промислових об'єктів та виробництв тощо. С. Тульчинська поділяє наслідки впливу активних бойових дій на підприємницький сектор України на дві групи

– прямі та опосередковані [9, с. 99–100]. До прямих наслідків належать: фізичне знищення значної кількості промислових підприємств, у тому числі – стратегічно значущих; руйнація соціально-побутової інфраструктури та триваюча загроза пошкодження мереж електропостачання та інших її критичних елементів; розірвання ланцюгів постачання та збутових мереж; удорожчання вартості логістичних і транспортних послуг унаслідок ускладнення транспортного сполучення; скорочення дохідної частини бюджету при необхідності безперебійного фінансування протидії збройній агресії; девальвація національної грошової одиниці та несприятливі інфляційні очікування населення та бізнесу; деформація ринку праці через вимушену міграцію кваліфікованих працівників, мобілізаційні заходи, перебування населення на окупованих територіях; зростання цін на енергоносії як в результаті внутрішнього дефіциту, так й унаслідок цінових коливань на світовому енергетичному ринку; збільшення вартості кредитних ресурсів для економічно активних суб'єктів господарювання; обмеженість залучення іноземних інвестицій через високу ризикованість українського ринку. Поширюючи перелік прямих чинників впливу активних бойових дій на економічну безпеку країни, до нього слід додати демографічну кризу, спричинену масовою закордонною міграцією працездатного населення та молоді, зниження рівня життя та доходів населення, надмірну залежність від іноземних партнерів як у воєнно-політичній, так й в соціальній сферах, зростання загроз кібернетичного характеру.

До опосередкованих наслідків як реакції підприємницького сектору та виклики воєнного стану в роботі [9] віднесено: зміну підходів до управління задля забезпечення гнучкості й

адаптивності функціонування підприємств; скорочення асортиментного ряду продукції з метою переорієнтації на випуск позицій гарантованого збуту; необхідність упровадження програм соціальної відповідальності, орієнтованих на волонтерство та всебічну підтримку збройних сил; проблематичність релокації виробництв на більш безпечні території через необхідність переміщення співробітників, складність й витратність переміщення виробничих потужностей, налагодження нових виробничо-коопераційних зв'язків. Також необхідно враховувати необхідність забезпечення безперервності відтворювальних процесів в умовах тривалих повітряних тривог, загроз фізичній безпеці робітників, поширення дистанційного працевлаштування. Врахування зазначених прямих та опосередкованих наслідків триваючої військової агресії РФ є необхідним для вироблення результативних механізмів протидії їх впливу на економічну безпеку України.

Відповідно, пріоритетами забезпечення економічної безпеки на сучасному етапі слід вважати необхідність віднаходження резервів поточного функціонування та повоєнного відновлення національної економіки в умовах триваючої агресії РФ. Такому розумінню актуалітетів та сутності економічної безпеки цілком відповідає визначення, надане Б. Губським, згідно якого це поняття трактується як спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій [4]. Таке тлумачення економічної безпеки акцентує увагу на необхідності підтримки обороноздатності країни та адаптації до глобальної невизначенос-

ті сучасного світу, зумовленої новітніми викликами (геополітичні трансформації, військово-політичні конфлікти, пандемічні ризики, кліматичні зміни тощо), що найкращим чином відповідає пріоритетам забезпечення економічної безпеки України в умовах воєнного стану та під час повоєнної відбудови.

Висновки та перспективи подальших розробок. Результати систематизації етапів еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки України дозволяють зробити висновок, що ключова відмінність на різних етапах полягає у визнанні пріоритету тих або інших безпекових детермінант (загроз), вплив яких, у свою чергу, формує пріоритети забезпечення економічної безпеки держави, та визначає її концептуальне розуміння. Загрози можуть як бути внутрішніми відносно національної економічної системи, так й зовнішніми, зумовленими об'єктивними трансформаціями в глобальному або регіональному безпековому середовищі. Найбільш складна ситуація з точки зору можливості належного забезпечення економічної безпеки виникає у разі комплексного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз на національну економіку, та, згідно наведеної періодизації, є характерною для третього (сучасного) етапу еволюції концептуальних засад дослідження економічної безпеки України.

Стрімка ескалація воєнно-політичних загроз, що відбулася з початком повномасштабної агресії РФ проти України, створює безпрецедентні виклики для стабільного функціонування національної економіки та захисту національного економічного суверенітету. Забезпечення економічної безпеки за таких надскладних умов потребує не лише ефективного оперативного управління цим процесом, а й вироблення превентивних механізмів реагування на потенційну подальшу

ескалацію загроз стабільному функціонуванню національної економіки. Тому перспективи подальших розробок слід вбачати у систематизації теоретико-методичних засад дослідження економічної безпеки в умовах воєнного стану та визначенні комп-

лексу превентивних заходів щодо недопущення подальшої ескалації безпекових загроз й забезпечення передумов стабільного повоєнного відновлення економіки України після їх подолання.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 22.02.2024)
2. Баженова О. В. Економіко-математичне моделювання економічної безпеки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.03.02. Київ, 2005. 24 с.
3. Концепція економічної безпеки України / кер. проекту В. М. Геєць. Київ : Ін-т екон. прогнозування. Логос, 1999. 56 с.
4. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ : ДП «Укрархбудінформ», 2001. 122 с.
5. Калюжна Н. Г., Барон І. Г. Трансформація методичних підходів до оцінювання економічної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2018. № 11. С. 22–27.
6. Маслій О. А. Оцінювання впливу загроз на рівень економічної безпеки національної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Полтава, 2015. 22 с.
7. Ратушняк С. В. Показники соціально-економічної безпеки. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 7. С. 371–376.
8. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. А. І. Сухорукова. Київ : Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки, 2003. 64 с.
9. Тульчинська С. О., Солосіч О. С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки підприємництва в умовах воєнного стану. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 3 (79). С. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2022-79-14>.
10. Правдивець О. М. Економічна безпека, як найвища функція держави. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 2 (66). С. 40–43. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-66-40-43>.
11. Москвін Б. Ю. Економічна безпека фінансових інституцій в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка і організація управління*. 2022. № 2 (46). С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2022.2.11>.
12. Індеси інфляції. Зведена таблиця індексів за період 1991–2024 рр. URL: <https://www.victorija.ua/indeksy-inflyatsiyi-zvedena-tablytsya-indeksiv-za-period-1991-2015rr> (дата звернення: 22.02.2024).
13. GDP (current US\$) – Ukraine. *The World Bank. Official Website*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKT.P.CD?locations=UA> (дата звернення 22.02.2024).
14. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. ; за ред. проф. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2009. 312 с.
15. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <http://me.kmu.gov.ua/> (дата звернення 22.02.2024).
16. Валовий зовнішній борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/foreigndebt/> (дата звернення 22.02.2024).
17. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : НІСД, 2003. 368 с.
18. Добрянський О. І. Екзогенні детермінанти економічної безпеки країни в умо-

вах глобальної волатильності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. № 29(57). С. 50–54.

destructive influence of exogenous determinants. *Науковий вісник Національного гірничого університету*. 2023. № 2. С. 161–170. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/161>.

19. Kalyuzhna N., Khodzhaian A., Baron I. Economic security of Ukraine under the

Стаття надійшла до редакції 13.11.2024

I. Fedun

CONCEPTUAL BASIS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE: EVOLUTION AND CURRENT STATE

The urgent scientific and practical task is to update the theoretical and methodological approaches to understanding economic security and to transform the perception of its priorities in accordance with modern realities. Further in-depth research is needed on ensuring economic security in Ukraine during wartime, which should be considered both in terms of traditional security processes and reflect current trends in the transformation of the global security environment.

The purpose of the article is to study the evolution of conceptual principles for ensuring economic security in order to systematize the specific features of security processes in wartime conditions and justify priorities for ensuring Ukraine's economic security in light of contemporary geopolitical challenges. To achieve this goal, the article employs methods of historical-retrospective and monographic analysis, abstraction and generalization, analysis and synthesis, as well as structuring and visualization of results.

The results of systematizing the stages of the evolution of conceptual principles for researching Ukraine's economic security allow concluding that the key difference at different stages lies in recognizing the priority of certain security determinants (threats), the impact of which, in turn, shapes the priorities for ensuring the country's economic security and determines its conceptual understanding. Threats may be internal regarding the national economic system or external, resulting from objective transformations in the global or regional security environment.

The most challenging situation for ensuring economic security arises when internal and external threats interact, which, according to the provided periodization, is characteristic of the third (modern) stage of the evolution of conceptual principles for researching Ukraine's economic security. Ensuring economic security in wartime and ongoing Russian aggression requires not only effective operational management of this process but also the development of preventive mechanisms to respond to the potential further escalation of threats to the stable functioning of the national economy.

Keywords: *economic security, martial law, conceptual foundations, threats, security determinants, globalization, military aggression.*

Наукове видання

**НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА:
ПРАВО ТА ЕКОНОМІКА**

№ 1 (1) 2024

Редактор *Д. В. Каменський*

Технічне редагування
та комп'ютерна верстка *Т. В. Єжової*

Формат 60x84 $\frac{1}{8}$. Гарнітура Таймс.
Умовн. друк. арк. 6,67. Обл.-вид. арк. 7,02.

Видавець і виготовлювач
Національна академія Служби безпеки України,
03066, м. Київ, вул. Михайла Максимовича, буд. 22.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6844 від 17.07.2019.